

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI

LAFZÎ MÜTEŞÂBİH GELENEĞİNDE KİRMÂNÎ VE
EL-BURHÂN FÎ MÜTEŞÂBİHİ'L-KUR'ÂN ADLI ESERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ali KESKİN

İstanbul

Aralık-2023

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI

**LAFZÎ MÜTEŞÂBİH GELENEĞİNDE KİRMÂNÎ VE
EL-BURHÂN FÎ MÜTEŞÂBİHİ'L-KUR'ÂN ADLI ESERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ali KESKİN

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Abdulmutalip ARPA

İstanbul
Aralık-2023

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, Jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Temel İslam Bilimleri Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

(İmza)

Danışman: Prof. Dr. Abdulmutalip ARPA

.....

Üye: Doç. Dr. Fevzi RENÇBER

.....

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Mustafa TEMİMİ

.....

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Erhan İÇENER

Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım “**Lafzî Müteşâbih Geleneğinde Kirmânî ve el-Burhân fî Müteşâbihi’l-Şur’ân Adlı Eseri**” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uydum. Tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserleri kaynakçada gösterdiğimi beyan ederim.

Ali KESKİN

ÖN SÖZ

Hamd ve övgü, Kur'ân'ı hayat nizamı olarak Peygamberi vasıtasıyla kullarına gönderen Rahmân ve Rahîm olan Allah'a aittir. Kendisine indirileni hayatına uygulayarak bize önderlik eden, ümmeti olmaktan bahtiyar olduğumuz Peygamberimiz'e salat ve selam olsun. Bu çalışmada tez isminin belirlenmesinden başlayarak tamamlanma aşamasına kadar her türlü katkı ve desteği sunan, Yüksek Lisans Hocam, değerli tez danışmanım **Prof. Dr. Abdulmutalip ARPA**'ya ve Yüksek Lisans Eğitimimde tanıştığım İZÜ'nün muhterem hocalarına teşekkürlerimi sunarım. Tezimi ilahiyatçı olmamı istediği halde olmadığı, ancak isteğini kısmende olsa yıllar sonra yerine getirebildiğim Hamele-i Kur'ân, cennetmekân Hacı Babama ithaf ediyorum. Allah'tan kitabına hizmette muvaffakiyât dilerim.

Ali KESKİN

İstanbul-2023

ÖZET
LAFZÎ MÜTEŞÂBİH GELENEĞİNDE KİRMÂNÎ VE
EL-BURHÂN FÎ MÜTEŞÂBİHİ'L-KUR'ÂN ADLI ESERİ
Ali KESKİN

Yüksek Lisans, Temel İslam Bilimleri
Tez Danışmanı: Prof. Dr. Abdulmutalip ARPA
Aralık, 2023- 152 Sayfa

Müteşâbih, muhkemin karşıtı olan ve mâna yönünden kapalılık ifade eden “manevî müteşâbih” ile lafızların benzerliğini konu edinen “lafzî müteşâbih” olmak üzere iki çeşittir. Lafızlarının benzerliği nedeniyle başlangıçta hafızların ezberlerinin güçlendirilmesi ve âyetlerin karıştırılmamasına yardımcı olunması amacıyla, üzerine eserler yazılan lafzî müteşâbih kavramı, ilerleyen dönemlerde sadece lafızların benzerliklerini işlememiş, bu benzerliğe sebep olan etkenlerin neler olduğu üzerinde duran çalışmalarla ve telif edilen müstakil eserlerle Kur'ân ilimlerinde önemli bir yer edinmiştir. Lafzî müteşâbih, belâgat yönünden Kur'ân'ın benzersizliğini gösterirken, Kur'ân ifadelerindeki benzerliğin farklı mânalar olduğu, her bir durumun kendine özgün anlamlar ifade ettiğini ortaya koyar. Mahmud b. Hamza b. Nasr el-Kirmânî lafzî müteşâbih kavramı üzerine kaleme aldığı el-Burhân fî Müteşâbihi'l-Kur'ân adlı eserinde; âyetlerde, takdîm-te'hîr, ifrâd-cem', tezkîr-te'nîs, ta'rîf-tenkîr, ziyâde-noksan ve ibdâli gerektiren sebep ve hikmetleri açıklamıştır. Bu sebep ve hikmetleri sûre tertibine göre uygulamalı olarak âyetler üzerinde gösteren Kirmanî, lafzî müteşâbihin gelişmesine öncülük ettiği gibi bu alanda rol model de olmuştur. Sonraki dönemlerde lafzî müteşâbih üzerine yazılan eserlerde onun etkisi bariz bir şekilde görülmektedir. Lafzî müteşâbih kavramının literatürde gelişmesi ve yaygınlaşması için bu kavram üzerine yazılan klasik dönem eserlerin tanıtılmasına yönelik çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu kavramın dil açısından ziyâde tefsir çalışmalarına konu edilmesiyle Kur'ân'ın i'câz olmasının yanında mâna zenginliğide görülecektir.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Kirmânî, el-Burhân fî Müteşâbihi'l-Kur'ân, Lafzî Müteşâbih, Müteşâbih.

ABSTRACT
AL-KIRMĀNĪ AND HIS WORK AL-BURHĀN FĪ
MUTASHĀBI'ĪH AL-QUR'ĀN IN THE TRADITION OF
LITERAL MUTASHĀBI'ĪH

Ali KESKĪN

Master, Basic Islamic Sciences

Thesis Advisor: Prof. Dr. Abdulmutalip ARPA

December, 2023 - 152 Pages

The similarities are two types: “spiritual mutashabih”, which’s the opposite of “muhkam” and expresses ambiguity in terms of meaning, and "literary similarities", which are verbal similarities. In the beginning, books were written on literal mutashabih to strengthen memorization of the Qur’an memorizers due to the similarity of its words and not to confuse the verses in their minds. In later periods there were studies on the factors of this similarity. It has gained an important place in Quranic Sciences through self-contained books. Literal cognate shows the uniqueness of the Qur’an, which is in terms of eloquence. It reveals the similarity in the statements Qur’an each situation has its unique meaning. Mahmūd Kirmānī in his book *al-Burhān fī mutašābih al-Qur’ān*, is on the concept of verbal similarities. Explained the reasons and pearls of wisdom that require verbal similarity, According to the order of the “Sûre”, it was applied to the verses. Kirmānī pioneered the development of verbal similarities and also became a role model in this field. Her influence is evident in the works written on literal cognates in later periods. For the concept of literal mutashābih to develop and become widespread in the literature, there’s a need for studies to introduce the classical period books written. By making this concept the subject of tafsir studies rather than linguistic studies, it will be seen that the Qur’an has a richness of meaning as well as being an allegory.

Keywords: The Quran, Kirmānī, *al-Burhān fī mutašābih al-Qur’ān*, Literary similarities, Homonyms

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAYI	i
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ	ii
ÖN SÖZ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR LİSTESİ	x
BİRİNCİ BÖLÜM	1
GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Konusu	1
1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi	2
1.3. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları	3
1.4. Araştırmanın Literatürdeki Yeri	6
İKİNCİ BÖLÜM	
KİRMÂNÎ'NİN HAYATI VE EL-BURHÂN FÎ MÜTEŞÂBİHİ'L-KUR'ÂN ADLI ESERİ	8
2.1. Hayatı.....	8
2.1.1. Hocaları ve Talebeleri.....	10
2.1.2. Vefatı ve Vefat Tarihi Üzerine Değerlendirmeler	13
2.2. Dönemi	15
2.2.1. Coğrafi Konum	15
2.2.2. Bölgenin Tarihi.....	16
2.2.3. Sosyal Durum	18

2.2.4. Siyasal Durum	18
2.2.5. İlmî ve Kültürel Zemin	19
2.3. İlmî Kişiliği.....	20
2.4. Eserleri.....	22
2.5. el-Burhân fî Müteşâbihî'l-Kur'ân Adlı Eser	28
2.5.1. Eserin İsmi.....	28
2.5.2. Eserin Yazma Nüshaları.....	30
2.5.3. Eserin Matbuları	33
2.5.4. Kitap Üzerine Yapılan Akademik Çalışmalar.....	37
2.5.5. Kitabın Muhtevası	39
2.5.6. Kitabın Metodu.....	40
2.5.7. Müellifin Kaynakları.....	42
2.5.8. Kitabın Önemi ve İlmî Değeri.....	44
2.5.9. Kitabın Kaynaklık Değeri	47

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

LAFZÎ MÜTEŞÂBİH İLMİ, ÖNEMİ VE TEDVİNİ.....52

3.1. Sözlüklerde Müteşâbih	52
3.2. Kavram Olarak Müteşâbih	54
3.3. İstılahta Lafzî Müteşâbih Tanımı	56
3.4. Kur'ân'da Müteşâbih Kavramı ve Anlamları	61
3.5. Lafzî müteşâbih Çeşitleri.....	65
3.6. İlmin Doğuşu, Gelişimi ve Bu Alanda Telif Edilen Eserler	67
3.7. Lafzî müteşâbih İlminin Önemi ve Faydası	70

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

EL-BURHÂN FÎ MÜTEŞÂBİHİ'L-KUR'ÂN'DA LAFZÎ MÜTEŞÂBİH UYGULAMALARI .....

4.1. Takdîm-Te'hîr.....	72
4.1.1. Temyîz'de Takdîm-Te'hîr.....	73
4.1.2. Câr-Mecrûr'da Takdîm-Te'hîr	74
4.1.3. Cümlede Takdîm-Te'hîr	75
4.2. İbdâl.....	76
4.2.1. Fiillerde İbdâl	78
4.2.2. İsimlerde İbdâl.....	82
4.2.3. Zamirlerde İbdâl	85
4.2.4. Harflerde İbdâl.....	86
4.2.5. Harf-î Cerlerde İbdâl.....	88
4.3. Ta'rîf-Tenkîr	90
4.4. Tezkîr-Te'nîs:	94
4.4.1. Zamirlerde Tezkîr-Te'nîs	97
4.4.2. İsmi Mevsûllerde Tezkîr-Te'nîs	98
4.4.3. İsimlerde Tezkîr-Te'nîs.....	99
4.4.4. Fiillerde Tezkîr-Te'nîs	100
4.5. İfrâd-Cem'	100
4.5.1. İsimlerde İfrâd-Cem'.....	101
4.5.2. Zamirlerde İfrâd-Cem'	104
4.6. Ziyâde-Noksan.....	104
4.6.1. Harf-î Cerlerde Ziyâde-Noksan	109
4.6.2. Te'kîd Nûnu'nda Ziyâde-Noksan	111
4.6.3. Te'kîd Lâmi'nda Ziyâde-Noksan	112
4.6.4. Atıf Harflerinde Ziyâde-Noksan.....	113
4.6.5. Zamirlerde Ziyâde-Noksan.....	114
4.6.6. Câr-Mecrûrda Ziyâde-Noksan.....	115

4.6.7. Kelimedede Ziyâde-Noksan.....	117
4.6.8. Cümlede Ziyâde-Noksan.....	119
4.7. Tekrâr.....	121
4.7.1. Âyetlerde Tekrâr.....	123
4.7.2. Lafızlarda Tekrâr.....	126
SONUÇ.....	128
KAYNAKÇA.....	131
ÖZGEÇMİŞ.....	142

KISALTMALAR LİSTESİ

a.s	: Aleyhisselâm
b.	: İbn
bk.	: Bakınız
c.c.	: Celle celâluhû.
el-Burhân	: el-Burhân fî müteşâbihi'l-Ḳur'ân
h.	: Hicrî
H.z.	: Hazreti
mlf.	: Kitap müellifi
nşr.	: Nâşir/Neşreden
öl.	: Ölüm tarihi
(sav)	: Sallallâhu Aleyhi ve sellem
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
thk.	: Muhakkik/Tahkik eden
t.y.	: Baskı tarihi yok
vd.	: Ve diğerleri
vr.	: Varak
y.y.	: Baskı yeri yok

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu

Müteşâbih, literatürde Ali İmran sûresi 7. âyetinde geçen, anlamı tam bilinemeyen ve muhkemin karşıtı olan “manevi müteşâbih” olarak adlandırdığımız kavramı ifade eder. Sözel benzerlik olarak ifade edebileceğimiz “lafzî müteşâbih” ise iki veya daha fazla âyetin lafızları yönünden birbirine benzemesidir. Bu benzerlik nedeniyle hafızların Kur’ân âyetlerini birbirine karıştırmaması, onlarda kafa karışıklığına sebep olmaması ve tereddüte düştüklerinde başucu kaynağı olması, böylece ezberlerini kuvvetli ve zinde tutmaları amacıyla benzer âyetleri bir arada toplayan eserler telif edilmiştir. Bu sahadaki ilk eser yedi kırâat imamından biri olan Alî b. Hamza el-Kisâî’nin (öl. 189/805) *Müteşâbihü’l-Ḳur’ân* adlı eseridir. Sonraki dönemlerde lafzî müteşâbih âyetlerin müstakil kitaplarda toplanılmasıyla yetinilmemiş bu âyetlerin benzerlik sebeplerinin hikmetlerini anlatan eserler vermeye başlanmıştır. Lafzî müteşâbihin tevcihi yani yoruma dayalı yöntemi ile ilgili ilk eser *Dürretü’t-tenzîl ve ğurretü’t-te’vîl* ismiyle Ebû Abdillâh el-Hatîb el-İskâfî’ye (öl. 420/1029) aittir. Yaşadığı dönemde Kirman Selçukluları tarafından idare edilen ve bugünkü İran sınırları içerisinde kalan Kirman şehrinde yaşamış olan Tâcu’l Kurrâ Burhâneddîn Mahmud b. Hamza b. Nasr el-Kirmânî, (öl. 535? /1141) (Rahmetullâhi aleyh) lafzî müteşâbih âyetlerin tevcihi ile ilgili *el-Burhân fî müteşâbihi’l-Ḳur’ân* isminde mükemmel bir eser kaleme almıştır. Bu eser alanında yeni bir çığır açmış ve sonraki dönemlerin en önemli başvuru kaynağı olmuştur.

Eserin dünya ve ülkemizdeki çeşitli kütüphanelerde yazma nüshaları bulunmakta olup ilk olarak 1976 yılında tetkik ve tahkik edilerek *Esraruttekrar fî’l-Kur’ân* ismiyle neşredilmiş, sonraki dönemlerde ise gerek akademik çevrede gerekse diğer araştırmacılar tarafından tahkik edilerek değişik zamanlarda neşredilmiştir. Lafzî müteşâbih konusunda yazılan müstakil eserlerden günümüzde en çok tahkik edilen ve üzerinde çalışılan eser hiç şüphesiz ki *el-Burhân fî müteşâbihi’l-Ḳur’ân* adlı eserdir. Eserin sıklıkla araştırmalara konu olması, onun sahasında en bariz eser olduğuna işarettir.

İşte ilk neşri 1976 yılında yapılan ve elli yıla yakın bir zamandır üzerinde sürekli çalışılan bu eseri tanıtmak, muhtevasını oluşturan lafzî müteşâbih kavramının anlamını irdelemek, mahiyetini belirlemek, çeşitlerini isimlendirmek, tarihsel gelişimini belirtmek çalışmamızın konusunu oluşturmaktadır. Ayrıca eserde yer alan lafzî müteşâbihin, zîyade-noksan, takdîm-tehîr, tarîf-tenkîr, tezkîr-te'nîs, ifrâd-cem' ve ibdâl gibi çeşitlerinden herbirinin uygulamalı örneklerle gösterimi çalışmada yer almaktadır.

1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Lafızları yönünden birbirine benzer âyetlere lafzî müteşâbih diyoruz. Bununla birlikte müteşâbih derken de hemen muhkemin mukabili olan ve mânaları ilk bakışta tam anlaşılmayan müteşâbih akla geliyor. Öyle ki, bu iki kavramın birbirinden ayrılması için Abdulkadir Ahmed Atâ, 1976 yılında Kirmanî'nin *el-Burhân fî müteşâbihi 'l-Ķur'ân* adlı eserini *Esraruttekrar fî 'l-Ķur'ân* ismiyle neşretmiştir. Lafzî müteşâbih, muhkemin mukabili olan manevi müteşâbihe göre daha az bilinir bir kavramdır. Bunun sebebi ülkemiz akademik camiasında bu kavramın yeteri kadar işlenmemiş olmasıdır. Hâlbuki önemine binaen lafzî müteşâbihin bilinirliğinin bugünkü seviyesinden daha üst seviyede olması arzu edilir.

Lafzî müteşâbih üzerine yapılan çalışmalar ihtiyaca binaen yenilik ve çeşitlilik gerektirmiş, lafzî müteşâbih âyetleri artık birarada toplama yeterli görülmemiş, âyetlerdeki benzer lafızların benzerliklerindeki nüans farkını açıklayan müstakil eserler telif edilmiştir. Telif edilen eserlerde hikmet ve sebebe dayandırılan açıklamalara yer verilmiştir. Açıklamalarda nüzul sebepleri, nâsih mensûh, âyetin bağlamı dikkate alınmış, mâna ikinci planda kalmıştır. Bu türdeki eserlerden Kirmanî'nin *el-Burhân fî müteşâbihi 'l-Ķur'ân* isimli eseri kronolojik sıraya göre yazılan ikinci eser olup aynı türdeki ilk eser olan *Dürretü't-tenzîl ve ğurretü't-te'vîl* ile bazı noktalarda farklılık gösterir. Bu farklılıkların başında lafzî müteşâbih âyetleri açıklama şekli gelir. Kirmanî'nin açıklamaları kısa ve nettir. Âyetleri fazla yoruma gitmeden “şu, şundan dolayıdır” diyerek açıklamakla yetinir. Ancak bu açıklama öyle mükemmel bir yorumdurki, bu yorumun izahatını yapmak için sayfalarca sözlere ihtiyaç duyulur. İşte bu özelliği nedeniyle el-Burhân kendinden sonraki dönemlerde etkisini bir hayli göstermiş ve bir bakıma rehber olmuştur. el-Burhân'da müellifin tesbit ettiği 588 benzer âyetin açıklaması yapılmıştır. Bunların açıklaması

sûre tasnifine göre âyet, âyet yapılmış, lafzî müteşâbihin çeşitleri âyetler üzerinde uygulamalı olarak gösterilmiştir. Kirmanî, daha çok dil yapısını, dilde meydana gelen farklılığı ve bu farklılığın gerekçelerini ve hikmetlerini ön plana çıkarmış mâna yönünü arka plana atmıştır. Çünkü kitabı yazmaktaki esas gaye benzer âyetlerdeki farklılıkların sebeplerini ve hikmetlerini ortaya koymaktı.

Lafzî müteşâbih kavramının tanımı, tarihi süreci ve öneminin belirtilmesi ile bu kavramın mânaya etkisinin vurgulanması, lafzî müteşâbih üzerine yazılan *el-Burhân fî müteşâbihi'l-Ḳur'ân* adlı eserin tanıtılması ve eserden lafzî müteşâbih âyetlerin çeşitlerinin, mânaya etkisini de gösterecek şekilde uygulamalı örneklerini vermek, çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır.

Bu çalışmada lafzî müteşâbih kavramının yaygınlaşması ve benzerlik noktasında mânalara farklılık kazandıran hususların ne olduğunun irdelenmesi ve benzerliğin esasında mâna farklılığını gerektirdiği, bunda anlam zenginliği olduğu, hakikatte Kur'ân'ın her bir harfinin ayrı bir mâna ifade ettiği ortaya konulacak böylece çalışmanın önemi açığa çıkacaktır. Yine bu çalışmanın lafzî müteşâbihin gayesini oluşturan Kur'ân'ın belâgat, fesâhat ve icâz yönünün yanında anlam zenginliğini ortaya koyması açısından lafzî müteşâbih uygulamalarını âyetlerde gösterdiğimizde *el-Burhân fî müteşâbihi'l-Ḳur'ân* adlı eserin değeri anlaşılacaktır.

1.3. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları

el-Burhân fî müteşâbihi'l-Ḳur'ân adlı eser üç farklı araştırmacı tarafından tetkik ve tahkiki yapılarak ilki 1976 yılında olmak üzere farklı zamanlarda farklı isimlerle neşredilmiştir. 1979 yılında ise eser üzerinde Nâsır b. Süleyman, İmam Muhammed b. Suûd İslam Üniversitesi'nde yüksek lisans tezi hazırlamıştır. Hemen belirtelim ki tez ile neşirler arasında mahiyet itibariyle önemli bir fark yoktur. Bu açıdan eserin neşredilenlerinde yer alan mukaddimeler ile tezin inceleme bölümü ayrı ayrı okunmuş, tahlili yapılarak birbirleriyle mukayese edilmiştir. Sonuçta orjinaline en yakın ve en doğru yayın olduğu kanaatine vardığımız *el-Burhân fî müteşâbihi'l-Ḳur'ân* ismiyle Ahmet İzzettin Abdullah Halefullah'ın 1991 yılında yaptığı neşir çalışmamızda esas alınmıştır. Çalışmamızda verdiğimiz kitaba ait dipnotlardaki sayfa numaralarında bu neşir dikkate alınmıştır. 1979 yılında yayımlanan tezin kitap bölümü de Halefullah'ın neşri ile aynı olduğundan tez de çalışmamızda

kullanılmıştır. Ayrıca Berlin Devlet Kütüphanesi ve ülkemiz kütüphanelerinde bulunan eserin el yazması nüshaları da temin edilerek incelenmiştir. Bu incelemelerde yazma nüshaların içeriğinde önemli bir farklılık bulunmadığı görülmüştür. Özellikle Süleymaniye Kütüphanesinde bulunan nüshanın Medine'deki Arif Bey Kütüphanesindeki nüsha ile aynı olduğu sonucuna varılmıştır. Temin edilen nüshaların asıl nüsha olmaması nedeniyle eserin yazma nüshaları yerine neşrinin esas alınması tercih edilmiştir.

Kirmanî'nin hayatının anlatıldığı bölüm için hemen hemen tüm tabakat eserlerine başvurulmuştur. Bu eserlerden onun hayatıyla ilgili bilgiler derlenerek aktarılmıştır. Burada bir farklılık oluşturularak diğer çalışmalarda adından bahsedilmeyen Ahmed b. Muhammed Edirnevî'nin (öl. 1095/1684'ten sonra) *Tabakâtü'l-müfessirîn* adlı eserinden istifade edilerek eserin bundan sonraki araştırmalarda kullanılabilmesinin yolunu açtığımız değerlendirilmektedir. Bu bölümde Tabakat eserlerinin yanında Kirmânî'nin eserleri üzerinde yapılan yurtdışındaki akademik çalışmalardan da yararlanılmıştır.

Eserin tanıtıldığı bölümde, Halefullah'ın mukaddimesinden, eser üzerine tez yazan Nasır b. Süleyman'ın inceleme bölümünden ve Salih Abdullah Muhammed Şatrî'nin *el-Müteşâbihü'lafzıyyi fi'l-Kur'ân-ı Kerîm ve Esraruhü'l-Belağıyye* adlı 2001 yılında Mekke Ümmü'l-Kûra Üniversitesi, Arap Dili Fakültesinde hazırladığı Doktora Tezinde yer alan Kirmanî'nin eserini tanıttığı bölümden istifade edilmiştir. Bunlar bölümün ana kaynağını oluşturmaktadır. Bu açıdan söz konusu kaynakların Kirmanî'nin eserini tanıtmaya yönünde diğer kaynaklara göre mahir olduğunu belirtmeliyiz. Eserin tanıtımında aynı zamanda kitabı okumamızdan sonra oluşan bilgi ve görüşümüz yansıtılmıştır.

Lafzî müteşâbih kavramının anlatıldığı bölümde ise, önemli ve kadim sözlüklerden, İbn Kuteybe'nin (öl. 276/889) *Te'vîlü müşkili'l-Şur'ân*, Zerkeşî'nin (öl. 794/1392) *el-Burhân fi 'ulûmi'l Kur'ân* ve Suyûtî'nin (öl. 911/1505) *el-İtkân fi 'ulûmi'l Kur'ân* gibi Kur'ân ilimlerine dair eserlerden, Taberî'nin (öl. 310/923) *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, İbn Aşûr'un (öl. 1284/1868) *et-Tahrîr ve't tenvîr* gibi tefsirlerden ve yukarıda isimleri zikredilen eserlerden konu hakkında derleme yapılmıştır. Bu bölümde belirtilen eserlere ilave olarak diğer islam ülkelerinde yapılan tezlerden de yararlanılmıştır.

Bu tezler;

1-İmam Muhammed Suûd İslam Üniversitesi'nde, Muhammed b. Raşid el-Bereket'in "el-Müteşâbihü'l-Lafzıyyi fi'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Tevcîhühü" adlı Yüksek Lisans,

2-2012 yılında Kuala Lumpur'daki Camiâtü Malaya Üniversitesi'nden M. Reçaî Ahmed Cibâlî'nin "Tevcîhü'l-Müteşâbihü'l-Lafzıyyî fi'l-Kur'âni'l-Kerîm Beyne'l-Kûdâmî ve'l-Mühdesîn" isimli Doktora,

3-Cezayir, Camiâtü Celali Liabes, Edebiyat Diller ve Sanatlar Fakültesi Diller bölümünden Fatıma Zehra Berrehmun'un 2017 yılındaki "Delâletü'l-Müteşâbihü'l-Lafzî fi-Siyagâtü'l-Kur'âniyye" adlı Doktora,

4-2021 yılında Cezayir'deki Camiâtü Larbi B. Mi'hidi Üniversitesi'nden Zib Nur el-Huda'nın "es-Siyâk ve Delâletühü fi tevcihü'l-Müteşâbihü'l-Lafzî fi'l-Kur'âni'l-Kerîm-Nemazecu Muhtaretu" adlı Yüksek Lisans tezleridir.

Son olarak Kirmanî'nin eserinden örnekler paylaştığımız lafzî müteşâbih âyetlerin gösterimine dair örnek uygulamalar bölümünde, önce lafzî müteşâbihin çeşitleri zâyade-noksan, takdîm-tehîr, ibdâl, tarîf-tenkîr, tezkîr-te'nîs, ifrâd-cem' gibi başlıklar altında kısa bilgilerle tanımlamaları yapılmış, daha sonra başlığa uygun âyetlerin açıklamaları, el-Burhân'dan alınarak yapılmıştır. Zaman zaman kendi değerlendirmemize de yer verilmiştir. Diğer eserlerdeki benzer veya farklı açıklamalarda belirtilmiş, dipnotlarda ayrıca gösterilmiştir. Bu noktada lafzî müteşâbih üzerine yazılmış Kirmanî öncesi ve sonrası müstakil eserler kaynağımız olmuştur. Bunlar; Hatib el-İskâfî'nin *Dürretü't-tenzîl ve gurretü't-te'vîl*, İbnü'z-Zübeyr Es-Sekâfî el-Gırnâtî el-Endelüsî'nin (öl. 708/1308) *Milâkü't-te'vîl*, Bedreddin İbn Cemâa'nın (öl. 733/1333) *Keşfü'l-me'ânî fi'l-müteşâbih mine'l-mesânî*, Zekeriyâ el-Ensârî'nin (öl. 926/1520) *Fethu'r-rahmân bi-keşfi mâ yeltebisü fi'l-Kur'ân* adlı eserlerdir. Kirmanî'den etkilenen İbn Cemâa ve Ensârî, lafzî müteşâbih âyetleri açıklamada onunla benzerlik göstermeleri, İskâfî ile Gırnâtî'nin ise varsa farklılıklarını belirtmek amacıyla eserlerine başvurulmuştur. Ayrıca konuyu işleyen Zemahşerî, İbn Aşûr ve Fâdıl Salih Sâmerî gibi müelliflerin tefsir ve eserlerinden de yararlanılmıştır.

Çalışma konusuna dair az olan Türkçe kaynakların değerlendirildiği, zengin olan Arapça kaynaklardan daha çok yararlandığımızı belirtmeliyiz.

1.4. Araştırmanın Literatürdeki Yeri

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Kirmânî'nin, günümüze ulaşan eserlerinin tümü üzerinde İslam dünyasında bir veya daha fazla akademik çalışma yapılmıştır. Ülkemizde *Lübabu't-tefâsir* üzerine Hasan Keskin Doktora, *Hattu'l-meşâhif* üzerine Şeyma Genan Yüksek Lisans Tezi yapmıştır.

el-Burhân fî müteşâbihî'l-Kur'ân üzerine 1974, 1979 ve 2022 yıllarında Mısır, Suudi Arabistan ve Cezayir'de yüksek lisans tezleri hazırlanmıştır. 1979 yılında yapılan teze ilgili bilgiyi Araştırmanın Yöntem ve Kaynakları bölümünde vermiştik. 2022 yılında yapılan tezde ise eserde yer alan Bakara Sûresi açıklanmıştır. Bu tezler hazırladığımız teze gerek içerik gerekse mahiyet açısından farklıdır. Ayrıca ülkemizde *el-Burhân fî müteşâbihî'l-Kur'ân* üzerine herhangi bir akademik çalışma bulunmadığından çalışmamızın literatürde boşluğu dolduracağı ümit edilmektedir.

Günümüzde de lafzî müteşâbihin dil yapısı, bağlam ile doğrudan ilişkisi, belâgat ve îcâz yönü üzerinde bir hayli çalışma yapılmış, ancak mânaya delaletinin üzerinde çok fazla durulmamıştır.

Lafzî müteşâbih üzerine ülkemizde yakın zamana kadar akademik bir çalışma bulunmamaktadır. 2020 yılında “Kısmî Farklılık İçeren Lafzî Müteşâbih Âyetlerin Belâgat İlmi Ve Filolojik Açısından Değerlendirilmesi” adıyla Yaşar Fatih AKBAŞ tarafından yapılan Doktora Tezinde kısmi farklılık içeren âyetler, konu ile ilgili klasik dönemde yazılan beş eserden derleme yapılarak açıklanmıştır. 2020 yılında Mahir ELCUDİ “Kur'ân'da Lafzen Benzer Âyetlerdeki Anlam Farklılıkları” ismiyle Yüksek Lisans Tezi hazırlamıştır. 2021 yılında Zeynel Abidin SOYSAL tarafından yapılan “Dürretü't Tenzîl Bağlamında Hatip İskâfi'de Sözdizimi” adlı yüksek lisans tezinde ise söz konusu eser tanıtılmış, eserde yer alan lafzî müteşâbih âyetlerden örnekler verilmiştir.

Bu çalışmamız; lafzî müteşâbihin sebep ve hikmetlerinin yanında anlam zenginliğinin ön plana çıkarılarak “Kur'ân ifadelerinin sınırlı, anlamının ise sınırsız olduğu” tezinin âyetlerde uygulamalı olarak gösterilmesi yönünden önemlidir. Bu açıdan çalışmamızın literatürde lafzî müteşâbih kavramı ve mânâ üzerindeki etkisinin ortaya çıkarılması noktasında kısmen de olsa bir boşluğu dolduracağı arzu edilmektedir.

Tez, dört bölümden ve bir sonuç kısmından oluşmaktadır. Birinci Bölümdeki giriş kısmında araştırmanın konusu, amaç ve önemi, yöntem ve kaynakları ile literatürdeki yeri belirtildi. İkinci Bölümde Kirmânî'nin hayatı anlatıldı, yaşadığı dönem gösterildi, ilmî yapısından bahsedildi ve eserleri kısaca tanıtıldı. Yine bu bölümde çalışma konumuz olan Kirmanî'nin *el-Burhân fî müteşâbihî'l-Kur'ân* adlı eseri geniş bir şekilde tanıtıldı. Bu tanıtımda, eserin ismi, yazma nüshaları, matbûları, yapılan akademik çalışmalar, kitabın metodu, önemi, ilmî ve kaynaklık değeri ile müellifin kaynakları üzerinde duruldu. Üçüncü Bölümde lafzî müteşâbih kavramı açıklandı, lafzî müteşâbihin sözlük ve terim anlamı, çeşitleri, Kur'ânda müteşâbih kavramı ve anlamları, lafzî müteşâbih ilminin doğuşu, gelişimi, telif edilen eserler ile önemi ve faydası belirtildi. Dördüncü Bölümde de lafzî müteşâbih çeşitleri hakkında bilgi vermek sûretiyle Kirmanî'nin lafzî müteşâbihî el-Burhân'da âyetler üzerinde pratik uygulaması gösterildi. Sonuç kısmında ise araştırmanın ulaştığı önemli bulgular belirtilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

KİRMÂNÎ'NİN HAYATI VE EL-BURHÂN FÎ MÜTEŞÂBİHÎ'L-KUR'ÂN ADLI ESERİ

2.1. Hayatı

Tâcu'l Kurrâ Burhâneddîn Mahmud b. Hamza b. Nasr el-Kirmânî¹ ismiyle bilinen müellifimiz hicrî 5. asrın son yarısı ile Hicrî 6. asrın ilk yarısında Kirman'da yaşamıştır.² İsim zincirinden asıl adının Mahmud, babasının Hamza ve dedesinin isminin de Nasr olduğunu anlıyoruz. Yaşadığı bölgeye nisbeten “el-Kirmânî” nisbesi verilmiştir.³ “en-Nahvî”, “el-Mukrî” ve “eş-Şafî” gibi nisbeleriyle de nitelendirilmiştir.⁴ Künyesi Ebû'l Kâsım⁵ olup bazı eserlerde, ilaveten Burhâneddîn⁶ künyesi de yer almıştır. Müellifimizin ilmî mevkîsini belirten “Tâcu'l Kurrâ” ünvanı

---

¹ Ebu Abdullah Şihâbüddin Yâkût b. Abdullah Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1414/1994), 6/2686-2687. ; Ebû's-Safâ Salâhaddin Halîl b. Aybek b. Abdullah es-Safedî, *el- Vâfî bi'l vefâyat*, ed. Muhammed el-Arnâvût, Turkî Mustafa (Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabî, 1420/2000), 25/152.

² Celâleddin Abdurrahman b. Ebu Bekir es-Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât fi tabakâti'luğaviyyîn ve'n-nuhât*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm ((Îsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâuhû, 1384), 2/277. ; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin* (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1994), 3/804.

³ Ebi'l-Hayr Muhammed b. Muhammed İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ*, thk. G. Bergstraesser (Lübnan: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1427/2006), 2/254. ; Şemseddin Muhammed b. Ali ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-mufessirîn* (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 2/312.

⁴ Kâtib Hacı Halife Mustafâ b. Abdullah Çelebî, *Keşfu'z-zunûn an esâmi'l-kutub ve'lfunûn* (Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabî, ts.). ; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 3/804.

⁵ İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-nihâye*, 2/254. ; Ahmed b. Muhammed Edirnevî, *Tabakâti'l-mufessirîn*, thk. Salih b. Muhammed el-Huzzî (Medine: Mektebetü'l-'Ulûm ve'l-Hikem, 1417/1997), 149.

⁶ Edirnevî, *Tabakâti'l-mufessirîn*, 149. ; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 3/804. ; Âdil Nuveyhid, *Mu'cemu'l-mufessirîn min sadri'l-İslâm hatta'l-asri'l-hâdir* (Beyrut: Muessesetu Nuveyhidi's-Sekâfiyye, 1409/1988), 2/662.

hemen hemen tüm tabakat eserlerinde belirtilmiştir.⁷ Aslı Farsça olan tâc kelimesi mecazî manada devleti, gücü ve bir meslekte en üst makamı temsil eden kişi veya yöneticileri vasıflandıran bir ünvanıdır. Bu ünvan Fâtımîler’de kadılar için “tâcü’l-ulemâ ve’l-hükkâm” kalem erbabı için “tâcü’l-fuzalâ” şeklinde yerleşmiştir.⁸ Müellifimizin yaşadığı dönemde bölgenin önemli kırâat âlimi olması onun “Tâcu’l Kurrâ” ünvanını yaşadığı dönemde kullanmasını sağlamış, sonraki dönemlerde de bu ünvanla tanınmıştır.⁹ Kirmânî, meşhur ünvanı olan “Tâcu’l Kurrâ” ünvanının yanı sıra “Sa’du’l-İslam” ve “Dıyâu’l-Eimme” gibi ünvanlarla da anılmaktadır.¹⁰

Tabakat eserleri Kirmânî’nin doğum yeri ve tarihi ile ilgili bilgiler vermez. Onun vatanından ayrılmadığı, h. 500. yıl dolaylarında yaşadığı ve bu tarihten sonra vefat ettiği belirtilir.¹¹ Eserleri üzerinde araştırma yapan araştırmacılardan Hasan Keskin tabakat kaynaklarındaki bilgileri kullanarak Kirmânî’nin Tacik bir aileden olduğunu ve Kirman’da doğduğu kanaatini belirtir.¹² Diğer bir araştırmacı olan Gânim Kaddûrî Hamed ise bazı kaynaklarda Kirmânî’nin babasının el-Fergânî künyesiyle anıldığı, bu bilgilerden hareketle onun Kirman’a yakın Ferğâne köyünde doğmuş ve daha sonra

---

⁷ bk. Hamevî, *Mu‘cemu’l-udebâ*, 6/2686. ; Suyûtî, *Buğyetu’l-vu’ât*, 2/277. ; Bilmen Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi: Tabakatü’l-Müfessirin* (İstanbul: Ravza, 2015), 2/460. ; Hayreddin b. Mahmûd ez-Ziriklî, *el-A’lâm: Kâmûsu terâcimi li-eşheri’r-ricâl ve’nnisâ mine’l-arabi ve’l-mübta’ribîn ve’l-müsteşrikîn* (Beyrut: Dâru’l-İlm li’lMelâyîn, 2002), 7/168.

⁸ Nebi Bozkurt, “Taç”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, [01.02.2023].

⁹ Gânim Kaddûrî el-Hamed, “Neşredenin Mukaddimesi”, *Haftu’l-meşâhif*, mlf. Tâcu’l-Kurrâ Ebu’l Kâsım Mahmûd b. Hamza b. Nasr el-Kirmânî (Dımaşk-Suriye: Dâru’l-Ğavsânî, 2015), 14.

¹⁰ Tâcu’l-Kurrâ Ebu’l Kâsım Mahmûd b. Hamza b. Nasr el-Kirmânî, *Garâibu’t-tefsîr ve acâibu’t-te’vîl*, thk. Şemrân Serkal Yûnus el-Acelî (Cidde; Beyrut: Dare’l-Kable; Muessesetü Ulûmi’l-Kur’ân, 1983), 1/87.

¹¹ Hamevî, *Mu‘cemu’l-udebâ*, 6/2686. ; Suyûtî, *Buğyetu’l-vu’ât*, 2/277. ; Dâvûdî, *Tabakatu’l-mufessirîn*, 2/312.

¹² Hasan Keskin, *Tacü’l-Kurrâ el-Kirmâni (505/1111 dolayları) ve Lübâbü’t-Tefâsir Adlı Tefsiri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi/Ph.D. Dissertation, 1993), 5.

Kirman'a göçmüş olma ihtimalinden bahseder.¹³ Araştırmacılar Kirmânî'nin doğum yeri ile ilgili bir fikir ileri sürseler de kaynaklarda doğum tarihi ile ilgili görüş belirtebilecek bilgiler bulunmamaktadır. Vefat tarihi için ise çoğu tabakat eserlerinde "h. 500 dolayları ve h. 500. yılı sonrasında" kaydı konulmuştur.¹⁴

Kirmânî'nin gerek doğum ve gerekse ölüm tarihi ile ilgili kesin bilgilerin bulunmaması noktasında şunları söyleyebiliriz. Müellifimizin yaşadığı Kirman bölgesi dönemin Bağdat, Kûfe, Mekke ve Medine gibi ilim merkezlerine uzaktır. Onun vefatından sonraki dönemin ilk tabakat müellifi olan Yâkût el- Hamevî (öl. 626/1229) ya bu bölgeye hiç gitmemiş, onun hakkında bilgiler edinebilecek kaynaklara ulaşmamış yahut da Kirmânî'nin yaşadığı bölgeye varmış olsa bile onun doğumunu, vefatını bilen kişilerle karşılaşmamıştır. Müellifimizle ilgili ilk tabakat eserinde detaylı bilginin olmaması sonraki eserlerde de kendini göstermiştir. Özellikle sonraki tabakat eserlerinin kendilerinden önceki eserleri kaynak göstermesi de daha fazla bir bilginin bulunmaması sonucunu doğurmuştur. Onun hakkında bilgi verecek talebelerinin az olması da başka bir nedendir. Hal böyle olunca kaynaklarda onun ilmî hayatı, sosyal ve siyasal yaşamına dair yeterli bilgi bulunmamaktadır.

2.1.1. Hocaları ve Talebeleri

Tabakat eserlerinde ilmî hayatına dair yeterli bilgi olmadığından müellifimizin hangi medreselerde kimlerden ders aldığı, hangi medreselerde kimlere ders verdiği konusunda nakli bilgilere sahip değiliz. Bununla birlikte İbnü'l-Cezerî'nin (öl. 833/1429) müellif hakkında bilgi verirken kullandığı "*kimden okuduğunu bilmiyorum, fakat bana göre Ebû Abdullah Nasr b. Ali b. Ebî Meryem kendisinden okumuştur.*"¹⁵ İfadesi müellifimizin ilmi hayatına dair en net bilgiyi vermektedir. Ayrıca müellifimizin eserlerinde belirttiği dört hocasından ikisinden dolayı olarak İbnü'l-Cezerî'nin zikrettiğini görüyoruz. Bu bilgiler ışığında müellifimizin ders aldığı hocalar şunlardır:

1- Hamza b. Nasr el-Kirmanî

---

¹³ Hamed, "Neşredenin Mukaddimesi", 10-11.

¹⁴ Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, 6/2686. ; Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, 1/241.

¹⁵ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-nihâye*, 2/254.

Aynı zamanda müellifimizin babası olup, dönemin ünlü Kurrâ'sındandır. Ebû Mahmud el-İsbahânî nisbesiyle de bilinir. Kırâat ve tecvid alanında otorite sahibi Ebû Nasr Muhammed b. Ahmed el-Kurkancî'den (öl. 484/1092)¹⁶ on kırâati okumuş, ondan da oğlu (Mahmud Kirmanî) ders almıştır.¹⁷ Kirmânî'de *en-Nihâye fî şerhî kitâbî'l-gâye* isimli eserinde yer alan bütün rivâyet ve tarikleri Hamza b. Nasr'dan aktardığını belirtir.¹⁸

2- Muhammed b. Hamid b. el-Hasan el-Hayamî et-Tûsî

Yaşadığı dönemin önde gelen Kurrâ'larından olan et-Tûsî, Ubeydullah b. Muhammed et-Tûsî'den, Abdullah b. el-Huseyn en-Nisâbüri'den kırâat okumuş, ondan da Mahmut b. Hamza okumuştur.¹⁹ Müellifimizde *en-Nihâye* isimli eserinde zaman zaman kaynak olarak, hocası et-Tûsî'yi göstermiştir.²⁰

3- Ebû Sehl Abdurrahman b. Ebu'l-Fazl en-Nisâbüri

Müellifimiz bu hocasını *en-Nihâye* adlı eserinde ve *Lübâbu't-tefâsîr* ile *Garâibu't-tefsîr*, adlı tefsirinde zikretmektedir.²¹ *Lübâbu't-tefâsîr* adlı tefsirinde Fâtiha ve Âl-i İmrân Sûrelerindeki açıklamalarında Ebû Sehl Muhammed b. Ebu'l-Fazl en-Nisâbüri, el-Vâhidî, es-Sa'lebî tarikiyle gelen bilgileri kullanmıştır.²²

4- Şeyhulislâm Kâdî Cemâleddin Ebu'l-Meâlî

Kirman Selçuklu Devletinin meliklerinden İraşah'ın (öl. 495/1101) ölüm fetvasını veren²³ bu âlimden müellifimiz *Lübâbu't-Tefâsîr* isimli tefsirinin sadece bir yerinde bahseder. Hasan Keskin doktora tezinde bu zatı hocası olarak göstermiştir.²⁴

---

¹⁶ Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, 5/2358-2359.

¹⁷ İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-nihâye*, 1/264.

¹⁸ Şemrân Serkal Yûnus el-Acelî, "Neşredenin Mukaddimesi", *Garâibu't-tefsîr ve acâibu't-te'vîl*, mlf. Tâcu'l-Kurrâ Ebu'l Kâsım Mahmûd b. Hamza b. Nasr el-Kirmânî, 2 Cilt (Cidde; Beyrut: Dare'l-Kable; Muessesetü Ulûmi'l-Kur'ân, 1983), 1/29.

¹⁹ İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-nihâye*, 2/102.

²⁰ Hamed, "Neşredenin Mukaddimesi", 17.

²¹ Acelî, "Neşredenin Mukaddimesi", 1/31. ; Hamed, "Neşredenin Mukaddimesi", 16.

²² Keskin, *Tacü'l-Kurrâ el-Kirmâni ve Lübâbü't-Tefâsîr Adlı Tefsiri*, 16-17.

²³ Erdoğan Merçil, *Kirman Selçukluları* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989), 54.

Kaynaklarda ve kendi eserinde belirtilen birer kişi olmak üzere müellifin iki talebesinin olduğunu görüyoruz. Bu talebeler;

1- Ebû Abdullah Nasr b. Ali eş-Şîrazî el-Fesevî en-Nahvî

İbnu'l Cezerî eserinde Kirmanî'den ders okuyan kişinin "Ebû Abdullah Nasr b. Ali b. Ebî Meryem" olduğunu zikreder.²⁵ Tefsir, kırâat ve nahiv ilimlerinde önde gelen ve 'Ebî Meryem' diye tanınan, Şiraz hatibi, âlim, edib, dini meseleler ve edebiyatla ilgili müşkil konularda kendisine başvuru ve (565/1169) yılında hayatta olduğu belirtilen bu zatın ölüm tarihi bilinmemektedir.²⁶ Müellifimizin *el-Burhân* ve *Lübâbu't tefâsîr* adlı kitaplarından nakilleri Ebî Meryem'in bizzat kendisinden aktardığı belirtilir.²⁷

2- Râziyüddîn Şemsu'l-Kurrâ Ebû Abdullah Muhammed b. Ebî Nasr el-Kirmanî

Tabakat kaynaklarında geçmeyen ve altıncı asır âlimlerinden olduğu düşünülen bu zatın müellifimizin talebesi olduğuna dair kanıt kendisinin *Şevâzzu'l-kırâât*²⁸ adlı eserindeki "Şeyhimiz Tacu'l-Kurrâ Ebu'l-Kasım Mahmud b. Hamza b. Nasr'ın şöyle dediğini işittim..." beyanıdır.²⁹ Yine başka bir eseri olan *Kırâetu'l kisâî*³⁰ de yer alan "...İbn Miksem yoluyla yedi kırâat imamının ihtilaf ettiği okuyuşlara ilişkin yazdığım

---

²⁴ Keskin, *Tacü'l-Kurrâ el-Kirmâni ve Lübâbü't-Tefâsir Adlı Tefsiri*, 17.

²⁵ İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-nihâye*, 2/254.

²⁶ Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât*, 2/314. ; Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, 7/2749.

²⁷ Keskin, *Tacü'l-Kurrâ el-Kirmâni ve Lübâbü't-Tefâsir Adlı Tefsiri*, 21.

²⁸ Râziyüddîn emsu'l-Kurrâ Ebu Abdullah Muhammed b. Ebi Nasr el-Kirmanî, *Şevâzzu'l-kırâât*, thk. Şemran el-Acelî (Beyrut: Müessesesu'l-Belâğ, 1422/2001).

²⁹ Şemran el-Acelî, "Neşredenin Mukaddimesi", *Şevâzzu'l-kırâât*, mlf. Râziyüddîn emsu'l-Kurrâ Ebu Abdullah Muhammed b. Ebi Nasr el-Kirmanî (Beyrut: Müessesesu'l-Belâğ, 1422/2001), 7-9.

³⁰ Râziyüddîn emsu'l-Kurrâ Ebu Abdullah Muhammed b. Ebi Nasr el-Kirmanî, *Mufredetu'l-kisâî: el-ma'ruf bi'l-Kisâî rivâyetu ebî Ömer ed-Durî min tarîki İbn Miksem*, thk. Eşref Muhammed Fuâd Tal'at (Brunei Darusselâm: Matbaatü'l-Vataniyye, 2007).

kitabımı Tâcu'l-Kurrâ el-Kirmânî'ye okudum” ifadesi de talebeliğini teyid eden başka bir kanıttır.³¹

Bunların dışında son dönem araştırmacılarca müellife talebe olduğu belirtilen isimler zikredilmiştir.³² Ancak bunlar tezimiz sınırlarını aştığından yazma ihtiyacı duymadık.

2.1.2. Vefatı ve Vefat Tarihi Üzerine Değerlendirmeler

Yukarıda belirttiğimiz gibi çoğunlukla tabakat eserlerinde vefatının “h. 500 dolayları ve h. 500. yıldan sonra” kaydı konulmakla birlikte son dönem biyografi yazarlarından Ziriklî (öl. 1976) vefat tarihini “yaklaşık h. 505” olarak belirtmiştir.³³ Bu h. 505 tarihini nereden bulduğuna dair de herhangi bir kanıt ya da isnad belirtmemiştir. Buna rağmen onun vefat tarihini belirleyen ipuçları bulmak mümkündür. Bunları şöyle açıklayabiliriz.

İmâdüddin el-İsfâhânî (öl. 597/1201) *Harîdetü'l-kasr ve cerîdetü'l-'asr* adlı antolojik eserinde Kirmanî'nin talebesi olan Ebî Meryem'den bahsederken “O, h. 572'de vefat ettiğinde oğlunun belirttiğine göre 70 yaşlarında idi.” ifadesini kullanır.³⁴ Bu bilgidен Ebî Meryem'in h. 502 yılında doğduğu sonucunu çıkarabiliriz. Ebî Meryem hocası Kirmanî'ye yirmili yaşlarda talebelik yaptığı ve ondan rivâyetlerde bulunduğu değerlendirildiğinde müellifimizin h. 522 yılında hayatta olduğunu söyleyebiliriz.

Tarihçi İbnü'l-Fuvatî'nin (öl. 723/1323) *Mecma'i'l-âdâb fî mu'cemi'l-elkâb* adlı mufassal biyografi kitabında 1333 sırada müellifimizinde hocası olan Kâdî Ebu'l-

---

³¹ Eşref Muhammed Fuâd Tal'at, “Neşredenin Mukaddimesi”, *Mufredetu'l-kisât: el-ma'ruf bi'l-Kisât rivâyetu ebî Ömer ed-Durî min tarîki İbn Miksem*, mlf. Razîyüddîn emsu'l-Kurrâ Ebu Abdullah Muhammed b. Ebi Nasr el-Kirmanî (Brunei Darusselâm: Matbaatü'l-Vataniyye, 2007), 9.

³² Şeyma Genan, *Mushaf İmlâsı Bağlamında Kirmânî ve Hattu'l-mesâhif Adlı Eseri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 20.

³³ Ziriklî, *el-A'lâm*, 168.

³⁴ İmâdüddin el-İsfâhânî, *Harîdetü'l-kaşr ve cerîdetü'l-'aşr kısmü'irakî*, thk. Şükri Faysal (Dımaşk-Bağdat: Matbaatü'lMacmei'l-İlmî, 1375), 1/2.

Meâlî'yi tanıtırken onun h. 527 yılında vefat ettiğini belirtir.³⁵ Müellifimiz *Lübabü't-tefâsir* adlı tefsirinde aynı hocasından rahmetle bahsetmektedir.³⁶ Yaşayan birisini rahmetle anmak anlamsız olacağı, ölen kişinin rahmetle anılması geleneği dikkate alındığında söz konusu tefsirin bu bölümünü h. 527 yılından sonra yazdığı ve müellifin bu tarihte hayatta olduğu sonucunu çıkarabiliriz.

Diğer taraftan son dönemde Kirmânî'nin eserleri üzerinde tahkik yapan araştırmacılar onun vefat tarihini netleştirme gayreti içine girmiştir. Bu bağlamda *Garâibu't tefsîr'in* naşirlerinden olan Semran el-Acelî araştırmasında ilginç bir bilgiye rastlar. Eserin İstanbul Süleymaniye Kütüphanesinde bulunan nüshasındaki bazı ifadelerin Kirmânî'nin hayatta olduğunun kanıtı olduğunu belirtir. Acelî'ye göre, bu eserin ilk cildinin mukaddimesindeki “*Efendimiz Ebu'l-Kasım Mahmud b. Hamza b. Nasr'a Allah günlerini daim eylesin.*” ifadesi ve ferağ kaydında bulunan “*H. 535 yılı Muharrem ayında tamamlandı*” şeklindeki beyanlar birlikte değerlendirildiğinde Kirmânî'nin nüshanın yazıldığı tarihte yaşadığına işaret eder.³⁷ Bu görüşünü aynı eserin Tahran'daki Meclis-i Şûrâ Nüshası'ndaki müstensihin ifadelerine dayandırır. Bu nüshada “*bu nüshayı h. 675 tarihinde yazdım. Tefsîr'in eski bir nüshasından istinsah ettim. Asıl nüshada eserin hicri 531 yılının Rebülevvel ayında tamamlandığı yazılmıştır.*” ifadeleri bulunmaktadır. Acelî, işte bu gerekçelerle Kirmânî'nin vefat tarihinin “h. 531 sonrası, h. 535 civarı veya h. 535 sonrası” olarak yapılabileceği sonucuna varır.³⁸

Müellifimiz Kirmanî, *Garaibu't-tefsir ve 'acaibu't-te'vil* adlı tefsirini *Lübabü't-Tefâsir'den* sonra *el-Burhân'dan* önce yazmıştır.³⁹ *Garaibu't-tefsir'in* h. 531 de tamamlandığı kabul edilirse Kirmânî, *el-Burhân'ı* bu tarihten sonra yazdığına göre ve

---

³⁵ Kemâlüddîn Ebü'l-Fazl Abdürrezzâk b. Ahmed İbnü'l Fuvatî, *Mecma'î'l-âdâb fî mu'cemi'l-elkâb*, thk. Muhammed Kâzım (Tahran: İslami İrşad ve Kültür Bakanlığı, 1416/1996), 2/203.

³⁶ Tâcu'l-Kurrâ Ebu'l Kâsım Mahmûd b. Hamza b. Nasr el-Kirmânî, *Lübabü't-tefâsîr*, thk. Muhammed Abdel Halim Ba'ac (İstanbul: Darü'l-lübab, 2021), 4/101.

³⁷ Acelî, “Neşredenin Mukaddimesi”, 1/34, 68.

³⁸ Acelî, “Neşredenin Mukaddimesi”, 1/34, 68.

³⁹ Keskin, *Tacü'l-Kurrâ el-Kirmânî ve Lübabü't-Tefâsir Adlı Tefsiri*, 36.

hem h. 522 de hem de h.527 de hayatta olduğu diğer kaynaklardan teyit edildiği bilgileri ışığında müellifimizin h. 535'den sonra vefat ettiği kabul edilmelidir. Bu sonuçla kesin bir tarih belirleyemesek de Tabakat eserlerindeki “h. 500. yıl sonrası” bilgisini sınırlandırmakla yetinmiş oluyoruz.

Bu kısmı sonlandırırken, İrañşah'ın h. 495 yılında öldürülmesi fetvasını veren ulema arasında yer alan müellifimizin bu dönemde Tâcu'l-Kurrâ lakabını kullandığı ve otuzlu yaşlarda olduğu, ortalama insan ömrünün 70 yıl olduğu kabulüyle müellifimizin analitik yolla h. 465 yılında doğduğu ve h. 535 yılında vefat ettiği sonucuna varabiliriz. En doğrusunu Allah bilir.

2.2. Dönemi

Müellifimiz Kirmâni'nin yaşadığı dönem İslam Coğrafyasında siyasi yönden karışıklıkların yaşandığı bir süre olmasına karşın ilmi yönden hız kesmeden devam eden bir ilerlemenin olduğu dönemdir. Bu açıdan Kirmâni'nin hayatını sürdürdüğü Kirman'ın konumunu, tarihini, ayrıca yaşadığı dönem olan h. 5. yüzyıl son yarısı ve h. 6. yüzyılın ilk yarısındaki sosyal ve siyasi durumu ile bölgenin ilmî ve kültürel yapısını aşağıdaki alt başlıklar altında özetleyeceğiz.

2.2.1. Coğrafi Konum

Bugünkü İrañ'ın ortasında kalan Deştülüt çölünün güneybatısını kuşatan dağlık kesimde yer alan, Farsça'da Kermân olarak isimlendirilen ve eski bir merkezin adı olan Kirman, İrañ'ın eyaletlerinden biridir.⁴⁰ Ülkenin güneydoğusunda yer alan ve yüzölçümü bakımından İrañ'ın ikinci büyük eyaleti olan Kirman Eyaleti'nin yönetim merkezi aynı adı taşıyan Kirman şehridir. Kirman eyaletinin, doğusunda Belûcistan ve Sistan, kuzeyinde Horasan ve batısında Fars eyaletleri, güneyinde Umman körfezi bulunmaktadır.⁴¹ Kirman şehri, Lut çölünün sıcak ikliminde kaldığı halde irtifasının 1755 metre gibi yüksek olmasından dolayı ılıman bir iklimi vardır. Tarım endüstrisinde fıstık üretimiyle öne çıkmaktadır. Halı dokumacılığı ve tekstil sektörü gelişmiştir. Ulaşım kara, hava ve demiryolları ile sağlanmaktadır. Kirman, İrañ'ın

---

⁴⁰ Marcel Bazın, “Kirman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, [05.02.2023].

⁴¹ Ebu Abdullah Şihâbüddin Yâkût b. Abdullah Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân* (Beyrut: Dâru Sâdr, 1416/1995), 4/454.

tarihi şehirlerinden biri olup şehirde, Unesco Dünya Mirası'na kayıtlı beş anıt bulunmaktadır.⁴²

Bu bilgilendirmeden sonra müellifimiz Kirmâni'nin Kirman eyaletinde mi yoksa eyaletin merkezi olan ve eyalete adını veren Kirman şehrinde mi yaşadığı sorusu akla gelebilir. Bunu şöyle cevaplandırabiliriz. Tarih, kavim ve coğrafi bilgileri içeren ilk ansiklopedik eser olan Yâkut el-Hamevî'nin (öl. 626/1229) Mucemü'l-Büldân'ında Kirman'ın komşuları belirtilirken büyük bir coğrafyanın dikkate alındığı, neredeyse bugünkü eyaletin sınırlarının belirlendiğini görüyoruz.⁴³ Bu açıdan müellifin yaşadığı yerin tarihi açıdan kadim şehir olan eyalet merkezi Kirman, geniş anlamda ise Kirman Eyaleti olduğunu söyleyebiliriz.

2.2.2. Bölgenin Tarihi

Hz. Peygamber'den sonra başlayan fetih hareketleri Kirman bölgesine de ilk defa Hz. Ömer'in hilâfeti sırasında yapılmış olmakla beraber kesin hâkimiyet h. 102 yılında Emevî Halifelerinden Ömer b. Abdülazîz döneminde kurulabilmiştir.⁴⁴ Fetihden önce Kirman Sâsânîler (h.226-651) tarafından idare ediliyordu.⁴⁵ Sırasıyla Emevi, Abbasi, Tahirî, Saffârî ve Büveyhîler'in yaklaşık dört asır hüküm sürdüğü Kirman, (440/1048) yılında Kirman Selçuklularının hâkimiyetine geçmiştir.⁴⁶ Kirman'ı Büveyhi'lerden alan Çağrı Bey'in oğlu Kavurd Bey'dir.⁴⁷ Kavurd Bey Kirman'ı fethinden sonra hükümrânlığını genişletme çabaları sonuçsuz kalmış ve yaptığı savaşlardan sonra (465/1073) yılında öldürülmüştür.⁴⁸ Kavurd Bey'in Kirman'da hâkimiyeti 25 yıl sürmüştür. Melik Kavurd öldürüldükten sonra yerine oğulları geçmiştir. Kirmanşah'ın melikliği bir yıl sürer. Vefatı (466/1074) üzerine çocuk

---

⁴² Bazın, "Kirman".

⁴³ Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân*, 4/455.

⁴⁴ Bazın, "Kirman".

⁴⁵ Merçil, *Kirman Selçukluları*, 2.

⁴⁶ Faruk Sümer, "Selçuklular", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, [12.02.2023].

⁴⁷ Abdülkerim Özaydın, "Kavurd Bey", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, [10.02.2023].

⁴⁸ Merçil, *Kirman Selçukluları*, 36.

yaştaki Hüseyin tahta çıkartılır.⁴⁹ Selçuklu hükümdarı Melik Şah tarafından hapse attırılan Kavurd Bey'in oğullarından Sultanaşah (467/1074) yılında hapisten kaçar ve Kirman'a melik olur.⁵⁰ Melikliği on yıl süren Sultanaşah'ın vefatından sonra hayatta kalan tek kardeşi Turanaşah tahta geçer.⁵¹ Turanaşah'ın melikliği 13 yıl sürmüştür. Vefatından sonra tek oğlu olan İranaşah (490/1097) de tahta oturur.⁵² İranaşah, hayatını içki içmekle geçirir ve son dönemlerinde Batıniyye mezhebine intisap eder.⁵³ Aynı zamanda baskı ve zulmünü giderek artırarak, ehli-sünnet âlimleri öldürtür.⁵⁴ Bu zulmün önüne geçilmesi için devrin Şeyhülislam ve kadıları İranaşah'ın öldürülmesi için fetva verirler.⁵⁵ Fetva verenler arasında müellifimizin ismidde zikredilmektedir.⁵⁶ Bu fetva üzerine İranaşah (495/1101) yılında öldürülür.⁵⁷ Beş yıl süren melikliğin ardından öldürülen İranaşah'ın yerine Kirmanaşah'ın oğlu Kavurd Bey'in torunu Arslanaşah tahta çıkar.⁵⁸ Kirman'ı dirâyetle yöneten Arslanaşah'ın melikliği kırkiki yıl sürmüş ve önemli fetihler yapmıştır. Arslanaşah'ın vefatı üzerine (537/1142) yılında oğlu Muhammed Şah tahta geçer. Daha sonraki yıllarda yedi melik daha çeşitli sürelerle hükümlük sürmüş, Kirman'ın kuzey doğudaki sınırında kalan Horasan eyaletindeki tanınmış Oğuz beylerinden Melik Dînâr (öl. 591/1195) Kirman Selçukluları Devleti'ne son verir. (585/1189)⁵⁹ Böylece 148 yıllık Kirman Selçukluları Devleti sona ermiştir. Çeşitli hanedanlıkların hüküm sürdüğü Kirman'ın

---

⁴⁹ Merçil, *Kirman Selçukluları*, 43.

⁵⁰ Merçil, *Kirman Selçukluları*, 44.

⁵¹ Merçil, *Kirman Selçukluları*, 47.

⁵² Merçil, *Kirman Selçukluları*, 52.

⁵³ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti* (İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu, 1969), 207.

⁵⁴ Merçil, *Kirman Selçukluları*, 52-53.

⁵⁵ Merçil, *Kirman Selçukluları*, 54.

⁵⁶ Efdaleddîn Ebû Hamîd Ahmed b. Hâmid Kirmanî, *Bedâyi'u'l-izmân fî vekâyi-i Kirman*, thk. Mehdî Beyanî (Tahran: hş, 1326), 20.

⁵⁷ Merçil, *Kirman Selçukluları*, 55.

⁵⁸ Sümer, "Selçuklular".

⁵⁹ Merçil, *Kirman Selçukluları*, 139.

bugünkü sınırları Şah İsmâil'in 1502 yılında kurduğu Safevî devletinin sınırları olduğu söylenebilir.⁶⁰

2.2.3. Sosyal Durum

Müelîf Kirmânî'nin yaşadığı dönemde Kirman halkı “*tâzik*” adıyla bilinen, çalışan ve vergi veren siyasal etkinliği olmamasına karşın bazı siyasî olaylara karışan ve rol oynayan kesim olmuştur.⁶¹ İrañşah'a karşı ayaklanması ve kâdılarının, ölüm fetvası vermesine öncülük etmeleri buna örnektir. Kirman halkı ehlisünnet mezhebine tabi olup⁶² batınîliği reddetmiş, hatta batınîliği benimseyen Melik İrañşah'ın öldürülmesine öncülük ederek bu mezhebin topraklarında yayılmasını önlemişlerdir.⁶³ İdari ve askeri yetkililerin ilgili Türk boylarından oluştuğu, bu makamlarda yerli Kirmanlı bulunmadığı, ilmiye sınıfının ise yerli olduğu kaynaklarda yer almaktadır.⁶⁴

2.2.4. Siyasal Durum

Hicri 5. yüzyıl son yarısı ile 6. yüzyıl ilk döneminde İslam coğrafyasında Bağdat merkezli Abbasî Halifeliği hükümünü sürdürse de otoritesinin zayıflaması nedeniyle birçok bölgede yönetim farklı grupların elindedir. Örneğin, Bağdat ve civarında Büveyhiler, Mısır ve civarında, Fâtımîler, Horasan ve müellifimizin yaşadığı Kirman bölgesinde Selçuklular hâkimdi. Bu dönemin siyasal açıdan en önemli özelliği iktidar olan Şî-Batınî mezhebi mensuplarının yerel halka mezheplerini zorla kabul ettirme zorbalığıdır. Bu zorbalık karşısında Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey (öl. 455/1063) Büveyhîler'i (452/1060) ortadan kaldırmış,⁶⁵ Fâtımîler'e de Selahaddin Eyyubî (öl. 589/1193) son vererek Mısır'da Sünniliğe dönülerek (566/1171) yılında Bağdat'taki Abbasi Halifeliğine bağlanılmıştır. Selçuklular Abbasî Halifeliği'ni

---

⁶⁰ Osman Gazi Özgüdenli, “İran”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, [11.02.2023].

⁶¹ Mehmet Altay Köymen, “Kirman Selçukluları Tarihi”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 2/1 (1943), 133.

⁶² Köymen, “Kirman Selçukluları Tarihi”, 134.

⁶³ Merçil, *Kirman Selçukluları*, 185.

⁶⁴ Merçil, *Kirman Selçukluları*, 178-185-187.

⁶⁵ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, 98.

koruyup, halifeye saygınlık kazandırırken diğerk taraftan medreseler inşa ederek ilmin gelişmesini, talebelerin yetişmesini sağlamıştır.

2.2.5. İlmî ve Kültürel Zemin

Selçuklular hüküm sürdükleri bölgelerde ilmî ve kültürel faaliyetlere öncelik vermişlerdir. Her ne kadar kendilerinden önceki dönemlerde medrese ve buna bağlı olarak ilmî faaliyetler olsa da ilmî çalışmaların merkezini oluşturan medreseleri inşa etmeleri, bunların teşkilatlanmasını bizzat devlet eliyle yapmaları, öğretim faaliyetlerinin ücretsiz olması Selçukluların İslam dünyasına kazandırmış olduğu eser ve faaliyetlerdendir.⁶⁶

Şîi-Batınî fikirlerin yayılmasını önlemek, ehl-i sünnet akîdesini güçlendirmek ve devletin devamlılığını sağlamak amacıyla Selçuklu veziri Nizâmülmülk (öl. 637/1240) tarafından kurulan ve daha sonra birçok yere yayılan Nizâmiye Medreselerinde binlerce talebe okuyor, yüzlerce âlim yetişiyordu.⁶⁷ Her şehirde büyük ve genel kütüphane olduğu gibi herbir medresenin de ayrıca bir kütüphanesi ve o kütüphanede binlerle ifade edilen eser vardı.⁶⁸ Nizâmiye medreselerinde başta fıkıh olmak üzere diğerk dini ilimlerin tedrisatı yapılıyordu.⁶⁹

Müellifimizin yaşadığı dönemde bölgede hüküm süren Kirman Selçukluları'da diğerk Selçuklu boylarındaki gibi ilmi ve kültürel faaliyetlere ağırlık vermişler, halkın kültür seviyesinin yükselmesi için büyük gayret göstermişlerdir. Bunun sonucu olarak Melik 1. Arslanşah Kirman'da refah seviyesini yüksetmiş, böylece birçok âlim Kirman'a yerleşmiştir.⁷⁰

Meliklerin bu çabası halkta karşılık bulmuş, halk ilme meyletmış, çocukların talebeliğe yönelmeleri ve Arslanşah'ın oğlu Melik Muhammed'in (537/1142-550/1156) öğrenimi teşvik edici ödüller vermesiyle bin kişinin fakih ve müftü olduğu,

---

⁶⁶ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, 256-257.

⁶⁷ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, 258, ; Ahmet Çelebi, *İslamda Eğitim Öğretim Tarihi*, çev. Ali Yardım (İstanbul: Damla Yayınevi, 2012), 85.

⁶⁸ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, 259.

⁶⁹ Çelebi, *İslamda Eğitim Öğretim Tarihi*, 110.

⁷⁰ Merçil, *Kirman Selçukluları*, 210.

saraylarda şehzadelerin ve gulamların muallimler tarafından yetiştirildiği kaynaklarda yer almaktadır.⁷¹

Kaynaklar, Kirman Selçukluları'nda ilk medreseyi Melik I. Turanşah'ın (477/1085-490/1097) yaptırdığını bildirir.⁷² Bu medresenin yanında inşa ettirdiği ve “Mescid-i Melik” ismiyle anılan cami ise bugün halen şehrin önemli mimari eseridir.⁷³ Sonraki meliklerde başta medrese olmak üzere Kirman'da kütüphane ve hayır işleri gören birçok binalar inşa ettirmiştir.⁷⁴

Müellifimizin memleketi Kirman'da yaşadığı (h. 465-535) dönemde bölgenin yetiştirdiği önemli âlimler şunlardır: 1- Kirmanî'nin hocası da olan Şeyhu'l-İslam Kadî Cemaleddin Ebû'l-Me'âlî (öl. ?)⁷⁵ 2- İraşah (öl. 495/1101) tarafından öldürülen Ahmed b. Huseyn el-Belhî.⁷⁶ 3- Şeyh Burhâneddin Ebû Nasr Ahmed el-Kûbananî, (öl. ?) 4-Ebu'l-Hüseyin Kutb el-Evliya Şeyh Cemâleddîn Ahmed, 5- İsmail b. Ahmed b. Abdumelik b. Abdussamed el-Nişabûrî (532/ 1138)⁷⁷

2.3. İlmî Kişiliği

Müellifimiz, yaşadığı bölge olan Kirman'ın önde gelen âlimlerindendir.⁷⁸ Bununla beraber kaynaklarda ilmî hayatına dair detaylı bilgiler yer almazken ilmî yapısına yönelik özgün ve övgü dolu ifadelerin bulunduğunu görüyoruz. Bu övgü bize müellifimizin ilmî yapısının ve takva yönünün üst seviyede olduğunu gösteriyor. Ona atfedilen “Tâcu'l Kurrâ”⁷⁹ unvanı kırâatteki üstünlüğüne “en-Nahvî”⁸⁰ nisbesi dildeki

---

⁷¹ Kirmanî, *Bedâyi'u'l-izmân*, 28, ; Merçil, *Kirman Selçukluları*, 210.

⁷² Merçil, *Kirman Selçukluları*, 220.

⁷³ Bazın, “Kirman”

⁷⁴ Merçil, *Kirman Selçukluları*, 222-223.

⁷⁵ Kirmanî, *Bedâyi'u'l-izmân*, 20.

⁷⁶ Merçil, *Kirman Selçukluları*, 53.

⁷⁷ Merçil, *Kirman Selçukluları*, 215-217.

⁷⁸ Nâsiruddîn Munşî Kirmânî, *Simtu'l-ulâ li'l-hazreti'l-ulyâ* (Tahran: İntişarat-ı Esatir, 1983), 17.

⁷⁹ Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, 6/2686-2687, ; Nuveyhid, *Mu'cemu'l-mufessirîn*, 7/168.

⁸⁰ Safedî, *el- Vâfi bi'l vefâyat*, 25/152. ; Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât*, 2/277, ; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 3/804, ; Nuveyhid, *Mu'cemu'l-mufessirîn*, 2/662.

otoritesine “Hüsnü istinbât”⁸¹ övgüsü hüküm çıkarmadaki derûnî bilgi ve anlayışa sahip olduğuna, “Takva ve fâzîlet ehli”⁸² olması onun ilmiyle âmil ameli ile ihlaslı olduğuna delalet eder. Bu nitelermeler aynı zamanda farklı ilim dallarında zirvede olduğuna işarettir. Onun; araştırmacı, güvenilir, ilminde zirve nitelendirmeleri ilmî ve şahsi özelliklerini belirten vecih ifadelerdir.⁸³ Ayrıca bazı eserlerinde onun, “İslamın şânı”, “Dinin burhânı” ve “müfessirlerin süsü” gibi vasıflandırmalar ilmi mevkîsini tasvir eden ifadelerdir.⁸⁴

Kaynaklarda “eş-şafî”⁸⁵ nisbesi ile nitelendirilmesi kendisinin amelde Şafî mezhebine mensup olduğunu gösterir. Ancak *Lübâbut’t-Tefâsir* adlı tefsirinde islam hukuku ile ilgili âyetleri Hanefî mezhebi görüşüne uygun açıklaması onun aslında Hanefî mezhebiyle amel ettiğine işarettir.⁸⁶ Aynı tefsirde kader, Halku’l-Kur’ân, tekelif- i mâlâ yutâk, rûyetullah ile ilgili âyetleri ehli-sünnet görüşleri doğrultusunda açıkladığı, bu yönüyle onun Matûrîdi mezhebine tabi olduğu söylenilebilir.⁸⁷

Müellifimiz Kirmânî’nin ilimdeki yüksek mertebesi onun bu seviyeye nasıl geldiği sorusunu akla getirir. Sahip olduğu ilmi, medrese eğitimiyle mi almış yoksa kendi okuyarak mı kazanmıştır? Bu hususta eserin naşirlerinden Abdulkadir Ahmed Atâ şöyle diyor. “el-Kirmânî, kitabında hocalarından hiç bahsetmiyor. Buradan onun ilimde belli bir üstaza tabi olmadan kendi kendini yetiştirdiğini, kendisinin sahip

---

⁸¹ Hamevî, *Mu‘cemu’l-udebâ*, 6/2686-2687. ; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi: Tabakatü’l-Müfessirin*,2/460.

⁸² Hamevî, *Mu‘cemu’l-udebâ*, 6/2686-2687, ; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi: Tabakatü’l-Müfessirin*,2/460.

⁸³ İbnu’l-Cezerî, *Gâyetu’n-nihâye*, 2/254.

⁸⁴ Kirmânî, *Garâibu’t-tefsîr*, 1/87, ; Hamed, “Neşredenin Mukaddimesi”, 36.

⁸⁵ Edirnevî, *Tabakatü’l-müfessirîn*, 149, ; Çelebî, *Keşfu’z-zunûn*, 1/211.

⁸⁶ Keskin, *Tacü’l-Kurrâ el-Kirmâni ve Lübâbü’t-Tefâsir Adlı Tefsiri*, 30.

⁸⁷ Keskin, *Tacü’l-Kurrâ el-Kirmâni ve Lübâbü’t-Tefâsir Adlı Tefsiri*, 29.

olduğu kitaplara talebelik ettiğini anlıyoruz. Elimizde bulunan eşsiz eseri el-Burhân, zekâsının hayret edilecek düzeyde parlak olduğuna işarettir.”⁸⁸

Kaynaklarda müellifimizin memleketi Kirman’dan dışarı çıkmadığı yönünde bilgiler bulunsa da sonraki araştırmacılar, onun aynı zamanda hocası olan babasıyla birlikte ilim tahsili için Kirman dışına çıktığı kanaatini belirtir.⁸⁹

Sonuç olarak müellifimizin ilmiyle âmil, ilminde ihlaslı, ihlasın da muhlis ilim ve hilim sahibi, yaşadığı dönemde insanlara vâzû nasihat ve duruşuyla irşad eden sonraki dönemlerde eserlerinden istifade edilen mümtâz bir şahsiyet olduğunu belirtebiliriz.

2.4. Eserleri

Müellifimiz Tacu’l-Kurrâ el-Kirmânî tefsir, kırâat, sarf, nahîv ve Ulûmi’l-Kur’ân alanında birçok eser telif etmiştir. Tabakat kaynaklarında hayatı ile ilgili pek az bilgi bulunmasına rağmen eserleri hakkında daha fazla bilginin olması onun eserlerinin kıymetli olduğuna işarettir. Ancak eserlerinin günümüze kadar ulaşmamış olması ilminden yeteri kadar istifade edilmesine engel olmaktadır. Bu yitik hazinenin bulunması için araştırmacıların daha çok çalışması gerekmektedir. Nitekim kaynaklarda ismi geçen ancak varlığına rastlanılmayan kırâat konusunda yazılmış eseri olan Hattu’l-Mesâhif adlı eseri Medine’de Mahmûdiye Kütüphanesi’nde araştırmacı Gânim Kaddûrî Hamed tarafından tevafuken bulunmuştur.⁹⁰

Olgun çağında yazmaya başladığı düşünülen müellifimizin eserlerinin isimleri tabakat kaynaklarında farklı belirtilmiştir. Kaynaklarda isimler arasında aynîlik değil benzerlik olduğundan aynı eser isimleri birebir uyuşmaz. Eser isimleri bazı kaynaklarda kısaltılmış bazılarında takdim-tehir yapılmış bazılarında tekil çoğul

---

⁸⁸ Abdulkâdir Ahmed Atâ, “Neşredenin Mukaddimesi”, el-Burhân fi tevcîhi müteşâbihî’l-Kur’ân, mlf. Tâcu’l-Kurrâ Ebu’l Kâsım Mahmûd b. Hamza b. Nasr el-Kirmânî (Beyrut: Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1986), 13.

⁸⁹ Acelî, “Neşredenin Mukaddimesi”, 1/30.

⁹⁰ Hamed, “Neşredenin Mukaddimesi”, 4.

olmuştur. Mesela bazı kaynaklarda ismi “Lübabu’t-tefâsir” olan eser, diğer bazı kaynaklarda “Lübabu’t-tefsir” şeklinde verilmiştir.⁹¹

Kirmânî’nin günümüze kadar gelen tüm eserleri üzerinde araştırmalar yapılmış, Arap ülkelerinde aynı esere birden fazla araştırmacı tarafından redaksiyon ve kritik yapılarak doktora tezleri hazırlanmıştır. Bu eserlerin tümünün neşri yapılmıştır. Kirmânî’nin eserleri üzerine ülkemizde de bir doktora ve bir yüksek lisans tezi yapılmıştır. Basılmış altı eserden Türkçe çevirisi olan eseri bulunmamaktadır. Tâcü’l-kurrâ el-Kirmânî’nin altısı yayımlanmış, üç veya daha fazla olduğunda ihtilaf edilen henüz ortaya çıkarılmamış olmak üzere dokuz veya daha fazla eseri vardır. Şimdi bu eserleri tanıtmaya çalışalım.

1. el-Burhân fî müteşâbihi’l-Kur’ân

Müellifimizin en tanınan eseridir. Kur’ân’da, benzer âyetleri ve birbirleriyle olan ilişkilerini delillere dayandırarak açıklayan ve çalışmamızın ana konusunu oluşturan bu eserle ilgili detaylı bilgiyi 2.5.5. başlığındaki alt başlıklarda vereceğiz.

2. Lübâbu’t-tefâsir

Orta hacimde, dirâyet ağırlıklı tefsir olan eserin yazım tarihi bilinmemekle beraber müellif, tefsirde h. 527 de vefat eden hocası Ebu’l-Meâlî’den rahmetle bahsettiğinden bu tarihten sonra tamamlandığı değerlendirilmektedir. Bazı kaynaklarda *Lübâbu’t-tefsîr*⁹² ismiyle anılsa da müfessir, *Garâibu’t-Tefsîr* adlı eserin mukaddimesinde tefsirin ismini *Lübâbu’t-tefâsir* ismiyle belirtmiştir.⁹³ Tefsir Kirman’da yazılmış ve yedi yılda tamamlanmıştır.⁹⁴ Tefsirin dünya ve İstanbul kütüphanelerinde yazma nüshaları vardır.

Tefsirde; lügat, sarf, nahiv ve kırâat konusu ağırlıklı işlenmiş, âyetlerin açıklamaları nüzul sebepleri gösterilerek yapılmıştır. Kıssalar ve nüktelele üsluba akıcılık

---

⁹¹ Hamevî, *Mu‘cemu’l-udebâ*, 6/287. ; Safedî, *el- Vâfi bi’l vefâyat*, 25/152. ; İbnu’l-Cezerî, *Gâyetu’n-nihâye*, 2/254. ; Nuveyhid, *Mu‘cemu’l-mufessirîn*, 2/662.

⁹² Suyûtî, *Buğyetu’l-vu’ât*, 2/277. ; Çelebî, *Keşfu’z-zunûn*, 1/211.

⁹³ Kirmânî, *Garâibu’t-tefsîr*, 1/88, 108.

⁹⁴ Kirmânî, *Lübâbü’t-tefâsir*, 4/102, ; Keskin, *Tacü’l-Kurrâ el-Kirmânî ve Lübâbü’t-Tefâsir Adlı Tefsiri*, 51.

kazandırılmıştır. Sûre isimleri ve âyet ilişkisine değinilmiş, Kurân'daki tekrar konusuna yer verilmiştir. Kırâat yönünden önemli bir tefsirdir.⁹⁵

Tefsir üzerine Riyad İmam Muhammed b. Suûd İslam Üniversitesinde dört araştırmacı tarafından farklı kütüphanelerde bulunan her bir yazma nüshası üzerinde doktora tezi hazırlanmıştır. Müellifimizin el-Burhân fî müteşâbihi'l-*Qur'ân* isimli eseri üzerinde 1979 yılında yüksek lisans çalışması yapan Nâsır b. Süleyman el-Omer, 1983 yılında ise *Lübâbu't-tefâsir*'in bir kısmı (Fâtiha Sûresi'nden Nisâ Sûresi'nin sonuna kadar) üzerinde tahkik ve çalışmasıyla doktora tezini tamamlamıştır.⁹⁶ 2008'de (h.1429) ise Abdullah b. Hamad el-Mansur, Mâide Sûresi'nden İsrâ Sûresi'nin sonuna kadar; İbrahim b. Muhammed b. Hasan el-Dûmrî, Kehf Sûresi'den Sâffât Sûresi'nin sonuna kadar; İbrahim b. Ali b. Vâli el-Hâkîm, Sâd Sûresi'nden Nâs Sûresi'nin sonuna kadar olan bölümleri tahkik ederek doktora tezlerini tamamlamışlardır.⁹⁷ Bu dört araştırmacının yapmış olduğu doktora tezleri neşredilmemiştir. Ülkemizde de 1993 yılında Marmara Üniversitesi SBE'de Hasan Keskin tarafından bu tefsir üzerine "Tacü'l-Kurra el-Kirmâni (505/1111 dolayları) ve Lübâbu't-Tefâsir adlı tefsiri" isimli yayımlanmamış doktora tezi yapılmıştır.⁹⁸ Tefsir, ayrıca Muhammed Abdel Halim Ba'ac tahkik ve tahririyle on cilt olarak yayımlanmıştır.

3. Garâibu't-tefsîr ve acâibu't-ve'vil

Lübâbu't-tefâsir'den sonra telif edilen bu eserin dünya kütüphanelerinde çok sayıda yazılı nüshası bulunmaktadır. Bunlardan bazıları ise İstanbul'da Topkapı Sarayı Müzesi- Nuru Osmaniye ve Süleymaniye Kütüphanelerindedir. Bu eser kaynaklarda

---

⁹⁵ Keskin, *Tacü'l-Kurrâ el-Kirmâni ve Lübâbu't-Tefâsir Adlı Tefsiri*, 60-61.

⁹⁶ İbrahim b. Muhammed b. Hasan el-Dûmrî, *Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Hamza el-Kirmânî - Lübâbu't-Tefâsîr - Kehf sûresinden Saffât sûresine Kadar Tahkik ve Çalışma* (Riyâd: İmâm Muhammed b. Suûd İslâm Üniversitesi Usûlu'd-dîn Fakültesi, Doktora Tezi/Ph.D. Dissertation, 1429/2008), 5.

⁹⁷ bk. https://units.imamu.edu.sa/colleges/FundamentalsOfReligion/Pages/dalel_quran.aspx [20.03.2023]. , 145-146-147-148 sıra numarası

⁹⁸ bk. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp> [20.03.2023].

el-garâib ve 'lacâib,⁹⁹ *Acâibu'l-Kur'an*,¹⁰⁰ gibi farklı isimlerle belirtilmiş, Kirmânî ise eserine *Garâibu't-tefsîr ve acâibu't-te'vil* ismini vermiştir.¹⁰¹

Eser üzerinde farklı İslam ülkelerinde birden fazla yüksek lisans ve doktora tezi yapılmıştır.¹⁰² Eser Şemrân Serkâl el-Acelî tarafından tahkik edilerek iki cilt olarak neşredilmiştir. İlk baskısı 1987 de olmak üzere farklı yayınevlerinde birden fazla baskısı vardır.

Tefsirde bütün sûrelere yer verilmiş, ancak bütün âyetlerin tefsiri yapılmamıştır. Müfessir; açıklama yapmayı uygun gördüğü âyetlerle konuyu açıklamış, bazen de sarf, lügat, kırâat konularına girmiş, daha çok âyetlerin lafzî yönü üzerinde durmuştur. Eser hem rivâyet hem dirâyet tefsiri özelliğindedir. Bu eserde müellif âyetlerin tefsirine yönelik ilginç görüşler belirtmiştir. Görüşlerini dönemin tefsir anlayışını makul düzeye çekmek için sıra dışı örneklerle ve kullandığı üslupla açıklayarak naklettiği görüşlerini “el-garib” ve “el-'acib” ifadeleriyle belirtmiştir.¹⁰³ Müellif bu tefsirinde yaptığı açıklamalar ve nakiller nedeniyle Suyûtî (öl. 911/1505),¹⁰⁴ Taşköprizâde (öl. 968/1561),¹⁰⁵ Kâtip Çelebi (1068/1658) ve Zirikli (öl. 1976) gibi tabakat müelliflerince eleştirilmiştir.

4. Haţtu'l-meşâhif

Konusu Mushaf imlâsı olan ve imlâ açısından kelimelerin Mushaf tertibi yöntemine göre incelendiği bu eserin kaynaklarda belirtilmesine karşın yazma nüshalarına dair bir bilgi yoktu. Kurân araştırmacısı Gânim Kaddûrî Hamed (d.1950) Medine'de

---

⁹⁹ Safedî, *el- Vâfi bi'l vefâyat*, 25/152, ; Edirnevî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 149, ; Nuveyhid, *Mu'cemu'l-mufessirîn*, 2/662.

¹⁰⁰ Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, 2/1126, ; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi: Tabakatü'l-Müfessirin*, 2/460.

¹⁰¹ Kirmânî, *Garâibu't-tefsîr*, 1/87.

¹⁰² bk. Tezlerle ilgili detaylı bilgi için <http://thesis.mandumah.com/Search/> [21.03.2023].

¹⁰³ Keskin, *Tacü'l-Kurrâ el-Kirmâni ve Lübabü't-Tefâsir Adlı Tefsiri*, 37.

¹⁰⁴ Celaleddin Abdurrahman es-Suyûtî, *el-İtkân fi ulumi'l-Kur'an*, thk. Mustafa Şeyh Mustafa (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1329), 782.

¹⁰⁵ Ahmed b. Mustafa Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde ve mişbâhu's-siyâde fi mevzû'âti'l-ulûm* (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1405/1985), 2/545.

bulunan Mahmûdiye Kütüphanesi'nde yazma eserleri incelerken tevafuken bu eseri bulmuştur.¹⁰⁶ On risaleden oluşan risaleler mecmuası (mecmu-u resâil) içerisinde bulunan ve isimsiz olan bu nüshayı esas alan neşir çalışmasını 2012 yılında tamamlamıştır.¹⁰⁷ Araştırmalarına devam eden Hamed, Hindistandaki kütüphanelerde eserin başka bir nüshasına ulaşmış, iki nüsha mukayeseli bir şekilde esas alınarak yeni bir neşir 2015 yılında daru'l-ğavsani yayınevi tarafından yapılmıştır.¹⁰⁸ Kirmânî, *el-burhân* adlı eserinde bu eserinden bahsetmektedir.¹⁰⁹ Bu bilgi eserin *el-Burhân*'dan daha önce yazıldığına işaret eder. Tabakat kaynaklarında belirtilen *Hattu'l-mesâhif*¹¹⁰ adı ile Kirmânî'nin *el-Burhân*'da belirttiği *Kitâbetu'l-mesâhif*¹¹¹ adı arasındaki isim farklılığı Kirmânî'nin eserlerinin ortak özelliğidir. Eser üzerinde Medine İslam Üniversitesi Kurân İlimleri ve İslam Çalışmaları Fakültesinde Saîd Muhammed b. Saîd ez-Zehranî tarafından 2013 yılında yüksek lisans çalışması yapılmıştır.¹¹² Ülkemizde ise Şeyma Genan tarafından 2018 yılında “Mushaf İmlâsı Bağlamında Kirmânî Ve Hattu'l-Mesâhif Adlı Eseri” ismiyle Marmara Üniversitesi SBE'de yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.¹¹³

5. en-Nihâye fî şerhî Kitâbi'l-ğāye

Bu eser *el-Ğāye fî'l-kirâati'l-aşr* adlı esere yazılan şerhdır.¹¹⁴ Bir nüshası Tahran'daki Ali Asğar Hikmet Kütüphanesinde bulunmaktadır.¹¹⁵ Kirmânî, on

---

¹⁰⁶ Hamed, “Neşredenin Mukaddimesi”, 4.

¹⁰⁷ Genan, *Mushaf İmlâsı Bağlamında Kirmânî ve Hattu'l-mesâhif Adlı Eseri*, 22.

¹⁰⁸ Tâcu'l-Kurrâ Ebu'l Kâsım Mahmûd b. Hamza b. Nasr el-Kirmânî, *Hattu'l-meşâhif*, thk. Gânim Kaddûrî el-Hamed (Dımaşk-Suriye: Dâru'l-Ğavsânî, 2015), 1

¹⁰⁹ Tâcu'l-Kurrâ Ebu'l Kâsım Mahmûd b. Hamza b. Nasr el-Kirmânî, *el-Burhân fî tevcîhi müteşâbihi'l-Kur'ân*, thk. Abdulkâdir Ahmed Atâ (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986), 96.

¹¹⁰ İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-nihâye*, 2/254.

¹¹¹ Kirmânî, *el-Burhân*, 96.

¹¹² bk. <http://thesis.mandumah.com/Record/199560> [29.03.2023].

¹¹³ bk. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp> [29.03.2023]

¹¹⁴ İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-nihâye*, 2/254.

¹¹⁵ Keskin, *Tacü'l-Kurrâ el-Kirmânî ve Lübübü't-Tefâsir Adlı Tefsiri*, 34.

kırâati nakleden ve bu kırâatlerin isnad edilen kurrâdan bahseden İbn Mihrân'ın, (öl. 381/991) söz konusu eserini şerh etmiştir.¹¹⁶ Kirmânî, bu eserde yer alan tüm kırâat ve rivayetleri hocası ve aynı zamanda babası olan Hamza b. Nasr'a, onun da Ebû Nasr Muhammed b. Ahmed el-Kurkancî'ye okuduğunu diğer eserlerinde belirtmektedir.¹¹⁷ Kirmânî'nin bu eseri de kaynaklarda geçen ismiyle kendi eserlerinde belirttiği isminden farklılık gösterir. Kirmânî, *Lubabu't-tefasir* ve *Garaibu't-tefsir* adlı eserlerinde *en-Nihâye fî şerhi'l-Kitâbi'l-gâye* isimlerini kullanmıştır.¹¹⁸ Bu şerhden kitabın müellifin ilk eseri olduğunu anlamamız mümkündür. Eser üzerinde, 2012 yılında Irak Tikrit Üniversitesi'nde Hüseyin Half Sâlih tarafından doktora çalışması yapılmış ve eser neşredilmiştir.¹¹⁹

6. el-Unvân fi'n-naĥv

Tabakat kaynaklarında aynı isimle yer alan bu eser,¹²⁰ müellifin nahiv konusunda kaleme aldığı eserini ne zaman ve hangi eserlerinden önce veya sonra yazdığına dair bir bilgiye ulaşamadık. Yazıldığı dönemin dil anlayışını en iyi yansıtan ve sistematik bir tasnifin bulunmadığı bir zamanda yeni bir üslupla yazılmış olması ve özlü bilgiler

---

¹¹⁶ Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin İbn Mihrân en-Nîsâbü'rî, *el-Gâye fî'l-kırâati'l-aşere*, thk. Muhammed Gayyaş Canbaz (son) (Riyâd: Dârü'ş-Şevvaf, 1411/1991), 35, ; Genan, *Mushaf İmlâsı Bağlamında Kirmânî ve Hattu'l-mesâhiĥ Adlı Eseri*, 34.

¹¹⁷ Acelî, “Neşredenin Mukaddimesi”, 1/29.

¹¹⁸ Acelî, “Neşredenin Mukaddimesi”, 1/42.

¹¹⁹ Tâcu'l-Kurrâ Ebu'l Kâsım Mahmûd b. Hamza b. Nasr el-Kirmânî, *en-Nihâye fî şerhi'l-gâye fîl-kırâat*, thk. Hüseyin Half Sâlih (Dımaşk-Suriye: Dâru'l-Ğavsânî, 2021), 1.

¹²⁰ Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, 6/2687. ; Dâvûdî, *Tabakâtu'l-mufessirîn*, 2/312. ; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi: Tabakatü'l-Müfessirin*, 2/460.

içermesi eseri alanında önemli hale getirmiştir.¹²¹ Bu eser 2005 yılında Dubai’de “Ahmediye” adlı dergide yayımlanmıştır.¹²²

7. en-Nizâmî fi’n-naḥv

Eser, dil bilimci İbn Cinnî (öl. 392/1002) tarafından telif edilen *el-Luma ‘fi’n-Nahv* adlı esere yazılan ihtisardır.¹²³ Yazma nüshası henüz bulunamamıştır.

8. el-Îcâz fi’n-naḥv

Müellifin, Basra Mektebi âlimlerinden Ebû Ali el-Fârisî’nin (öl. 377/987) *el-Îzâhu ‘l-‘aḍudî* adlı eseri üzerine yazdığı ihtisardır.¹²⁴ Hakkında kaynaklarda geçen isminden başka bir bilgi bulunmamaktadır.

9. el-Îfâde fi’n-naḥv

Kaynaklarda geçen bu eser hakkında da herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.¹²⁵

Kaynaklarda daha başka eser isimleri belirtilse de bunların birbiriyle isim benzerliği olduğu, müstakil eser olmadıkları değerlendirilmektedir. Ayrıca kaynaklarda geçtiği halde yazma nüshaları bulunamayan isimlerini belirttiğimiz yukarıdaki üç eser günümüze kadar ulaşmamıştır.

2.5. el-Burhân fî Müteşâbihi’l-Kur’ân Adlı Eser

2.5.1. Eserin İsmi

Eserin ismi gerek tabakat eserlerinde gerekse yazma nüshalarında kısmende olsa farklılık gösterir. Tabakat müelliflerinden Yâkût el-Hamevî (öl. 626/1229) ve Suyûtî

---

¹²¹ Hâzım Saîd el-Beyâtî, Menâl Selâhaddîn Azîz, “Neşredenin Mukaddimesi”, *el-Unvân fi’n-nahv*, mlf. Ebu’l Kâsım Mahmûd b. Hamza b. Nasr el-Kirmânî (Dubai: Dâru’l-Buhûsi’l-İslâmiyye ve İhyâi’t-Turâs, 2005), 9.

¹²² Ebu’l Kâsım Mahmûd b. Hamza b. Nasr el-Kirmânî, *el-Unvân fi’n-nahv*, thk. Hâzım Saîd el-Beyâtî, Menâl Selâhaddîn Azîz (Dubai: Dâru’l-Buhûsi’l-İslâmiyye ve İhyâi’t-Turâs, 1426/2005), 1.

¹²³ Hamevî, *Mu’cemu’l-udebâ*, 6/6287. ; İbnu’l-Cezerî, *Gâyetu’n-nihâye*, 1/264. ; Suyûtî, *Buğyetu’l-vu’ât*, 2/277. ; Kehhâle, *Mu’cemü’l-müellifin*, 3/804.

¹²⁴ İbnu’l-Cezerî, *Gâyetu’n-nihâye*, 2/254. ; Kehhâle, *Mu’cemü’l-müellifin*, 3/804.

¹²⁵ Hamevî, *Mu’cemu’l-udebâ*, 6/2687. ; Suyûtî, *Buğyetu’l-vu’ât*, 2/277.

(öl. 911/1505) müellifimizin eserleri arasında bu eseri zikretmez.¹²⁶ İbnü'l-Cezerî (öl. 833/1429) ve Ömer Nasuhi Bilmen (öl.1971) *el-Burhân fî me'ânî müteşâbihi'l-
Kur'ân* ismini verirken¹²⁷, Safedî (öl. 764/1363) *Burhânu'l Kur'ân*¹²⁸ ismini kullanmış, Dâvûdî, (ö. 945/1539 [?]) , Nuveyhid¹²⁹ ve Ziriklî (öl. 1976) *el-Burhân fî müteşâbihi'l-Kur'ân* ismini vermiştir.¹³⁰ Edirnevî (öl. 1095/1684'ten sonra),¹³¹ Kâtip Çelebi (öl. 1068/1658), Kehhâle (öl. 1987) ise eserlerinde *el-Burhân fî tevcîhi müteşâbihi'l-Kur'ân, lîmâ fihî mine'l-hücceti ve'l beyân* ismini belirtmiştir.¹³²

Eserin yazma nüshalarındaki isimlerinde de aynı farklılık göze çarpmaktadır. Müellifimiz Tacu'l-Kurrâ el-Kirmânî ise söz konusu eserin mukaddimesinde kitabına *el-Burhân fî müteşâbihi'l-Kur'ân, lîmâ fihî mine'l-hücceti ve'l beyân* ismini verdiğini belirtir.¹³³ Müellifimizin eserine verdiği isim tabakat kaynaklarında neden farklı olmuştur? Veya tabakat eserlerinde neden eserin ismine dair yeknesaklık yoktur? Sorusu doğal olarak akla gelebilir. Bunu şöyle açıklayabiliriz. Her bir tabakat eseri genellikle bir başka tabakat eserini referans alır. Referans alınan kaynak eserdeki bilgiler doğrudan alındığı ve farklı kaynaklara müracaat edilmediğinden bir tabakat eseri kendisinden sonra gelene kaynaklık etmiş ve bu farklılık da süre gelmiş veya

---

¹²⁶ Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, 6/2687, ; Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât*, 2/277.

¹²⁷ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-nihâye*, 2/254, ; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi: Tabakatü'l-Müfessirin*, 2/461.

¹²⁸ Safedî, *el- Vâfî bi'l vefâyat*, 25/152.

¹²⁹ Cezayirli bir âlim olan Âdil Nüveyhid hakkında kaynaklarda ve internette bir bilgi bulunmamakta, onun hayatı hakkında bazı bilgilere ulaşmak için yazdığı veya tahkik ettiği eserlerin mukaddimelerinden Libya ve Beyrutta bulunduğu, 2001 yılına kadar hayatta olduğu yönünde bilgiler elde edilmiştir. Detaylı bilgi için bk. Esat Özcan, “Tefsir Tabakât Eserleri”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44 (15 Aralık 2020), 82.

¹³⁰ Dâvûdî, *Tabakâtu'l-mufessirîn*, 2/312, ; Nuveyhid, *Mu'cemu'l-mufessirîn*, 2/662. ; Ziriklî, *el-A'lâm*, 7/168.

¹³¹ bk. Özcan, “Tefsir Tabakât Eserleri”, 73.

¹³² Edirnevî, *Tabakâtu'l-müfessirîn*, 149, ; Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, 1/241, ; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 3/804.

¹³³ Kirmânî, *el-Burhân*, 21.

yazma nüshalarındaki ismin tabakat müelliflerince alınmış olmasıdır. Yazma nüshalarında isim farklılığının olmasının sebebi ise kanaatimize göre müstensihin kitabın ismini referans aldığı tabakat kaynağındaki ismiyle yazması sebebiyledir. Çünkü yazma nüshalarındaki isimlerin farklı tabakat eserlerinde belirtilen isimlerin dışında bir isim olmadığı görülmektedir. Bu noktada yazma nüshalardaki isim farklılığı tabakat eserlerine yansımıştır diyebiliriz. Bu açıdan tabakat kaynaklarında kitabın isminin farklı olması normal karşılanmalıdır. Kitabın ismiyle ilgili farklılık aslında eserin varlığı, müellife aidiyeti ve muhtevası ile ilgili değil ismine yönelik nüans farklılıklarıdır. Ayrıca eserin ismindeki farklılık isimde yer alan kelimelerin ziyâde veya noksanlığı ile ilgilidir. Son dönemde eser üzerine yapılan çalışmalarda nedenleri belirtilerek kitabın isminin seçildiği belirtilse de tabakat geleneğindeki gibi isim farklılığının sürdürüldüğünü söyleyebiliriz. Hâlbuki bunca veri ve kaynaklara ulaşma imkânı varken kitabın ismini müellifin verdiği şekilde kullanmak daha mâkul olanıdır.

Müellif bu eserinde daha önce yazdığı *Lübabu't-tefsir* ile *Acâibu't-ve'vil* ve *Kitâbetu'l-meşâhif* adlı üç kitabından bahseder.¹³⁴ Bu açıdan eserin müellifin hayatının son dönemlerinde, h. 530 sonrası yazıldığı ve son eseri olduğu değerlendirilmektedir.

2.5.2. Eserin Yazma Nüshaları

Eserin dünya kütüphanelerinde birçok yazma nüshası vardır. Mısır el-Mektebetu'l-Ezheriye Kütüphanesinde, Medine Arif Hikmet Kütüphanesi ulumu'l-Kur'ân bölümünde, Şam (Dimeşk) Dâru'l Kütübi'z Zâhîriyye ve Mısır Millî Kütüphanesi olan Dâru'l-Kütübi'l-Mısrîyye kütüphanelerinde yazma nüshaları bulunmaktadır. El-Mektebetu'l-Ezheriye Kütüphanesinde bulunan nüshalardan 149 nolu nüsha asıl olup diğer nüshalar birbirlerinden istinsah edilmiştir.¹³⁵ Bu kütüphanede bulunan

---

¹³⁴ Kirmânî, *el-Burhân*, 20, 96.

¹³⁵ es-Seyyid el-Cemîlî, “Neşredenin Mukaddimesi”, *el-Burhân fî tevcîhi müteşâbihî'l-Kur'ân*, mlf. Tâcu'l-Kurrâ Ebu'l Kâsım Mahmûd b. Hamza b. Nasr el- Kirmânî (Kâhire: Merkezu'l-Kitâb li'n-Neşr, 1994), 5-6, ; Abdulkâdir Ahmed Atâ, “Neşredenin Mukaddimesi”, 16-17. ; Nâsır b. Süleyman el-Omer, *el-Burhân fî Müteşâbihî'l-Kur'ân, Lîmâ fihî Mine'l-Hücceti ve'l Beyân, Tâcu'l-Kurrâ Mahmûd b. Hamza el-Kirmânî*

nüshalarda kitabın ismi *el-Burhân fî müteşâbihi'l-Kur'ân, lîmâ fihî mine'l-hücceti ve'l beyân*,¹³⁶ Medine Arif Hikmet Kütüphanesinde, *Burhânu'l Kur'ân lîmâ fihî mine'l-hücceti ve'l beyân*,¹³⁷ Kahiredeki el-Hizânetü't-Teymûriyye kütüphanesinde bulunan nüshasında ise *el-Burhân fî tevcîhi müteşâbihi'l-Kur'ân* şeklindedir.¹³⁸ Bu nüshalar bir sonraki maddede açıklayacağımız araştırmacılar tarafından tahkik edilmiş ve asıl nüsha esas alınarak neşredilmiştir.

Berlin Devlet Kütüphanesi Doğu El Yazmaları Koleksiyonunda ise dijital ortamda temin ettiğimiz nüshanın ismi *Kitabu'l Burhân fî müteşâbihi'l-Kur'ân* olup müstensih Abdurrahman İbn Abdallah es-Süheyfî tarafından h. 809/1406 da istinsah edilmiştir. Müstensih kitabın başlığına bir de “*min'el-esmâ ve'l-a'lâm*” kaydını eklemiştir.¹³⁹ Yazma nüshanın mukaddime bölümü ve Fatıha sûresinin bir kısmı eksiktir. Mukaddimedeki isim belirlenemediğinden kitabın üstündeki isim dikkate alınmıştır. Boyutu 260x190 mm olup 70 varaktır. 29 satırlı, kahverengi deri kör baskı ve kapaklı cilt içerisinde siyah renkte, abadî kâğıda, orta büyüklükte, seyrek noktalı nesih ile yazılmıştır. Sûre başları ve âyetleri belirten ifadeler daha geniş bir kalemle vurgulanmıştır. Nüshanın bazı sayfalarında tahribatlar vardır.

Eserin ülkemizdeki kütüphanelerde de birçok yazma nüshası bulunmaktadır. Tesbit edebildiğimiz kadarıyla bunları şu şekilde belirtebiliriz:

1- Samsun İl Halk Kütüphanesi Nüshası:

Yazma nüsha 55 Hk 1440/5 demirbaş numarasında kayıtlıdır. Nüshada ismi *el-Burhân fî Tevcîhi Müteşâbihi'l-Kur'ân* olarak belirtilmiştir. Bir mecmuanın ikinci risalesi olup katalog bilgisinde 99b-166b varaklar arasında bulunmaktadır. Dış boyutu 180x135 mm, iç boyutu ise 135x95 mm dir. 21 satırda, koyu kahverengi

---

(Riyâd: Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd, Usûlü'd-dîn, Yüksek Lisans Tezi/Ph.D. Dissertation, 1399/1979), 46, ; Ahmed İzzeddin Abdullah Halefullah (ed.), “Neşredenin Mukaddimesi”, *el-Burhân fî müteşâbihi'l-Kur'ân* (Mansûre: Dâru'l-Vefâ, 1991), 88.

¹³⁶ Cemîlî, “Neşredenin Mukaddimesi”, 5-6.

¹³⁷ el-Omer, *el-Burhân fî Müteşâbihi'l-Kur'ân, Lîmâ fihî Mine'l-Hücceti ve'l Beyân*, 27.

¹³⁸ Halefullah, “Neşredenin Mukaddimesi”, 34.

¹³⁹ Maḥmūd Ibn-Ḥamza al-Kirmānī, *Kitāb al-Burhān fī mutašābih al-Qur'ān* (München: Bayerische Staatsbibliothek, Cod. arab, 1208, [10.05.2023]).

meşin, miklepli, bir cilt içerisinde kalın nohudî renkte, abadî kâğıda, kalın okunaklı nestalik yazıyla yazılmıştır. Sûre başları ve açıklaması yapılacak âyetler, kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Nüshada müstensih ve istinsah tarihi belirtilmemiştir. Nüshanın bulunduğu yer Ankara-Milli Kütüphane olup koleksiyonu ise Samsun İl Halk Kütüphanesindedir.¹⁴⁰

2- Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi Nüshası:

Yazma nüsha 03 Gedik 17305 demirbaş numarasında kayıtlıdır. 1064 nolu DVD numarası ile dijitali bulunmaktadır. Eserin ismi *el-Burhân fi Tevcîhi Müteşâbihi'l-Kur'ân*, şeklindedir. 95 varaktan oluşan bu nüshanın dış boyutu 200x140 mm, iç boyutu ise 150x100 mm dir. 13 satırlı, açık kahverengi meşin, miklepli, bir cilt içerisinde ince nohudî renkte, abadî kâğıda, ince okunaklı nestalik yazıyla çerçeve içerisinde yazılmıştır. Sûre başları ve âyetleri belirten ifadeler daha geniş bir kalemlle vurgulanmıştır. Müstensihi ve istinsah tarihi yazılmamıştır. Bu kütüphanede koleksiyonu olan nüsha Ankara-Milli Kütüphanede bulunmaktadır.¹⁴¹

3- Manisa İl Halk Kütüphanesi Nüshası:

Kayıtlı olduğu demirbaş numarası 45 Hk 3199/2 olan yazma nüshanın ismi *Kitab'ul Burhan fi Müteşâbihi'l-Kur'ân* olarak yazılmıştır. Bir mecmuanın ikinci risalesi olup katalog bilgisinde 72b-89b varaklar arasında yer almaktadır. Boyutu 160x110 mm, 17 satırlı, Miklepli, sırtı ve sertabı vişne rengi meşin, ebru kaplı, mukavva cilttir. Abadî kâğıda, nesih kırmısı yazısı ile yazılmıştır. Sûre başları ve açıklaması yapılacak âyetler, kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Müstensihi ve istinsah tarihi belli değildir. Nüshanın bulunduğu yer Ankara-Milli Kütüphane olup koleksiyonu ise Samsun İl Halk Kütüphanesindedir.¹⁴²

4- Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Bölümü Nüshası:

---

¹⁴⁰ Burhân ed-dîn Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Hamza el-Kirmanî, *el-Burhân fi Tevcîhi Müteşâbihi'l-Kur'ân* (Ankara: Milli Kütüphane, 55 Hk 1440/59), [12.05.2023].

¹⁴¹ Tâcu'l-Kurra Burhaneddin Ebu'l-Kasım Mahmud b. Hamza el-Kirmânî, *el-Burhân fi Tevcîhi Müteşâbihi'l-Kur'ân*, (Ankara: Milli Kütüphane, 03 Gedik 17305), [19.06.2023].

¹⁴² Mahmûd b. Hamza el-Kirmânî, *Burhânu'l-Kur'ân fî ma Fîyhi mine'l-Hüce ve'l-Burhân* (Manisa: İl Halk Kütüphanesi, 45 Hk 3199/2), [19.06.2023].

Yazma nüsha 0178 demirbaş numarasında kayıtlıdır. Nüshada ismi *Burhânü'l-Kur'ân limâ Fihî mine'l-Hücceti ve'l-Beyân* olarak yazılmıştır.¹⁴³ 58 varaktan oluşan nüshanın dış boyutu 268x119 mm, iç boyutu ise 190x110 mm dir. Tam meşin, şemseli, ıstambajlı, miklepli, şirazeli 25 satırlı, siyah renkte, Abadî kâğıda, ince okunaklı nesih ile yazılmıştır. Sayfa kenarlarında haşiyeleri bulunmaktadır. Sûre başları büyük ve kırmızı mürekkeple, açıklaması yapılacak âyetler, öncesinde kırmızı mürekkeple belirtilmiştir. Müstensihi Muhammed b. Mustafa olup, nüshanın bulunduğu yer Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Bölümüdür. Cildin sonunda müellifin manzum ferağ kaydı bulunmaktadır. Bu nüsha Medine Arif Hikmet Kütüphanesindeki nüsha ile aynı olması nedeniyle nüshanın daha önce tetkik edildiğini belirtmeliyiz.

5- Topkapı Sarayı Kütüphanesi Nüshası:

Yazma nüsha A116 demirbaş numarasında kayıtlıdır. Toplam 226 varaktan oluşan bir mecmuanın 1-52 varakları arasında yer almaktadır. Nüshada ismi “*el-Burhan fi müteşâbihi'l-Kur'ân; es'iletü'l-Kur'ân ve ecvibet*” olarak yazılmıştır. Nüshanın dış boyutu 180x270 mm dir. Tam meşin kapak içinde 25 satır, siyah renkte, abadî kâğıda nesih ile yazılmıştır.¹⁴⁴ Sayfa kenarlarında haşiyeleri bulunmaktadır. Sûre başları ve açıklaması yapılacak âyetler ayırım yapılmaksızın sayfaların tümü aynı karakter yazı ile yazılmıştır. Nüshanın bulunduğu yer Topkapı Sarayı Yazma Eserler Kütüphanesidir. Cildin sonunda müellifin manzum ferağ kaydı bulunmaktadır.

2.5.3. Eserin Matbuları

Bu eser müellifin eserleri arasında üzerinde en çok tahkik ve inceleme yapılarak neşredilen eseridir. Eserin farklı naşirlere konu olmasında kitabın değerinin önemi olduğu kadar tahkiklerde görülen eksikliklerin giderilmesine duyulan ihtiyaçların araştırmacılarca dikkate alınması da bulunmaktadır. Eser üzerinde tahkik yapan araştırmacılar Medine Kahire ve Dımeşk kütüphanelerinde bulunan yazma nüshaları

---

¹⁴³ Ebu'l-Kâsım Mahmûd b Hamza b Nasr en-Nîsâbü'rî Tâcülkurrâ el-Kirmânî, *Burhânü'l-Kur'ân limâ Fihî mine'l-Hücceti ve'l-Beyân* (Süleymaniye Kütüphanesi), [06.10.2023].

¹⁴⁴ Mahmûd b. Hamza el-Kirmânî, *el-Burhan fi Müteşâbihi'l-Kur'ân;* (İstanbul: Topkapı Sarayı Yazma Eserler Kütüphanesi A.116), 1a-52b.

incelemiş hepsi de referans aldıkları nüshanın esas nüsha olduğunu belirtmişlerdir. Araştırmacılar gerek ülkemizde bulunan gerekse diğer kütüphanelerde var olan yazma nüshalardan hiç bahsetmemişlerdir. Bu onların sözkonusu nüshalara erişemediklerini gösterir. Eserin matbuları arasında isim farklılığının yanında kısmen de olsa yorum farklılıkları da vardır. Bu farklılıklar nedeniyledir ki yeni tahkikler yapma ihtiyacı duyulmuştur. Çalışma konusu eser üç ayrı araştırmacı tarafından tahkik ve incelemesi yapılarak farklı zamanlarda dört farklı neşri yapılmıştır.

Şimdi tarih sırasına göre kitap üzerine yapılan çalışmaları, neşredilen isimlerini de belirterek hakkında bilgiler verelim.

1-Esraruttekrar fi'l-Kur'ân¹⁴⁵

Eser üzerine yapılan ilk neşirdir. Kitabın Mısır kütüphanelerinde bulunan nüshaları incelenerek ve El-Mektebetu'l-Ezheriye Kütüphanesindeki 121 ve 149 demirbaş nolu yazma nüshalar esas alınarak 1976 yılında Abdülkadir Ahmed Ata tarafından Kahire'de neşredilmiştir. Naşir, gerek kaynaklarda gerekse yazma nüshalarda eserin böyle bir ismi olmadığını bildiği halde kitabın isminden dolayı muhtevasının muhkemin zıddı olan müteşâbih olmadığını dikkat çekmek ve kitabın Kur'ân'daki tekrarlar ile ilgili olduğu için böyle bir isim kullandığını belirtir.¹⁴⁶ Ancak orijinal isminin değiştirilmesi eserin bizzat kendisine ulaşılmasını zorlaştırdığı gibi eser hakkında yanlış bilgi oluşturmuş araştırmacılarda sanki eserin bütünüyle tekrar konusunu işlediği kanaati oluşturmuştur.¹⁴⁷ Hâlbuki ilerde de genişçe açıklayacağımız gibi lafzî müteşâbih tekrar değildir.

---

¹⁴⁵ Tâcu'l-Kurrâ Ebu'l Kâsım Mahmûd b. Hamza b. Nasr el-Kirmânî, *Esrârü't-tekrâr fi'l-Kur'ân el-Musemmâ el-Burhân fi Tescîhi Muteşâbihi'l-Kur'ân*, thk. Abdulkâdir Ahmed Atâ (Kahire: Dâru'l-Fazîle, 1396/1976), kapak.

¹⁴⁶ Abdulkâdir Ahmed Atâ, "Neşredenin Mukaddimesi", *Esrârü't-tekrâr fi'l-Kur'ân* (Kahire: Dâru'l-Fazîle, 1976), 20.

¹⁴⁷ Erdoğan Baş, *Kur'ân Üslubunda Lâfzî Tekrarlar* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi/Ph.D. Dissertation, 2000), 8-9.

2 - *el-Burhân fî tevcîhi müteşâbihi'l-Kur'ân*¹⁴⁸

Abdulkadir Ahmed Atâ, 1976 yılındaki eserin ilk neşrinde *Esraruttekrar fi'l-Kur'ân* ismini verdiği tahkikindenden on yıl sonra eseri *el-Burhân fî tevcîhi müteşâbihi'l-Kur'ân* ismiyle Beyrut'ta yeniden neşretmiştir. Naşirin mukaddimesine baktığımızda önceki neşirden farklı bir muhteva olmadığı, kitabın ismini tabakat kaynaklarında yer alan isimlerden birini kullanarak neşrettiğini görüyoruz. 1979 yılında Süleyman b. Nasr tarafından eser üzerine yapılan tezde *Esraruttekrar fi'l-Kur'ân* isim ve içerik yönünden eleştirilmiştir. Söz konusu tezden 6 yıl sonra eleştiriler sonucu kitabı yeniden neşreden Ahmed Atâ bu eleştirileri dikkate almamış, sadece isim değişikliği yaparak orijinal ismini kullanmıştır. Ahmed Atâ son neşrinde kitabın diğer bölümlerinde değişikliğe gitmediğini, önceki neşirdeki mukaddimesine göre mukaddimeyi kısa tuttuğu, âyetler fihristini çıkardığını görmekteyiz. Naşirin eleştirileri dikkate almaması, yorum farklılıklarına dayalı bazı konularda kendi yorumunu değiştirmedikine bağlayabiliriz. Mesela, Atâ müellifin eserinde yer alan “Lübübü't-tefsir ve acaibu't-te'vil” kelimesini aynen alarak burada و (vav) harfini istinafiye vavı olarak değil atıf vavı olarak almış, tüm tabakat eserlerini inceleme ihtiyacı duymayarak mevcutla yetinmiştir.¹⁴⁹ Bu davranış, eserin tahkik değil, çoğaltma yaptığı izlenimi vermektedir. Bu örnek diğer eleştiri konuları içinde geçerlidir. Bu neşrin fihristine baktığımızda üç sûrenin olmadığını görüyoruz.¹⁵⁰ Hadîd Sûresi başlığı ile kitap içerisinde varken fihriste sehven konulmamıştır. Abese Sûresi, Nâziât Sûresi'ndeki âyetin izahatı içerisinde yapıldığından, Burûc Sûresi ise kitap içerisinde başlığı verilmediğinden fihristte yer almamaktadır. Bunları tahkikin ince ve dikkatlice yapılmaması ve gözden kaçan hatalar olarak değerlendirebiliriz. Diğer taraftan neşirde kitap içeriği diğer neşirlerden farklı olduğu da göze çarpmaktadır. Mesela İbrâhîm Sûresi 18. âyetinde yapılan açıklama gerek yazma nüshası gerekse diğer neşirlere göre eksiktir. Bu Süleyman b. Nasr'ın eleştirilerini haklı çıkarmaktadır. Bu eksiklikler dikkate alındığında diğer neşirler dururken bu neşrin kaynak olarak gösterilmesinin doğru olmayacağı değerlendirilmektedir.

---

¹⁴⁸ Kirmânî, *el-Burhân fî tevcîhi müteşâbihi'l-Kur'ân*, Kapak.

¹⁴⁹ Abdulkâdir Ahmed Atâ, “Neşredenin Mukaddimesi”, 20.

¹⁵⁰ Kirmânî, *el-Burhân fî tevcîhi müteşâbihi'l-Kur'ân*, 208.

3-*el-Burhân fî müteşâbihi'l-Kur'ân*¹⁵¹

Ahmet İzzettin Abdullah Halefullah tarafından 1991 yılında tahkik ve incelemeye tabi tutularak neşredilmiştir. Muhakkik önce Kirmânî'nin yaşadığı dönemin siyasi sosyal kültürel ve içtimai yapısı hakkında geniş bilgiler verir sonra müellifi detaylı tanıtır. “el-Burhân” ismi üzerindeki ihtilafları detaylı anlatarak “müellif kitabının mukaddimesinde kitabın ismini belirttiğine göre doğrusunun müellifin bildirdiği ismin olması” gerektiğini belirtir.¹⁵² Çeşitli kütüphanelerde bulunan on dört yazma nüshasının varlığından bahsederek esas nüshasının Teymiriyye kütüphanesinde bulunduğunu kendisinde bu nüshayı referans aldığını ifade eder.¹⁵³ Böylece müellifin takdîminde belirttiği ismi esas alarak eseri isimlendirir. Naşir Abdullah Halefullah el-Burhân'ı genişçe tanıtır ve Nasır b. Süleyman'ın tezinde belirttiği görüşlere yakın bir şekilde kitabın önemi ve Kirmânî ile Hatîb el-İskâfi (ö. 420/1029) arasındaki farklılığı ortaya koyar. Âl-i İmrân Sûresi 156. âyetini tefsir ederek onsekiz maddede muhkem ve müteşâbih kavramının izahatını yapar.¹⁵⁴ Araştırmacı lafzî müteşâbihin Kur'ân ilimlerinde bulunduğunu, muhkem ve müteşâbih ilminden maksadın ise konularına göre ifadeler, fiiller ve âyetlerin safahatı olduğu bununda Kelâm ilminde yer aldığını belirterek Kirmânî öncesi ve sonrası gelişmeleri anlatır.¹⁵⁵ Halefullah, “üniversite camiasında yapılan eserin tahkikinin o camia içerisinde kaldığı, dışarıya yansıtılmadığı, bunun sonucunda eserden yeterince istifade edilemediğini” ifade ederek¹⁵⁶ açığın kapatılması amacıyla akademik düzeyde yapmış olduğu çalışmanın neşredilmesini sağlamıştır. Tahkik neşredilenler içerisinde en doğru olması nedeniyle tezimizde bu neşri esas aldığımızı belirtmeliyiz.

---

¹⁵¹ Mahmûd b. Hamza b. Nasr el-Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed İzzeddin Abdullah Halefullah (Mansûre: Dâru'l-Vefâ, 1411/1991), kapak.

¹⁵² Halefullah, “Neşredenin Mukaddimesi”, 34.

¹⁵³ Halefullah, “Neşredenin Mukaddimesi”, 80.

¹⁵⁴ Halefullah, “Neşredenin Mukaddimesi”, 44-58.

¹⁵⁵ Halefullah, “Neşredenin Mukaddimesi”, 59-80.

¹⁵⁶ Halefullah, “Neşredenin Mukaddimesi”, 95.

4-el-Burhân fî tevcîhi müteşâbihi'l-Kur'ân¹⁵⁷

Eserin bir başka tahkiki ise 1994 yılında es-Seyyid el-Cemilî tarafından yapılmış ve yayımlanmıştır. Naşir tahkikini yaptığı eserin mukaddimesinde Mısır Ezheriyye kütüphanesinde bulunan nüshalarda kitabın isminin farklı olduğunu belirterek öncelikle isim seçme nedenini anlatır. Ona göre neşredeceği esere *el-Burhân fî tevcîhi müteşâbihi'l-Kur'ân* ismini vermesinin sebebini “Keşfu’z-zunûn’da bu ismin belirtildiği, Ezheriyye Kütüphanesinde bulunan 149 nolu asıl nüshada ismin Keşfu’z-zunûn’dakine benzer olduğunu, kendisinin de bu kaynakta belirtilen ismi esas almasıyla” açıklar.¹⁵⁸ Ayrıca kitabın değerini anlatarak önceki kitaplardan daha özellikli olmasının nedenlerini de belirtir.¹⁵⁹ Bu tahkik ile Abdulkâdir Ahmed Atâ’nın tahkiki arasındaki fark neşrin giriş bölümünde müteşâbih kavramını açıklaması olup bunun dışında önemli bir farkın bulunmadığı görülmektedir. Sonuçta her ikisi de tahkik de yazma nüshası olarak Ezheriye Kütüphanesinde bulunan 149 nolu asıl nüshayı esas aldığını belirtmişlerdir.

2.5.4. Kitap Üzerine Yapılan Akademik Çalışmalar

Tesbit edebildiğimiz kadarıyla eser üzerine İslam dünyasında akademik alanda üç araştırmacı tarafından çalışma yapılmış ancak bunlar yayımlanmamıştır. Ülkemizde herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Bu açıdan bizim çalışmamız ilk olma özelliğindedir. İslam dünyasında yapılan akademik çalışmalarla ilgili tez başlıkları ve içerikleri hakkında kısaca bilgi verelim.

1- el-Burhân fî müteşâbihi'l-Ḳur'ân, lîmâ fihî mine'l-ḥücceti ve'l beyân¹⁶⁰

Eser üzerine yapılan yayımlanmamış yüksek lisans tezidir. 1979 yılında İmâm Muhammed b. Suûd İslam Üniversitesinde, Nâsır b. Süleyman tarafından

---

¹⁵⁷ Tâcu'l-Kurrâ Ebu'l Kâsım Mahmûd b. Hamza b. Nasr el-Kirmânî, *el-Burhân fî tevcîhi müteşâbihi'l-Ḳur'ân* (Kâhire: Merkezu'l-Kitâb li'n-Neşr, 1415/1994), kapak.

¹⁵⁸ Cemilî, “Neşredenin Mukaddimesi”, 6.

¹⁵⁹ Cemilî, “Neşredenin Mukaddimesi”, 6.

¹⁶⁰ Nâsır b. Süleyman el-Omer, *el-Burhân fî Müteşâbihi'l-Kur'ân, Lîmâ fihî Mine'l-Hücceti ve'l Beyân, Tâcu'l-Kurrâ Mahmûd b. Hamza el-Kirmânî* (Riyâd: Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd, Usûlü'd-dîn, Yüksek Lisans Tezi/Ph.D. Dissertation, 1399/1979).

hazırlanmıştır. Bu tez diğer neşredilenler gibi eserin bütünüyle tahkik edilmesi ve tezde eserin tümünün yer alması şeklinde yapılmıştır. Bu yönüyle tez matbu eserlerle aynı mahiyettedir. Tetkiki yapıp, baskısı yapılan bir eser neden Yüksek Lisans konusu olarak yeniden tetkik edilmiştir? Sorusunu Nâsır b. Süleyman tezinde cevaplandırıyor. Ona göre Abdulkâdir Ahmed Atâ tarafından neşredilen kitap eksik ve yanlışlarla doludur. Başta eserin ismi olmak üzere gerek naşirin mukaddimesinde yer alan bilgiler gerekse de naşirin eksik ve hatalı yorumlamasıyla eseri neşretmesi tenkid edilmiştir.¹⁶¹ Fakat neşredilmiş eserin hatalarını belirtmek ve gerçeğini ortaya koymak gayesinde olan araştırmacı müellifimizin doğum tarihini h. 500 olarak belirtmekle de kendisi başka bir hataya düşmüştür.¹⁶² Tenkit ettiği hususları madde madde sıralayarak bu eksik ve hatalı bilgiler nedeniyle yüksek lisans tezinde buna yer vermek zorunda kaldığını belirtir.¹⁶³ Nâsır b. Süleyman eserin oniki yazma nüshası bulunduğunu ve bunları incelediğini bunlar arasında farklılıklar olduğunu, kendisinin nüsha tarihi h.746 olan nüshayı asıl nüsha kabul ettiğini ve bunu referans aldığını ve bu nüshadaki ismi tercih ettiğini, tetkikte diğer nüshalardaki farklılığı dipnotlarda gösterdiğini belirtir.¹⁶⁴ Ayrıca tezinde *el-Burhân fî müteşâbihi'l-Kur'ân, lîmâ fihî mine'l-hücceti ve'l beyân* ismini tercih etmesinde müellifin kitabına bu ismi vermesini ve genellikle kitabın bu isimle anılmasını belirtir.¹⁶⁵ Ansiklopedik bilgilerde sadece tezin varlığı ile ilgili bilgi yer almasına karşın tezin yayımlanmamış olması bizi bu tezi temin etme arayışına itmiştir. Çalışmamızın başlangıcında tezi üniversiteden ücreti mukabilinde temin etme fikri oluşmuşken ne tesadüf/tevaftur ki sonraki dönemde 23.01.2023 tarihinde tez pdf olarak internet ortamına düşmüştür. <https://arabicpdfs.com> adlı internet sitesinden indirdiğimiz tezin pdf formatını basılı hale getirerek elde etme ve inceleme imkânı bulduk. Tez 590 sayfadan ibaret olup, 70 sayfasında geleneksel olarak tahkik ve tanıtımı yapılan eserlerde/ tezlerde olduğu

---

¹⁶¹ Omer, *el-Burhân fî Müteşâbihi'l-Kur'ân, Lîmâ fihî Mine'l-Hücceti ve'l Beyân*, 50-70.

¹⁶² Omer, *el-Burhân fî Müteşâbihi'l-Kur'ân, Lîmâ fihî Mine'l-Hücceti ve'l Beyân*, 1.

¹⁶³ Omer, *el-Burhân fî Müteşâbihi'l-Kur'ân, Lîmâ fihî Mine'l-Hücceti ve'l Beyân*, 50.

¹⁶⁴ Omer, *el-Burhân fî Müteşâbihi'l-Kur'ân, Lîmâ fihî Mine'l-Hücceti ve'l Beyân*, 46.

¹⁶⁵ Omer, *el-Burhân fî Müteşâbihi'l-Kur'ân, Lîmâ fihî Mine'l-Hücceti ve'l Beyân*, 74.

gibi müellifin hayatına ve lafzî müteşâbih kavramına yer vermiştir. Tez, çalışmamızdaki ana kaynaklarımızdan birini oluşturmaktadır.

2- Kitab'ul Burhân ve Tevcihatu'l-Kirmanî fihî Dırâsatı Tahliliyyetî ve Muqârenetu Sûret'ul Bakara Enmuzeca

Bu yüksek Lisans çalışması 2022 yılında Cezayir Echahid Hamma Lakhdar Üniversitesi İslami İlimler Enstitüsü'nde Halil Nureddin Muhammed Rıza b. Ali tarafından yapılmıştır. Tezde, el-Burhân'da Bakara Sûresi'nde izah edilen 45 âyetin diğer tefsir ve lafzî müteşâbih müelliflerinin sözleriyle mukayeseli açıklaması yapılmış, kendi tercihini belirtmiştir.¹⁶⁶ Tezin hacmi dar, konuları özet şeklinde olup teze, ilgili üniversitenin internet sayfasından erişim sağlanmıştır.¹⁶⁷

3- el-Burhân fî müteşâbihi'l-Kur'ân

Kahire Üniversitesi Dar'ul-ulum Fakültesi Şeriat Bölümünde Mansur Muhammed Mansur tarafından 1974 yılında yapılan yüksek lisans tezidir.¹⁶⁸ Tezin eski tarihli olması erişim imkânı sağlamamıza engel olduğu, bu açıdan içeriği hakkında herhangi bir bilgi edinemediğimizi belirtmeliyiz.

2.5.5. Kitabın Muhtevası

Müellifimiz kitabının muhtevasını ve yazılış gayesini ana fikir olarak mukaddimesinde şu şekilde belirtmektedir.

Bu kitapta Kur'ân'da lafızları yönünden birbiriyle uyumlu olarak tekrar eden lafzî müteşâbih âyetleri açıklayacağım. Ziyâde-noksan, takdîm-te'hîr, ibdâl veya bir harfin yerine başka harfin geçmesi ya da bunların dışında kalan nedenlerle iki veya daha fazla âyet arasında bulunan kısmi farklılığı veya ziyâde-noksan olmaksızın tekrar eden âyetleri beyan edeceğim. Bu

---

¹⁶⁶ Muhammed Rıza b. Ali Nureddin Halil, *Kitab'ul Burhân ve Tevcihatu'l-Kirmanî fihî Dıraseti Tahliliyyeti ve Muqârenetu Sûret'ul Bakara Enmuzeca* (El Oued/el vâdî-Cezayir: Echahid Hamma Lakhdar Üniversitesi İslami İlimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi/Ph.D. Dissertation, 1443), 35-49.

¹⁶⁷ bk. Tez için <http://dSPACE.univ-eloued.dz/xmlui/handle/123456789/14162> [20.02.2023].

¹⁶⁸ Halefullah, "Neşredenin Mukaddimesi", 94.

âyetlerde tekrarın sebebini izah edeceğim. Âyetlerdeki ziyâde-noksan, takdîm-te'hîr ve ibdâlin gerekliliğini ve bunların faydasını belirteceğim. (Birbirine benzer) bir âyetin yanında diğer âyetin bu şekilde tahsis edilmesindeki hikmetin ne olduğunu açıklayacağım. İmamların, müteşâbih âyetleri tasnif etmedeki çalışmaları âyeti ve benzerini zikretmekle sınırlı kaldı. Bu âyetlerdeki vecihleri, illetleri, farklılıkları ve benzerlikleri açıklamamışlardır. Bu iş sadece Allah'ın fehmettiği kimselerin üstesinden gelebileceği zor bir iştir.¹⁶⁹

Kitabın mukaddimesinde de belirtildiği gibi tarifini ve geniş açıklamalarını sonraki bölümde yapacağımız lafzî müteşâbih âyetler ve bu âyetlerdeki benzerliğin sebep ve hikmeti izah edilerek Kur'ân'ın belâgat ve fesâhat yönünden mu'ciz olması ortaya konmaktadır. Ayrıca müellif bu eserinde lafız tekrarını, benzer âyetlerin hangi sebeplerle kısmi farklılıklar içerdiğini belirtir. Kirmanî, ziyâde ve noksan olmaksızın âyetlerin tekrarını da lafzî müteşâbih olarak değerlendirir. Bu yönden o tekrarı kabul etmez. Kitap, Kur'ân'daki hemen hemen tüm lafzî müteşâbih âyetlerin açıklamasını kapsamaktadır. Müellif tüm sûrelerdeki 588 âyeti,¹⁷⁰ benzer en az bir âyetle açıklayarak kısmi farklılığa işaret etmiş az da olsa tekrara değinmiştir. Ancak tekrarı kabul etmemektedir.

2.5.5. Kitabın Metodu

Kirmânî, lafzî müteşâbih âyetlerin açıklamasını takdîm-te'hîr, ziyâde-noksan, müfred-cem'î, mârife-nekrâ şeklinde tasnif etmek yerine, Kur'ân tertibine göre sûreleri esas alarak yapar. Sûrelerde âyet sırasını takip eder. Kirmânî tefsir kitabı gibi Fatıha'dan başlayıp Nas sûresiyle bitirdiği tüm sûreleri incelemesi onun müfessirlerin yolunu takip ettiğini gösterir.¹⁷¹

---

¹⁶⁹ Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi'l-Kur'ân*, 110.

¹⁷⁰ Abdulkadir Ahmed Atâ bu sayıyı 590 olarak verir.

¹⁷¹ Halefullah, "Neşredenin Mukaddimesi", 70.

Kirmânî'nin Kur'ân'ın sûre tertibine göre âyetleri açıklama şekli Hatîb el-İskâfî (öl. 420/1029)¹⁷² ile benzerlik gösterir. Ancak Kirmânî'nin lafzî müteşâbih âyetleri belirlemesi İskâfî'den daha fazladır. Bu olgu iki kitabı okuyan ve aralarında bir karşılaştırma yapanlar tarafından fark edilir.¹⁷³

Kirmanî âyetleri açıklarken âyetin tümünü zikretmez. Açıklaması yapılacak olan harf, kelime veya cümlenin geçtiği âyet pasajını verir. Sonra bu âyetin benzeri olan aynı veya başka sûredeki âyetin benzerliği gerektiren harf veya kelime veya cümleyi belirterek bunun takdîm-te'hîr veya mârife-nekrâ veya ziyâde-noksan olmasını sağlayan hususa işaret ederek bu durumun hangi sebeplerle olduğunu karşılaştırmalı olarak yapar, bu farkın sebep ve hikmetini açıklar. Bu sebepleri genellikle âyetlerin siyâk sibâkıyla veya gramer kaideleriyle ilişkilendirir.¹⁷⁴ Lafzî müteşâbihi açıklamasında ihtiyaç duyduğunda nüzul sebebine de değinir. Kirmânî, âyetleri açıklamada kullandığı üslup bir bakıma dilbilimsel analize dayanır, Arap dilinin tüm kurallarını incelikli olarak delil gösterir.¹⁷⁵

Kirmânî açıklamalarında mükemmel bir şekilde kısa ve özlü ifadeler kullanır. Laf kalabalığına girişmez. Açıklamalarını “sözün efdâli kısa ve delil gösterilenidir” ilkesine uyarak yapar.¹⁷⁶ Onun açıklamaları nokta atışı gibidir. Kirmânî âyetlerin izahatında tekrardan kaçınır. Eğer bir âyeti daha önce izah etmişse âyeti tekrar izah etmez bunun yerine “daha önce geçti” ifadesiyle yapılan açıklamaya atıf yapar. Bu durum kitapta çokça yer almaktadır.

---

¹⁷² Tam adı Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Hatîb el-İskâfî olup farklı alanlarda eser telif etmiştir. Arap dili ve edebiyatı âlimidir. (bk. Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât*, 1/149-150.)

¹⁷³ Salih Abdullah Muhammed Şatrî, *el-Müteşâbihü'Lafzıyyi fi'l-Kur'ânîl-Kerîm ve Esraruhü'l-Belağıyye* (Mekke: Camiâtu Ümmü'l-Kura, Arap Dili Fakültesi, Yüksek lisans Bölümü, Doktora Tezi/Ph.D. Dissertation, 2001), 52.

¹⁷⁴ Fatima Zehra Berrehmun, *Delâletü'l-Müteşâbihü'l-Lafzî fi-Siyagâtu'l-Kur'âniyye* (Cezayir: Camiatü Celali Liabes, Edebiyat Diller ve Sanatlar Fakültesi Diller bölümü, Doktora Tezi/Ph.D. Dissertation, 2017), 48.

¹⁷⁵ Şatrî, *el-Müteşâbihü'Lafzıyyi fi'l-Kur'ânîl-Kerîm*, 53.

¹⁷⁶ Halefullah, “Neşredenin Mukaddimesi”, 72.

Kirmânî'nin açıklamaları ilk bakışta sebeplere ve delillere dayalı bir açıklama gözüke ve âyetlerin tefsirini doğrudan yapmasa da o, aynı zamanda bu açıklamalarında kullandığı ifadelerle lafzî müteteşâbih âyetlerdeki her bir âyetin özgün mânasını açığa çıkarır. Her bir harfin derin ve ince mânâ ifade ettiğini ortaya koyar. Yeri geldiğinde tekrar gibi gözüken âyetin gerçekte tekrar olmadığını kısa ama özgün gerekçeyle izah eder. Kısmen de olsa lafzî tekrarlardan bahsederek her bir lafzın farklı mânaya geldiğini açıklar.

Kirmânî'nin nahivci ve kırâat âlimi olması ona Kur'ân'ın dil yapısının özelliğini ve derin mânasını dikkatli ve incelikle incelemesini sağlamıştır. O aynı zamanda Allah'ın kendisine vermiş olduğu yeteneğini kullanarak eserine yansıtmıştır. Bu düşüncesini de kitabın mukaddimesinde belirtmiştir.

Kirmânî'nin eserinde izlediği üslup bizi Kur'ân'da bir harfin dahi fazla veya eksik olmadığı, her birinin mükemmel bir şekilde tasarlandığı sonucuna götürür. Bu durum Kur'ân'ın Allah kelamı olduğuna bir delildir. Çünkü tasarım ve buna bağlı anlamlandırmanın ince detaylarla birbiriyle ilişkilendirilen bu mânâ ve üslup hiçbir beşerin eserinde söz konusu olmamıştır.

2.5.7. Müellifin Kaynakları

Müellifimiz, kaynaklarının bir kısmını mukaddimesinde zikretmiştir. Mukaddimedede Ebû Müslim (öl. 459/1067)¹⁷⁷ ve el-Hatîb (öl. 420/1029) isimlerini görüyoruz.¹⁷⁸ Burada Ebû Müslim'in Tefsirini zikrederken, el-Hatîb el-İşkâfi'nin konu ile ilgili *Dürretü't-tenzîl ve gurretü't-te'vîl* adlı eserinden bahsetmemesi Kirmânî'nin onun eserini edinmediğini gösteriyor. Kirmânî eserini yazma nedenini belirtirken de lafzî müteşâbih âyetlerle ilgili eserlerin var olduğunu ancak eserlerde bunların sebep ve hikmetlerinin açıklanmadığını belirtmesinden eserden haberdar olmadığını çıkarabiliriz. Bununla birlikte Ebû Müslim'in Tefsiru'l Kur'ân adlı eserinde yer verdiği el-Hatîb'e ait alıntılarını açığa çıkardığını, Hatîb el-İşkâfi'nin ismini zikrederek veya zikretmeden ondan ondört yerde nakil yapmasından, İşkâfi'nin eserini edinmese

---

¹⁷⁷ Tam adı Ebû Müslim Muhammed b. Ali b. Mihrabzud el-İsfahânî olup müfessir ve nahiv âlimidir. (bk. Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât*, 1/188.)

¹⁷⁸ Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi'l-Kur'ân*, 111

de ondan haberdar olduğunu anlıyoruz.¹⁷⁹ Bu naklin az olmasıyla birlikte âyetleri açıklama noktasında zaman zaman İskâfi ile örtüşmesi onun ince anlayışa sahip olması sonucudur. Ayrıca, haberdar olmadığı halde İskâfi'nin metodunu uygulaması ve eseriyle aynı mahiyette ancak daha kapsamlı bir eser telif etmesi onun üstün yeteneğinin göstergesidir. Kirmânî'nin kitabında takip ettiği Kur'ân'ın sûre tertibine göre âyetleri açıklama şekli Hatîb el-İskâfi ile aynı olduğunu, daha önce aynı konuda eser telif eden İbnü'l-Münâdî'nin (öl. 336/947)¹⁸⁰ tertibinin esas alındığını söyleyebiliriz.¹⁸¹ İbnü'l-Münâdî lafzî müteşâbih âyetleri sûrelere göre tasnif eden ilk müelliftir.

Müellifimiz mukaddimesinde “Lübâbü't-tefâsîr” ve “‘acâ'ibü't-te'vîl” adlı eserlerinden bahsederek bunların içeriğinde lafzî müteşâbih âyetlerin açıklamalarının bulunduğunu ancak birbirleriyle mukayesesinin yapılmadığını belirtir.¹⁸² Kitabın başka bir yerinde ise yine kendi eseri olan “Hattu'l-mesâhif”te konuyu zikrettiğini ifade eder.¹⁸³ Bu şekliyle Kirmânî'nin kaynağı yine kendisidir. Bununla birlikte müellifimiz eserinde müfessirlerin, muhaddislerin, Kırâat İmamlarının, dil ve nahivcilerin sözlerine yer verdiği veya isimlerini zikrettiği âlimler ve eserleri şöyledir:

1.5. 1-Abdullah b. Abbâs (öl. 68/687-88) *Tefsîru İbn 'Abbâs*. 2-Mücâhid b. Cebr (öl. 103/721) *Tefsîru Mücâhid*. 3-Ebü Bîşr Sîbeveyh (öl. 180/796) *el-Kitâb*. 4-Alî b. Hamza b. Abdillâh el-Kisâi (öl. 189/805) *Müteşâbihü'l-Ḳur'ân*. 5-Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855) *el-Müsned*. 6-Ebü Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî (öl.

---

¹⁷⁹ Şatrî, *el-Müteşâbihü'l-Lafzıyyi fi'l-Ḳur'ânîl-Kerîm*, 54.

¹⁸⁰ Tam adı Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ca'fer b. Muhammed b. Ubeydillah el-Münâdî el-Bağdâdî olup kırâat ve hadis âlimidir. (bk. Dâvûdî, *Ṭabaqâtü'l-müfessirîn* 1/34-35) Günümüze ulaşan tek eseri *Müteşâbihü'l-Ḳur'ânî'l-'azîm*, tahkik edilerek yayımlanmıştır.

¹⁸¹ Araştırmacılar Kirmânî'nin kaynakları arasında İbnü'l-Münâdî'yi belirtmezler. Ancak Kirmânî'den önce lafzî müteşâbih üzerine eser yazan sadece Kisâi değildir. Çoğul kullanmakla birden fazla kişiyi kastetmiş olduğu bunlar arasında İbnü'l-Münâdî'ninde bulunduğunu söyleyebiliriz.

¹⁸² Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi'l-Ḳur'ân*, 111.

¹⁸³ Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi'l-Ḳur'ân*, 220.

256/870) *el-Câmi' u's-sahîh*. 7-Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî (öl. 310/923) *Tefsîrû't-Taberî*. 8- Zeccâc el-Bağdâdî (öl. 311/923) *Me'âni'l-Kur'an*. 9- Ebu'l-Hasan Alî b. Îsâ b. Alî er-Rummânî (öl. 384/994) *Tefsîrû'l-Kur'an*. 10- Hammâd el-Cevherî (öl. 400/1009'dan önce) *Tâcü'l-luğa*. 11-Ebû Abdillâh el-Hatîb el-İskâfî (öl. 420/1029) *Dürretü't-tenzîl ve gurretü't-te'vîl*. 12-Ebu'l-Hasen en-Nisâbü'rî el- Vâhidî (öl. 468/1076) *Esbâbü'n-nüzûl*.¹⁸⁴

2.5.8. Kitabın Önemi ve İlmî Değeri

Yazıldığı dönemde yenilik ve özgünlük kitabı olmasıyla dikkatleri üzerine çeken el-Burhân, günümüze kadar önemini artırarak gelmiş nadir eserlerdendir. Lafzî müteşâbih kavramını mükemmel bir şekilde işleyen eser bu alanda büyük öneme sahiptir. Lafzî müteşâbih kavramını, Kirmânî öncesi ve sonrası olarak ikiye ayırabiliriz. Kirmânî'den önceki âlimler lafzî müteşâbih âyetlerin varlığını ortaya çıkarıp bunları tasnif ederek konu ile ilgili eserler telif etmişlerdir. Kirmânî öncesi telif edilen ve günümüze ulaşan iki müstakil eserden birisi el-Kisâî'nin (öl. 189/805)¹⁸⁵ *Müteşâbihü'l-Kur'an*¹⁸⁶ diğeri İbnü'l-Münâdî'nin (öl. 336/947) *Müteşâbihü'l-Kur'âni'l-'azîm*¹⁸⁷ adlı eseridir. Bu eserlerin ortak özelliği lafzî müteşâbih âyetlerin tasnif edilmesi ve bir araya getirilmesidir. el-Kisâî her bir lafzî müteşâbih âyeti kendi içerisinde benzerlik yönüyle tasnif edip bölümlere ayırma şeklinde bir yöntem uygulamıştır. İbnü'l-Münâdî ise bölümlere ve sûrelere göre lafzî müteşâbih âyetleri tasnif ederek kendinden sonra lafzî müteşâbih âyetlerin tevcih ve yorumu için telif edilen eserlere esas teşkil etmiştir.¹⁸⁸ Bu iki müellif eserlerinde

---

¹⁸⁴ Omer, *el-Burhân fî Müteşâbihü'l-Kur'an, Lîmâ fihî Mine'l-Hücceti ve'l Beyân*, 30 ; Şatrî, *el-Müteşâbihü'Lafzıyyi fî'l-Kur'ânîl-Kerîm*, 54.

¹⁸⁵ Tam adı Ebü'l-Hasen Alî b. Hamza b. Abdillâh el-Kisâî olup yedi kırâat imamından biri ve nahiv âlimidir. (bk. Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, 2/231.)

¹⁸⁶ Ebü'l Hasan Alî b. Hamza el-Kisâî, *Müteşâbihü'l-Kur'an*, thk. Sabîh et-Temîmî (Trablus: Külliyyetu'd Da'va'l İslâmiyye, 1402/1982), 1.

¹⁸⁷ Ebü'l Hüseyin İbnü'l Münâdî, *Müteşâbihü'l-Kur'âni'l-'azîm*, thk. Abdullah b. Muhammed el-Ğuneymân (Demenhur: Mektebetü Libna, 1414/1994), 1.

¹⁸⁸ Muhammed Aydın, *Kur'an'da Benzer Âyetlerdeki Anlatım Farklılıkları* (Adapazarı: Değişim Yayınları Akademik Kitaplar, 2001), 29.

âyetlerin açıklamalarına yer vermemiştir. Hatîb el-İskâfî ise *Dürretü't-tenzîl ve ğurretü't-te'vîl*¹⁸⁹ isimli eserinde lafzî müteşâbih âyetleri hem sûrelere göre tasnif etmiş hem de bunların açıklamalarını yapmıştır. Ancak eserindeki müteşâbih âyetlerin sayısı Kirmânîye göre daha azdır. Kirmânî, lafzî müteşâbih âyetleri sûre tertibini esas alarak her bir sûredeki söz konusu âyetleri ince bir anlayışla açıklamıştır.

Kirmânî kitabı yazarken İskâfî'nin yolunu takip etmiştir. Birçok yerde onunla aynı fikirde olmakla beraber bunun yerine alıntılar ve özetler yapıp kısaltarak meseleyi açıklamıştır. Kirmânî ile İskâfî arasında âyetleri açıklama yönünden iki fark vardır. Birincisi İskâfî'nin unuttuğu veya atladığı lafzî müteşâbih âyetleri Kirmânî fark etmiş ve onları açıklamıştır.¹⁹⁰ İkincisi de üslupla ilgilidir. Kirmânî'nin üslubu kısalık ile karakterize edilir ve çok daha incedir. İskâfînin uzunca ele aldığı âyetleri Kirmânî iki ya da üç satırda açıklamıştır. Kirmânî mânâyı mümkün olan en kısa ibare ile anlatmakta üstündür.¹⁹¹ O lafzî müteşâbih âyetleri kısa bir kitapta toplama ve açıklama başarısını göstermiştir. Kendi eserleri olan *Lübabü't-tefâsir* ve *Ġarâ'ibü't-tefsîr ve 'acâ'ibü't-te'vîl* adlı tefsirlerinde lafzî müteşâbih konusuna değinmiş âyetleri bu yönden de ele almıştır. Dolayısıyla el-Burhân bu iki tefsirin bir özetidir.¹⁹²

Kirmânî kitabında bir sûredeki lafzî müteşâbih âyeti aynı veya başka sûredeki benzer âyetle mukayese ederek takdîm-te'hîr, müfred-cem, mârife-nekrâ gibi farklılıkların sebep ve gerekçelerini ortaya koyar. Bu açıdan kitap lafzî müteşâbih âyetleri açıklama ve gerekçelerini ortaya koyma noktasında temel eser kabul edilir.¹⁹³ Çünkü Kirmânî'den sonra konu ile ilgili gerek müstakil eserlerde gerekse müstakil olmayan ama lafzî müteşâbih konusunun geçtiği kitaplarda onun açıklamaları referans alınmış,

---

¹⁸⁹ Ebu Abdullah el-Hatîb el-İskâfî, *Dürretü't-tenzîl ve ğurretü't-te'vîl*, thk. Muhammed Mustafa Aydın (Doktora Tezi) (Mekke: Câmi'atü Ümmü'l Kurâ Külliyyetü't Da'va ve Usulü'd Dîn, 1422/2001), kapak.

¹⁹⁰ Şatrî, *el-Müteşâbihü'Lafzıyyi fi'l-Kur'ânîl-Kerîm*, 48.

¹⁹¹ Şatrî, *el-Müteşâbihü'Lafzıyyi fi'l-Kur'ânîl-Kerîm*, 53.

¹⁹² Şatrî, *el-Müteşâbihü'Lafzıyyi fi'l-Kur'ânîl-Kerîm*, 56.

¹⁹³ Halefullah, "Neşredenin Mukaddimesi", 71.

yaptığı açıklamaların aynısı veya benzerine söz konusu eserlerde yer verilmiştir.¹⁹⁴ Böylece Kirmânî, lafzî müteşâbih âyetleri açıklama noktasında bir başlangıç yapmış ve bu başlangıç yüzyıllar boyu devam ederek kendinden sonraki müelliflere rol model olmuştur. Kirmanî bu eseriyle Kur'ân ilimleri arasında yer alan lafzî müteşâbih ilminin gelişmesine de katkı sunmuştur.¹⁹⁵

Eser, Kur'ân'daki benzer âyetlerin anlam yönünden farklılıklarını ortaya koyması açısından çok değerlidir. Fatıma Zehra Berrehmun, kitabın yazılışındaki gayenin lafzî müteşâbih âyetlerin sebep ve gerekçeleri ile lafzi tekrarların açıklamalarının yapılmasının yanında, Kur'ân'da tekrarın faydasız olduğunu iddia edenlere karşı verilmiş cevap olduğunu belirtmektedir.¹⁹⁶ Bu açıdan kitap yazıldığı dönemde lafzî müteşâbih âyetlerin sebep ve hikmetlerini açıklarken günümüzde müsteşriklerin Kur'ân'da tekrarların çok olmasına yönelik yapılan eleştirilere en güzel cevap veren bir kitap olması bakımından da değerlidir. Kur'ân'da muzmin tekrarın olmadığı tekrarların farklı mâna ifade ettiği bu kitap ile anlaşılacakla kitabın önemi daha da artmaktadır. Ayrıca müteşâbih âyetlerde sebep ve hikmetler belirtilmekle beraber bu âyetlerin mânalarının her birinin farklı olduğu böylece Kur'ân'ın zengin ve derin bir anlam içerdiği ortaya konulmaktadır.

Kitabı kaynak olarak müstakil veya müstakil olmayan eserlerin yüzyıllar boyunca telifinin süregelmesi, günümüzde birçok tahkik ve incelemeye tabi tutulması ve neşredilmesi, akademik çevrelerde araştırmalar yapılması, kitabın değerini gösteren faaliyetlerdir. Bu kitap sayesinde Kur'ân'da lafzen benzer âyetlerin sebeplerinin yanında bunların hikmetleri belirtilmiş, mâna farklılıkları ortaya konulmuş böylece Kur'ân'ın belâgat, fesâhat ve mâna yönünden îcâzı bir kez daha ispatlanmıştır.

İlmi değeriyle öne çıkan kitapta, Kirmânî Allah'ın kendisine lütfettiği bilimsel yeteneğini kullanarak yaptığı kısa, ince ve sıradışı açıklamalarıyla konuya oldukça vakıf olduğunu göstermiştir. Kirmânî aynı sahada eser telif eden diğer müelliflere

---

¹⁹⁴ Bu eserler bir sonraki bölümde detaylı açıklanacaktır.

¹⁹⁵ Şatrî, *el-Müteşâbihü 'Lafziyyi fi'l-Kur'ânîl-Kerîm*, 68, ; Halefullah, “Neşredenin Mukaddimesi”, 76.

¹⁹⁶ Berrehmun, *Delâletü 'l-Müteşâbihi 'l-Lafzî fi-Siyagâtu 'l-Kur'âniyye*, 48.

göre daha avantajlıdır. Onu avantajlı kılan tefsir, kırâat ve nahiv âlimi olmasıdır. Bu özelliği ona yorumda derinlik çıkarım da isabetlilik yeteneğini kazandırmıştır. Benzer âyetleri açıklarken başvurduğu yollardan birisi de âyeti açıklayan diğer âyetlerdir. Yani o âyeti âyetle açıklama yeteneğini de kullanmıştır. Ayrıca kitabında meşhur müfessirler ve dilbilimcilerin sözlerine yer vermesi onun ilimde zirve yaptığının işaretidir. Benzer âyetleri yorumlaması ilmi kabiliyetinde üstünlüğünün göstergesidir. Kirmânî'nin lafzî müteşâbih âyetleri açıklarken kullandığı kelimeler bir bakıma Kur'ân-ı Kerîm'in kelimelerini indeksleyen bir sözlük gibidir.¹⁹⁷

2.5.9. Kitabın Kaynaklık Değeri

el-Burhân'ın kendinden sonraki dönemlere büyük etkisi olmuş, birçok âlim ondan yararlanmıştı. Bunlardan bir kısmı tamamen eserine benzer bir eser telif etmişken, bir kısmı da kitabın konusu olan lafzî müteşâbih âyetleri eserlerinin bir bölümünde işleyerek Kirmânî'nin tesirinde kaldıklarını göstermişlerdir. Müellifin bu eseri lafzî müteşâbih ilminin yaygınlaşmasına öncülük etmiş, özellikle de dil bilimciler, kırâat ve Kur'ân ilimleri ile iştigal eden âlimlerin başvuru kaynağı olmuştur. Bu açıdan eserin gerek konusu gerekse müellifinin üslup ve düşünce sistemi sonraki müelliflerde etkisini hissettirmiştir. Kirmânî'nin etkisinde kalan müelliflerden altı isim dikkatimizi çekiyor. Bu isimleri şöyle açıklayabiliriz.

1- Fîrûzâbâdî (öl. 817/1415)¹⁹⁸ Arap dilinin önde gelen âlimlerinden olan Fîrûzâbâdî, Kirmânî'den etkilenen en önemli dil bilimcilerdendir. Onun Kur'ân ilimleri konusunda telif ettiği *el-Beşâ'ir* isimli eserinin birinci cildinde Kur'ân'ın faziletleri, nâsîh ve mensûh, sûrelerin tertibi, esbabı-nüzul, sûrelerde âyet, kelime ve harf sayıları ile kırâat farklılıkları ve benzer âyetlerin açıklamaları yer alır. Burada benzer âyetler konusuna yaklaşımı Kirmânî'yle aynıdır. Açıklamalarında onun görüşlerini birebir yansıtır. Fîrûzâbâdî'nin kitabında yer alan bu bölüm baştan sona kadar el-

---

¹⁹⁷ Şatrî, *el-Müteşâbihü'lafzıyyi fi'l-Kur'ân-ı Kerîm*, 66.

¹⁹⁸ Tam adı Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî olup, Şîraz'da yaşadı. Farklı alanlarda elliden fazla eser telif etmiştir. [bk. Muhammed Ali en-Neccâr, "Neşredenin Mukaddimesi", *Beşâ'iru zevi't-temyîz fi letâ'ifi'l-kitâbi'l-azîz*, mlf. Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb el-Fîrûzâbâdî, 6 Cilt (Beirut: Dârü'l-İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1996).1/1-30.]

Burhân'ın aynısidir.¹⁹⁹ Bölüm iki müellifin bir kitabı gibi başka bir ifadeyle el-Burhân'ın bir kopyasıdır.²⁰⁰ Bu hususu Fîrûzâbâdî'nin gözlemlerine, yaşadığı bölgenin Kirmânî'nin yaşadığı yer ile aynı olmasına, onun talebeleriyle iletişim kurmasına, kuvvetli bir hafızaya sahip ve özgün bir yorumcu olmasına bağlayabiliriz.²⁰¹ *el-Beşâ'ir*'i tahkik ve neşreden Muhammed Ali en-Neccâr mukaddimesinde müellifin işlediği müteşâbih konusunun el-Burhân ile aynı olduğunu özellikle belirtir.²⁰²

2- Bedreddin İbn Cemâa (öl. 733/1333)²⁰³ Hadis ve fıkıh âlimi İbn Cemâa'nın eserleri arasında yer alan ve lafzî müteşâbih üzerine yazdığı *Keşfü'l-me'ânî fi'l-müteşâbih mine'l-meşânî* adlı kitap, el-Burhân ile benzerlik gösterir. İbn Cemâa lafzen birbirine benzeyen âyetleri kısa kelimelerle ifade etmesi ve özlü anlatım metodunu kullanarak açıklamasında Kirmânîyi esas almıştır. Açıklamasını yaptığı lafzî müteşâbih âyetlerin hemen hemen hepsi de Kirmânî'nin el-Burhân'ından alınmıştır. İki kitap arasında üslup bakımından benzerlik vardır. Ancak müellif gerek mukaddimesinde gerekse kitabının diğer bölümlerinde Kirmânîye atıf da bulunmamakta onu kaynak göstermemektedir.²⁰⁴

3- Zekeriyâ el-Ensârî (öl. 926/1520)²⁰⁵ Şâfiî fakihî Şeyhü'l-İslâm Zekeriyâ el-Ensârî'nin telif ettiği *Fethu'r-rahmân bi-keşfi mâ yeltebisü fi'l-Kur'ân*²⁰⁶ adlı eseri

---

¹⁹⁹ Omer, *el-Burhân fi Müteşâbihî'l-Kur'ân, Lîmâ fihî Mine'l-Hücceti ve'l Beyân*, 29.

²⁰⁰ Şatrî, *el-Müteşâbihü'Lafziyyi fi'l-Kur'ânîl-Kerîm*, 57.

²⁰¹ Halefullah, “Neşredenin Mukaddimesi”, 74.

²⁰² Muhammed Ali en-Neccâr, “Neşredenin Mukaddimesi”, 1/28.

²⁰³ Tam adı Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. İbrâhîm b. Sa'dillâh b. Cemâa el-Kinânî el- Hamevî müderris ve kadılık görevlerinde bulunmuş, Farklı alanlarda onlarca eser telif etmiştir. bk. Bedreddin İbn Cemâa, *Keşfü'l-me'ânî fi'l-müteşâbih mine'l-meşânî*, thk. Abdülcevâd Halef (Mansûre: Dâru'l Vefa, 1410/1990), 6.

²⁰⁴ Şatrî, *el-Müteşâbihü'Lafziyyi fi'l-Kur'ânîl-Kerîm*, 58.

²⁰⁵ Tam adı Ebû Yahyâ Zeynüddîn Zekeriyâ b. Muhammed b. Ahmed es-Süneykî el-Ensârî el-Hazrecî olup, naklî ve aklî ilimlerin birçok dalında eser birçok eser telif etmiştir. (bk. Carl Brockelmann, *GAL Geschichte der arabischen Litteratur* (Leiden, 1943), 2/ 122-124.

muhteva ve metod yönünden el-Burhân'ın benzeridir. Lafzî müteşâbih âyetleri açıklaması ve verdiği misalleri Kirmânî'den alır. el-Ensârî yazdığı kitapta kullandığı metod ve âyetleri açıklamada bariz bir şekilde Kirmânî'nin etkisinde kaldığı görülür. Kitabında Kirmânî'nin ismini zikreder ve örneklerini birebir kullanır. Onun bu eseri bir bakıma el-Burhân'ın açıklamasıdır.²⁰⁷

4- Zerkeşî (öl. 794/1392)²⁰⁸ Ünlü Şâfiî âlimi Bedreddin ez-Zerkeşî'nin Ulûmü'l-Kur'ân konusunda telif ettiği *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*²⁰⁹ adlı eserinde benzer âyetler konusuna özel bir bölüm ayırmış ve bu bölümde Kirmânî'den nakiller yapmıştır. Lafzî müteşâbih konusunda yaptığı açıklamalar ve verdiği misaller *el-Burhân* ile birebir benzerdir.²¹⁰

5- Suyûtî (öl. 911/1505)²¹¹ Kirmânî'den etkilenen bir diğer âlim de Suyûtî'dir. Kur'ân ilimleri sahasında yazdığı *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân* isimli eserinde benzer âyetlere birden fazla bölüm ayıran Süyûtî hem müteşâbih konusunu hem de lafzî müteşâbih konusunu ayrı ayrı inceler. O el-İtkân'da “benzer âyetler” ve “âyetlerde takdîm-te'hîr” gibi bölümlerde verdiği örnekler ve konu ile ilgili açıklamalarını

---

²⁰⁶ Ebû Yahya Zekeriyya el-Ensârî, *Fetħu'r-raħmân bi-keşfi mâ yeltebisü fi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî (Beyrut: Daru'l-Kur'âni'l-Kerîm, 1403/1983).

²⁰⁷ Omer, *el-Burhân fî Müteşâbihî'l-Kur'ân, Lîmâ fihî Mine'l-Hücceti ve'l Beyân*, 29.

²⁰⁸ Tam adı Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh ez-Zerkeşî olan ve Kahire'de doğan müellif “musannif” lakabıyla anılır. Farklı alanlarda onlarca telif eseri vardır. [bk. Ebu'l-Fazl İbrâhim, “Neşredenin Mukaddimesi”, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, mlf. Bedruddin Muhammed b. Abdillâh Zerkeşî, 4 Cilt (Kahire: Mektebetu Daru't Turas, 1984). 13,5.]

²⁰⁹ Tefsir usulü ve Kur'ân ilimleri alanının en geniş ve en kapsamlı klasik kaynaklarından biri olan eser farklı araştırmacılarca farklı zamanlarda tahkik ve incelemesi yapılarak 4 cilt halinde neşredilmiştir. Değişik baskıları bulunmaktadır.

²¹⁰ Halefullah, “Neşredenin Mukaddimesi”, 77, ; Şatrî, *el-Müteşâbihü'Lafziyyi fi'l-Kur'ân-İl-Kerîm*, 58.

²¹¹ Tam adı Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî olan ve 849/1445 yılında Kahire'de doğan müellif Tefsir, hadis, fıkıh, Arap dili ve edebiyatı alanında yüzlerce eser telif etmiştir.

Kirmânîye dayandırmaktadır.²¹² Ayrıca Kur'ân'ın îcâzının ve belâgat üslûplarının ele alındığı *Katfû'l-ezhâr fi keşfü'l-esrar*²¹³ adlı eserde Kirmânî ve eseri el-Burhân'dan övgü ile bahseder ve açıklamalarını bolca nakillerle onun üslubuyla yapar.²¹⁴

6- Uchurî (öl. 1194/1780)²¹⁵ Mısırlı âlim Uchurî telif ettiği *İrşadür Rahman li Esbabin Nüzul ven Nasihî vel Mensuh*²¹⁶ adlı eserinde Kur'ân'ın sûrelerinin tertibi, nâsîh ve mensûh, nüzul sebebi ve lafzî müteşâbih konusuna dair yapılan tüm çalışmaları kitabında toplamıştır. Eserde yer alan lafzî müteşâbih bölümü el-Burhân'dan alınmış ve âyetleri açıklaması Kirmânî ile aynıdır.²¹⁷

Bütün bunlar el-Burhân'ın ilmi alanda değerli olduğunu, lafzî müteşâbih konusunda önemli bir yer edindiğini, kendinden sonraki çalışmalarda bariz etkisini hissettirdiğini gösteriyor.

Bu bölümü kapatırken aynı sahada müstakil eser olan İbnü'z-Zübeyr es-Sekafî'nin (öl. 708/1308)²¹⁸ *Milâkü't-te'vil*²¹⁹ adlı eseri için şunu söyleyebiliriz. Onun da

---

²¹² Suyûtî, *el-İtkân fi ulumi'l-Kur'ân*, 2/63, 65.

²¹³ Celaleddin Abdurrahman es-Suyûtî, *Katfû'l ezhâr fi keşfi'l esrâr*, thk. Ahmed b. Muhammed el-Hammâdî (Doha: Vizâretü'l Evkâf ve's Şuûnü'l İslâmiyye, 1414/1994).

²¹⁴ Şatrî, *el-Müteşâbihü'Lafzîyyi fi'l-Kur'ânîl-Kerîm*, 59.

²¹⁵ Tam adı Atıyyetullah b. Atıyye El Uchuri olan zat tabakat eserlerinde yer almaz. Mısırlı olan ve hayatı hakkında bilgi bulunmayan âlim birçok eser telif etmiştir. [bk. Ebu'l-Fazl ed-Dimyati Ahmed b. Ali (ed.), “Neşredenin Mukaddimesi”, *İrşadür rahman li esbab'in nüzul ve'n nasihî ve'l mensuh*, 2 Cilt (Beyrut: Dar İbn Hazm, 2009), 11.]

²¹⁶ Atıyyetullah b. Atıyye el-Uchurî, *İrşadür rahman li esbab'in nüzul ve'n nasihî ve'l mensuh*, thk. Ebu'l-Fazl ed-Dimyati Ahmed b. Ali (Beyrut: Dar İbn Hazm, 1430/2009), kapak.

²¹⁷ Omer, *el-Burhân fi Müteşâbihî'l-Kur'ân*, *Lîmâ fihî Mine'l-Hücceti ve'l Beyân*, 29.

²¹⁸ Tam adı Ebû Ca'fer Ahmed b. İbrâhîm b. ez-Zübeyr es-Sekafî el-Gırnâtî el-Endelüsî olan müellif Tefsir, hadis ve fıkıh âlimidir. Ceyyân'da doğdu. Malaga'da eğitim gördü, Gırnata'da vefat etti. Birçok eser telif etmiştir.[bk. Saîd el-Fellâh, “Neşredenin Mukaddimesi”, *Milâkü't-te'vil*, mlf. İbnü'z-Zübeyr es-Sekafî, 2 Cilt (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2008).10,139.]

²¹⁹ İbnü'z-Zübeyr es-Sekafî el-Gırnâtî, *Milâkü't-te'vil*, thk. Saîd el-Fellâh (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1428/2008), Kapak.

kitabında izlediği yöntem Hatib el-İskâfi ve Kirmânî ile aynıdır. Ancak lafzî müteşâbih âyetleri açıklamasını daha geniş ve detaylı yapmakta ve kitabında yer verdiği lafzî müteşâbih âyet sayısı da fazladır. Bu açıdan onun Kirmânî'nin etkisinde kaldığını belirtme ihtiyacı duymadık.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

LAFZÎ MÜTEŞÂBİH İLMİ, ÖNEMİ VE TEDVİNİ

3.1. Sözlüklerde Müteşâbih

Lafzî müteşâbih; lafız ve müteşâbih kelimelerinden oluşan bir kavram olup “sözel benzerlik” ya da “lafız benzerliği” diye ifade edebiliriz. Kavramın ilk kelimesini oluşturan “l-f-z” bir şeyi dışarı atmayı ifade eden ve ağızdan çıkan,²²⁰ söz söylemek, ifade etmek, anlatmak²²¹ mânalarında istiâredir. İkinci kelime olan müteşâbih’in aslı “ş-b-h” olup bir şeye şekil renk ve vasıf gibi nitelik açısından benzeyendir.²²² Bu kelime aynı zamanda iki şeyin birbirine benzemesini ifade eder.²²³ “m-s-l” ya da “el-mesil” lafız ve mâna yönünden “ş-b-h” “eş-şebih” gibidir.²²⁴ “et-teşâbuh” ve “el-muştebihet” birbirine mültebis olmakla müşkil olan nesnelere denir.²²⁵ “el-muteşâbihet” ise birbirine mümasil, benzer nesnelere mânasında, “eş-şubhet” ve “iltibâs” ise içiçe geçmiş, birbirini ayırt edememe demektir.²²⁶ İki işin ayırt edilemeyecek seviyede birbirine karışması, bir karışıklık meydana gelmesine iltibâs

---

²²⁰ Ebu’l-Huseyn Ahmed b. Fâris İbn Fâris, *Mu‘cemu Mekâyisi’l-luğa*, thk. Abdusselam Muhammed Hârûn (Dâru’l-fikr, 1399/1979), “lfz”, 5/259.

²²¹ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Seyyid Keylani (Beyrut: Dâru’l-Marife, ts.), “lfz”, 452.

²²² İbn Fâris, “şbh”, 3/243, ; İsfahânî, “şbh”, 254.

²²³ Ebu’l Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mükrim İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘arab* (Beyrut: Dâr-u Sadır, ts.), “şbh”, 13/503.

²²⁴ Mecduddîn Muhammed b. Ya’kûb el-Fîrûzâbâdî, *Beşâ’iru zevi’t-temyîz fî letâ’ifi’l-kitâbi’l-‘azîz*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr (Beyrut: Dârü’l-İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1416/1996), “msl”, 481.

²²⁵ Ebû’t-Tâhir Mecduddîn Muhammed b. Ya’kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhît*, thk. Mektebu’t-tahkîki’t-turâsi fî müesseseti’r-risâle (Beyrut: Müessesetü’r-Risale, 1426/2005), “şbh”, 1248.

²²⁶ Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *Tâcü’l-luğa es-Sihâh*, thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr (Beyrut: Dâru’l-‘ilm li’l-melâyîn, 1399/1979), “şbh”, 5/2236.

denir.²²⁷ “muştebihet” İftiâl babından ismi faîl olup çoğulu “muştebihât”dır. Bu bab bazen müşâreket (ortaklık) anlamını da verir ki bu takdirde tefâul vezni mânasında kullanılır. Bu meyanda “muştebihât” birbiri içine geçmiş birbiriyle karışmış anlamındadır. Tefâul babından ismi faîl olan “müteşâbihet” in çoğulu ise “müteşâbihat” dır. Tefâul babı müşareket, iki veya daha fazla kişi arasında ortaklık içindir. Bu durumda “müteşâbih” misliyle birbirine benzeyen en az iki şey demektir. “Oğlu babası gibidir”²²⁸ sözünden tanıtma adına bir kıyas yapılmıştır. Bu sözle, daha çok tanınan birisiyle daha az tanınan birisi tanıtılmıştır.

Bazı âlimler ise müteşâbihi müşkil olarak yorumlamışlardır. Bu konuda el-Münâvî (öl. 1031/1622) şöyle der: “Müteşâbih; kendisiyle kastedilen mânayı, üzerinde araştırma ve derin düşünmeye ihtiyaç duyularak ortaya çıkarılan müşkil lafızlardır.”²²⁹ İbn Kuteybe (öl. 276/889) tanımın çerçevesini daha net çizer. Ona göre müteşâbih, “görünüşte benzer olan iki kelimenin anlamlarının değişik olmasıdır.” Bunu da Bakara sûresi 25 ve 118. âyetlerde geçen “müteşâbih” ve “teşâbehet” kelimesinin zahiren aynı olduğu ancak, mânalarının farklı olduğunu belirterek delil gösterir.²³⁰

Yapılan tanımlamalardan kelimenin temasül-benzerlik, iltibas-karışıklık ve muğlak-kapalılık anlamlarında olduğu bu üç anlamın birbirinden bağımsız düşünülmemeyeceği, benzerliğin içiçe geçmenin sebebi, muğlaklığın ise iltibasın sonucu olduğunu belirtebiliriz.²³¹

Bu açıklamalardan sonra sözlüklerde verilen müteşâbihin kapalılık anlamının ıstilahta mübhem, müşkil, müşterek lafız, vücûh ve nezâir terimleri olarak karşımıza çıktığını belirtebiliriz. Diğer iki anlamından iltibas-karışıklığın; “muştebihet” ile

---

²²⁷ Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-belâğa* (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998), “şbh”, 1/493.

²²⁸ Zemahşerî, “Esâsü'l-belâğa”, 1/493.

²²⁹ Muhammed Abdürraûf Münâvî, *et-Tevkîf 'alâ mühimmâti't-te'ârîf*, thk. Muhammed Rıdvân ed-Dâye (Kahire: Âlemü'l-Kütüb, 1410/1990), 295.

²³⁰ Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim İbn Kuteybe, *Te'vilü müşkili'l-Kur'ân* (Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1398/1978), 68.

²³¹ Berrehmun, *Delâletü'l-Müteşâbihi'l-Lafzî fi-Siyagâtu'l-Kur'âniyye*, 22.

ifade edildiği, bunun aslında manevi müteşâbih olduğu ve “Müteşâbih” olarak ıstılahta yer aldığı, temasül-benzerlik anlamındaki “müteşâbihet” ile ifade edilenin ise ıstılahta “Lafzî müteşâbih” terimine karşılık geldiğini, Kelâmcıların müştebihet kelimesinin yerine terim olarak “müteşâbih” kavramını kullandığını söyleyebiliriz.

3.2. Kavram Olarak Müteşâbih

Müteşâbih denilince akla ilk gelen mâna vermekte güçlük çekilen ve muhkemin karşıtı olan müteşâbih'tir. Ancak müteşâbih kavramı ıstılahta iki kısma ayrılır. Birisi muhkem'in mukabili olan müteşâbih diğeri lafzî müteşâbih'tir. Kavramları kısaca izah edelim.

Muhkemin mukabili olan müteşâbih manevi müteşâbih olarakta bilinir. Kadim lügat eserleri müelliflerinden Firuzabadî ve İsfahani “ş-b-h” maddesini açıkladıkları eserlerinde muhkemin mukabili müteşâbihe yer vermişler ve kavramı detaylandırmışlardır.²³² Muhkem; “Anlam yönünden, farklı bir ihtimal çağrıştırmayan ve mânası da açık olan nass”, bunun karşıtı olan müteşâbih ise “mâna açısından birden fazla ihtimali barındıran ve anlaşılmasında güçlük çekilen lafız veya ifadelerdir.”²³³ Manevi müteşâbih alanındaki çalışmaların lafzî müteşâbih ile ilgili çalışma ve araştırmalara göre daha çok olması manevi müteşâbihi “müteşâbih” olarak bilinir duruma getirmiştir. Ancak kelime esasında iltibas-karışıklık anlamındaki müştebihtir. Kelimenin müteşâbih olarak kullanılması “manevi müteşâbih” diye tarif edilmiştir.²³⁴ Mümasil-benzerlik anlamındaki müteşâbihin ise lafzî müteşâbih olduğu unutulmamalıdır. Bu şekliyle kavramın “karışıklık ve şekli benzerlik” olarak iki esas anlamı bulunmakta olup iltibas/karışıklık manevi

---

²³² Fîrûzabâdî, “el-Kâmûsu'l-Muhîr”, 1249, ; İsfahânî, “şbh”, 453.

²³³ Yusuf Şevki Yavuz, “Müteşâbih”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, [23.06.2023].

²³⁴ Omer, *el-Burhân fî Müteşâbihi 'l-Kur'ân, Lîmâ fihî Mine 'l-Hücceti ve'l Beyân*, 6.

müteşâbihin konusuyken, formel/şekli benzerlik lafzî müteşâbih konusunun kapsamına girer.²³⁵

Kur'ân ilimleri alanında yetkin olan Zerkeşî ve Suyûtî eserlerinde lafzî müteşâbih konusunu muhkem ve müteşâbih'ten bağımsız olarak ayrı bölümlerde incelerler.²³⁶

Muhkem lafzının karşıtı olan manevi müteşâbih konusunda âlimler arasında ihtilaf vardır. Bu ihtilaf lafızların mânaların iltibaslı olmaları sebebiyledir. Kapalı ve incelikli inceleme gerektiren her şeyin benzer olduğu, bu doğrultuda sûrelerin başındaki mukattaa harflerinin benzerlik açısından değil, gizli anlamlarından dolayı müteşâbih olduğu söylenmektedir.²³⁷

Bu türde en önemli eserler İbn Kuteybe'nin (öl. 276/889) *Te'vilü müşkili'l-Kur'ân* ve Kâdî Abdulcebbar'ın (ö. 415/1025) *Müteşâbihu'l-Kur'ân* adlı eserleridir. Manevi müteşâbih çalışma konumuzun dışında kaldığından konu ile ilgili kısa bilgilerle yetindik.

Lafzî müteşâbih ise iki veya daha fazla lafzın birbirine olan şeklen benzerliği olup herbir benzer kelime ayrı bir anlamı ifade eder. Dildeki varlığından dolayı bir realite olduğu gibi dil yapısına da uygundur. Çoğu defa insanlar benzer lafızları kullanmada farklılık gösterirler. Bir insan bir kelimeyi bir mânada kullanırken bir başkası aynı kelimeyi başka bir anlamda kullanır. Bu, anlamı gerek konuşanın gerek dinleyicinin açısından farklılık arzeden ve bu nedenle konuşanın maksadının önemli olduğu kadar dinleyicinin de kelimeyi anlamlandırma kültürünün öne çıktığı durumdur.²³⁸ Sözel benzerlik, iki veya daha fazla farklı anlamı ifade eden tekbir sözdür. Bunu

---

²³⁵ Yaşar Fatih Akbaş, *Kısmî Farklılık İçeren Lafzî Müteşâbih Âyetlerin Belâgat İlmi Ve Filolojik Açından Değerlendirilmesi* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 27.

²³⁶ Bedruddin Muhammed b. Abdillâh Zerkeşî, *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Ebu'l-Fazl İbrâhim (Kahire: Mektebetu Daru't Turas, 1404/1984), 1/112-154, ; Suyûtî, *el-İtkân fi ulumi'l-Kur'an*. 642-644.

²³⁷ Zieb Nûr El-Hûda, *es-Siyagu ve'd-Delâletü' fi Tavecihî Müteşâbihî'l-Lafzî fi'l-Kur'ân* (Cezayir: Larbi Üniversitesi Ben M'hidi Oum El Bouaghi Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 34.

²³⁸ el-Kefevî Ebü'l-Bekâ, *el-Külliyât* (Beirut: Müessesetü'r-Risale, 1419/1998), 845.

dilbilimciler böyle anlar, insanlarda ise durum biraz farklıdır. İki toplum arasındaki bir söze biri bir mâna, diğeri de başka bir anlam yükler, sonra en çok kabul gören mâna meşhur olur.²³⁹ Bu açıdan Suyûtî, lafzî müteşâbih hakkında “mânaları sonsuz, ifadeleri sınırlı olduğu” görüşündedir.²⁴⁰

3.3. İstılahta Lafzî Müteşâbih Tanımı

Müteşâbih âlimleri kavrama doğrudan bir tanımlama getirmediği gibi kavramın ittifakla kabul görmüş bir terim tanımı da bulunmamaktadır. Bunu konunun ittifak kurulmayacak kadar karışık olmasına, her bir âlimin konuyu kendi cihetinden ele almasına ve yorumlamasına bağlayabiliriz. Müşkil ve karışıklık anlamı olan kelimeye konu edilen kavramın oluşturulmasında bu kavramı besleyecek verilerin çeşitli olması ve fikir birliğinin bulunmaması bu sonucu doğurmuştur. İbn Kuteybe'nin (öl. 276/889) “Bir iş başka bir işe benzerse onları zar zor ayırabilirsin” ifadesi²⁴¹ kavramın tanımındaki güçlüğü göstermesi ve özneliği vurgulaması açısından önemlidir. Klasik dönem âlimleri konu hakkında fikir birliğinde olmadıkları gibi günümüz araştırmacıları da bu konudaki öncü âlimlerin tanım ve düşüncelerini kısmen analiz, kısmen de sentez yapmak sûretiyle bir tanım belirlemeye çalışmışlardır. Bununla birlikte yapılan tanımlamaların birbirine yakın olduğunu belirtmeliyiz.

Kavramın ıstılah anlamı, sözlük anlamına dayanır. Dolayısıyla kelimenin sözlük anlamı kavramın mihenk taşı oluşturur. Kavramın ıstılah tanımını vermeden önce âlimlerin Lafzî müteşâbihe yönelik tariflerine değinelim.

Tefsirinin büyüklüğü ve önemi nedeniyle “imâmü'l-müfessirîn” olarak anılan et-Taberî, (öl. 310/923) muhkem ile müteşâbihi birbirinden ayırmak için lafzî müteşâbihi; bazı kıssalarda lafızlarının bir mânalarının farklı, bazı kıssalarda da

---

²³⁹ Celâleddin Abdurrahman es-Suyûtî, *el-Müzhir fi 'ulûmi'l-luğa*, thk. Muhammed Cade'l-Mevla vd. (Beyrut: el-Mektebetü'l-asriyye, 1407/1987), 369.

²⁴⁰ Nûr El-Hûda, *es-Siyagu ve 'd-Delâletü' fi Tevcihî Müteşâbihi 'l-Lafzî fi 'l-Kur'ân*, 32.

²⁴¹ İbn Kuteybe, *Te'vilü müşkili 'l-Kur'ân*, 119.

mânalarının bir lafızlarının farklı olmasıyla açıklar.²⁴² Taberî'nin bu tanımı belkide lafzî müteşâbihin terim anlamındaki ilk tariflerinden biridir.²⁴³

Lafzî müteşâbih ilminin ilklerinden olan İbnü'l-Münâdî (öl. 336/947) bu konuda daha teknik bir tarif yaparak müteşâbihin birden fazla anlamı olduğunu belirtir. Bu anlamlar; Kur'ân kelimelerinin i'râbında, meâni'l-Kur'ân'da, garîbu'l-Kur'ân'da, Kur'ân'ın tefsirinde, nâsîh ve mensûh'da, takdîm ve tehîr'de, âmm ve husus'da, sarîh ve kinâyeli lafızlarda, ilk mushaflardaki yazım farklılıklarından kaynaklanan müteşâbihler ile âyetlerin lafız yönünden birbirine benzemesinden kaynaklanan benzerliklerdir.²⁴⁴ Tevcih ve yorum noktasında lafzî müteşâbih ilminin kurucusu olan Hatib-el- İskâfî, (öl. 420/1029) lafzî müteşâbihi; “kelimeleri aynı veya farklı bir şekilde tekrar eden âyetler” olarak tarif eder.²⁴⁵

Bu alanda otorite sayılan Kirmanî ise kitabının mukaddimesinde lafzî müteşâbihi, “lafızları bir olup tekrar eden âyetler” olarak belirtir. Devamında “bu âyetlerde ziyâde-noksân, takdîm-tehîr veya bir harf yerine başka bir harfin gelmesi ile iki âyeti birbirinden farklı kılan değişiklikler olduğunu” ilave eder.²⁴⁶

Ulûmü'l-Kur'ân sahasında başvuru kaynağı olan el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân adlı eserinde Zerkeşî, lafzî müteşâbihi; “Aynı kıssanın sûrelerde, çeşitli şekiller ve fasılalarla gelmesi” şeklinde tanımlayarak, lafız benzerliğinin kıssalarda ve peygamberlerin haberlerini anlatan âyetlerde daha fazla bulunduğunu” belirtmiştir.²⁴⁷

Ulûmü'l-Kur'ân sahasında Zerkeşî'yi referans alan Suyûtî ise onunla benzer tarifi yapar ve “Aynı kıssanın çeşitli biçimlerde ve farklı formatlarla yer alması” olarak tanımladığı lafzî müteşâbihi Kirmanî'nin tarifiyle detaylandırarak konuyu kitaplarında

---

²⁴² İbn Cerir Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Câmiü'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*, ed. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Kahire: Hecr, 1422/2001). 5/192.

²⁴³ Muhsîn b. Ali eş-Şehrî, “el-Müteşâbihü'Lafziyyî fî'l-Kur'anil-Kerîm”, *Tafsir Center for Quranic Studies* [11.04.2023], 3.

²⁴⁴ İbnü'l Münâdî, *Müteşâbihü'l-Ḳur'âni'l-'azîm*, 59-60, ; Aydın, *Kur'an'da Benzer Âyetlerdeki Anlatım Farklılıkları*, 26.

²⁴⁵ İskâfî, *Dürretü't-tenzîl ve ğurretü't-te'vil*, 217.

²⁴⁶ Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi'l-Ḳur'ân*, 110.

²⁴⁷ Zerkeşî, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 1/112.

işler.²⁴⁸ ebu'l-Bekā'da (öl. 1095/1684) el-Külliyât adlı eserinde Suyûtî ile benzer tarifi yapar.²⁴⁹

İbn Akîle (öl. 1150/1737) ise Müteşâbihi; derin bir anlayışla idrak edilebilen ve ziyâde veya noksanlık sebebiyle âyetlerin birbirine benzerliği ve yakınlaşması olarak tanımlayarak,²⁵⁰ lafzî müteşâbihte benzerliği yakınlaşma olarak vasıflandırır ve bunu siyâk ile ilişkilendirir.²⁵¹

Âlimlerin kavramla ilgili tarifini verdikten sonra günümüz araştırmacılarının tariflerini verelim.

Lafzî müteşâbih; farklı veya aynı sûrede en az iki âyette geçen bir kelimenin benzer ifadelerle anlam ve amaç bakımından farklılık göstermesi ve bu lafzî benzerliklerin sınırlarını aramak ve bunların ihtiva ettiği mânaları kavrama üzerindeki çalışmalarıdır.²⁵²

Tek bir konuda, benzer bir anlama sahip üslubu veya sırası farklı olan tekrarlanan âyetler ikilisi olup anlamca yakın olmalarının sebebi aralarındaki telaffuz karışıklığıdır; anlamda ve telaffuzdaki bu karışıklık, hareke, harf ve kelimedeki tüm karışıklığa bağlıdır ve bu her sözdizimini kapsar.²⁵³ Lafzî müteşâbih ile kastedilen bir konuda tekrarlanan âyetler olup bunlar derin düşünce ve çalışma ile keşfedilebilen ve belirgin bir amaç ve hikmeti olan çeşitli şekil ve üsluplarla sunulan sınırlı lafız farklılıklarıdır.²⁵⁴ Lafzî müteşâbih âyetleri tek bir mevzuda görmek, kastedilen anlam

---

²⁴⁸ bk. Suyûtî, *el-İtkân fi ulumi'l-Kur'an*, 642- 644.

²⁴⁹ Ebü'l-Bekā, *el-Külliyât*, 845.

²⁵⁰ Ahmed b. Saîd el-Mekkî İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-ihsân fi 'ulûmi'l-Kur'an* (Şârîka: Merke-zü'l-Buhûsi ve'd-Dirâsât, 1427/2006), 6/336.

²⁵¹ Berrehmun, *Delâletü'l-Müteşâbihi'l-Lafzî fi-Siyagâtu'l-Kur'âniyye*, 33.

²⁵² Muhammed Reçâ Ahmed Cibâlî, "*Tevcîhü'l-Müteşâbihi'l-Lafziyyî fi'l-Kur'âni'l-Kerîm Beyne'l-Kûdâmî ve'l-Mühdesîn* (Kuala Lumpur: Akademiyetu Diraseti'l-İslamiyyî, Câmîatu Malay, Doktora Tezi, 2012), 48.

²⁵³ Abulmuîn Fehd b. Şetevî, *Delâletü's-Siyagi fi Tevcîhi'l-Müteşâbihi'l-Lafzî fi Kısât'i Mûsâ* (Mekke Suudi Arabistan: Vizaretü't-T'alimi'l-Âlî, Camiâtu Ümmü'l-Kura, Doktora Tezi/Ph.D. Dissertation, 2005), 95.

²⁵⁴ Lebîb Muhammed Cibrân Salih, *Tevcîhu'l-Müteşâbihi'l-Lafziyyi fi'l-Kur'ani'l-Kerîm Dirasat Mukaranet Beyne'l-İskâfi ve'l-Girnatî* (Kahire: Dar' Farûk, 2010), 10.

veya konu her farklı üsluplarla yenilediğinden hedef ve amaçlarla çatışır. Bu bağlamda belirli bir anlama hizmet etmek için icâz yani sözün kısalığını kullanmak sözü başka bir şekilde kullanmaktan daha iyidir. Anlam ve amaç, bulunduğu sigaya ve üsluba hükmeder.²⁵⁵

Görüldüğü gibi ufuk açıcı tarifler yapılmıştır. Bu tariflerden sonra kapsayıcı bir tarifi şöyle yapabiliriz.

*Lafzî müteşâbih; Kur'ân kıssaları veya konularında aynı kıssanın veya konunun benzer kelimelerle ifade edilmesidir. Verilmek istenen mânanın belâgat sanatı kullanılarak bir kelimenin takdîm-te'hir, ta'rîf-tenkîr, ifrad-cem, hazf-zikr, icâz-itnâb, ibdâl ya da bir harf yerine başka bir harfin veya bir kelime yerine başka bir kelimenin kullanılması metodudur. Uygulaması çeşitli yöntem ve fasılalar şeklinde olan, Kur'ânda birden fazla ve değişik yerlerde zikredilmesinin sebep ve hikmetlerini inceleyen bir ilimdir. Bunu sadece Allah'ın ilim verdiği fehmi geniş kimseler anlayabilir.*²⁵⁶

Âlimlerin ve araştırmacıların tarifi ve kapsayıcı tanım doğrultusunda lafzî müteşâbih konusu ile ilgili şunları söyleyebiliriz.

Lafzî müteşâbih; konusu aynı olmak şartıyla iki veya daha fazla âyet için geçerlidir. Bu âyetlerin aynı veya farklı sûrede olmaları, peş peşe gelip gelmemeleri önemli değildir. Esas olan lafızları karşılaştırabilecek en az iki âyetin olmasıdır. Bir âyette karşılaştırılabilecek benzer lafızlar varsa burada lafzî müteşâbihlik âyette değil, lafızdadır.

Herhangi bir şekilde tekrar eden ya da birebir aynı olan âyetlerde lafzî müteşâbih âyettir. Bunlara da tekrar eden âyet değil benzer âyet denilmelidir.

Lafzî müteşâbih tespitinde lafızlar olduğu kadar anlamda dikkate alınmalıdır. Mesela benzer lafızların yer almadığı aynı konuyu ifade eden farklı iki âyette, lafzî müteşâbih âyettir.

---

²⁵⁵ Berrehmun, *Delâletü'l-Müteşâbihi'l-Lafzî fi-Siyagâtu'l-Kur'âniyye*, 34.

²⁵⁶ Şatrî, *el-Müteşâbihü'Lafziyyi fi'l-Kur'anil-Kerîm*, 4, ; İskâfî, *Dürretü't-tenzîl ve gurretü't-te'vîl*, 55-56.

Lafzî müteşâbih de konu aynıdır, ancak mâna mutlak anlamda aynı değildir. Lafız benzerliğinin yanında mâna benzerliği de vardır. Bu benzerlik aynılık değil, gayrîliktir. Kur'ân-ı Kerîm'de bulunan her bir harf, farklı bir anlamı belirtir. Bu açıdan “aynı mâna benzer ifadelerle anlatılmıştır” yaklaşımı hatalı olup “benzer ifadelerle farklı anlamlar ifade edilmiştir.” yaklaşımı daha doğrudur.

Kur'ân-ı Kerîmdeki Lafzî müteşâbih Arap dilindeki belâgat ve fesâhatı artırmıştır. Kur'ân'dan önceki edebî eserlerde böyle bir söz dizimi olmadığı gibi sonraki dönemlerde de yoktur. Bu Kur'ân'ın ilahi kelimeler olması ve insanların benzerini getiremeyeceğine delildir.

Lafzî müteşâbihi ortaya çıkaran etken sözün bağlamla ilişkisidir. Bağlam ilişkisini ön plana çıkarmak sûretiyle anlam- lafız arasında objektif sonuca varabiliriz.

Kur'ânda lafzî müteşâbihin varlığı Allah'ın rahmetinin tecellisi ve onun, yarattıkları üzerinde otoriter olduğunun göstergesidir. Allah, Kur'ân muhataplarını okuma ve ezberleme noktasında zora sokmamış benzer ifadelerle hem okumayı hem de ezberlemeyi kolaylaştırmıştır. Bu açıdan Allah'ın rahmeti vukû bulmuştur. Mânalarının farklı olması ve herbir benzer kelimenin farklı anlamlarının bulunması ise mâna zenginliği meydana getirmiştir. Böylece benzer ifadelerle zengin mâna oluşmuştur. Mânadaki bu zenginliğin insanlığın temel ihtiyacı olan yaşama, beslenme barınma ve güven içerisinde toplu hayat sürdürme ve statüsüne yönelik beşeri sosyal ilişkiler noktasında ekonomi, hukuk ve güvenlik konularına temel teşkil edecek metinlerin yazılmasında zengin anlama sahip Kur'ân'dan yararlanılması onun insan hayatına yön verebilecek özellik ve yetkinlikte olduğunu gösterir.

Lafzî müteşâbih ilminden kastedilenin, benzerlikteki kesin anlamları açıklığa kavuşturmak olduğu sonucuna varıyoruz. Kur'ân-ı Kerîm'de okunuş ve geldiği yerde kastedilen anlamı ifade etme uygunluğu içinde, kelimelerin ve anlamların tekrarı zihindeki karışıklığı giderir.²⁵⁷

---

²⁵⁷ Tarık Osman er-Refâî, “İtticahatu’-Tasnifi fi Tevcîhu’l-Müteşâbihi’l-Lafziyyi fi’l-Kur’âni’l-Kerîm Kâdimen ve Hâdisen”, *Mücelletu Dirasati’-l Arabiyye, Câmiatu Neelain, Sudan*, (2021), 851.

3.4. Kur'ân'da Müteşâbih Kavramı ve Anlamları

Müteşâbih kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de farklı formlarda olmak üzere dokuz âyette oniki defa geçmektedir. Geçtiği âyetlerde hangi anlamlarda kullanıldığına bakalım.

1- Bakara Sûresi 25. Âyet:

وَيَتَّبِعُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًا قَالُوا هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ وَأَنُوتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

*“İman edip salih ameller işleyenlere, kendileri için; içinden ırmaklar akan cennetler olduğunu müjdele. Cennetlerin meyvelerinden kendilerine her rızık verilisinde, “Bu (tıpkı) daha önce (dünyada iken) bize verilen rızık!” diyecekler. Hâlbuki bu rızık onlara (dünyadakine) benzer olarak verilmiştir. Onlar için orada tertemiz eşler de vardır. Onlar orada ebedî kalacaklardır.”*²⁵⁸ Âyette geçen مُتَشَابِهًا “Birbirine benzeyen” kelimesinden maksad, sözkonusu meyvelerin isim renk ve görünüm olarak dünyadaki nimetlere benzer olması ancak tadının benzememesidir.²⁵⁹ Görüleceği üzere buradaki müteşâbih sözlüklerde belirtilen mütemasil yani benzerlik anlamındadır.

2- Bakara Sûresi 118. Âyet:

وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللَّهُ أَوْ تَأْتِينَا آيَةٌ كَذَلِكَ قَالَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِثْلَ قَوْلِهِمْ تَشَابَهتْ قُلُوبُهُمْ قَدْ بَيَّنَّا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ

*“Bilmeyenler, “Allah bizimle konuşsa, ya da bize bir mucize gelse ya!” derler. Bunlardan öncekiler de tıpkı böyle gelse ya!” derler. Bunlardan öncekiler de tıpkı böyle, bunların dedikleri gibi demişti. Onların kalpleri (anlayışları) birbirine benziyor. Biz âyetleri, kesin olarak inanacak bir toplum için açıkladık.”*²⁶⁰ Âyette geçen تَشَابَهتْ “benzedi” kelimesi ile Mekkeli müşriklerin söyledikleri sözlerle kalplerinde ve nefislerinde olan inkâr ve cehaletlerinin kendilerinden öncekilerle aynı

²⁵⁸ Kur'ân-ı Kerîm Meâli, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), el-Bakara 2/25.

²⁵⁹ Taberî, Câmîü'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân, 1/410.

²⁶⁰ el-Bakara 2/118.

olduğu belirtilmiştir.²⁶¹ Bu kelime müteşâbih ism-i fâilinin mazi fiili formunda olup temasül-benzer anlamındadır.

3- Ra'd Sûresi 16. Âyet:

أَمْ جَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ خَلَقُوا كَخَلْقِهِ فَتَشَابَهَ الْخَلْقُ عَلَيْهِمْ

“Yoksa Allah’a, O’nun yaratığı gibi yaratan ortaklar buldular da bu yaratma ile Allah’ın yaratması onlara göre birbirine mi benzedi?”²⁶² Âyette geçen تَشَابَهَ “benzedi” kelimesi mazi fiili formunda olup temasül-benzer anlamındadır.

4- Bakara Sûresi 70. Âyet:

قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ إِنَّ الْبَقَرَ تَشَابَهَ عَلَيْنَا وَإِنَّا لَنْ نَشَاءَ اللَّهُ لُمُهَتَدُونَ

“Bizim için Rabbine dua et de onun nasıl bir sığır olduğunu bize açıklasın. Çünkü sığırlar, bizce, birbirlerine benzemektedir. Ama Allah dilerse elbet buluruz dediler.”²⁶³ Âyette geçen تَشَابَهَ “benzedi” kelimesi müteşâbih ism-i fâilinin mazi fiili formunda olup İbn Cerîr, ifadeyi “ineklerin bütünü” olarak belirtir ve “iltibas-bilinmezlik” olarak te’vil eder.²⁶⁴ “inekler birbirine benziyor.” ifadesinde sayıca benzerlik, nitelik ve şekil yönünden ise iltibas (karışıklık) anlamı bulunduğunu söyleyebiliriz.

5- Nisâ Sûresi 70. Âyet:

وَقَوْلِهِمْ إِنَّا قَتَلْنَا الْمَسِيحَ عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ رَسُولَ اللَّهِ وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ وَلَكِنْ شُبِّهَ لَهُمْ

“Biz Allah’ın peygamberi Meryem oğlu İsa Mesih’i öldürdük” demeleri yüzünden... Oysa onu öldürmediler ve asmadılar. Fakat onlara öyle gibi gösterildi”²⁶⁵ Âyette geçen شُبِّهَ “benzetildi” kelimesi tefil babından meçhul mazi fiili formunda olup ifade

---

²⁶¹ Ebû Hayyân el-Endelûsî Muhammed b. Yûsuf, *el-Bahru’l-muhît fi’t-tefsîr*, thk. Sıdkî Muhammed Cemîl (Beyrut: Dâru’l-fikr, 1332), 1/587.

²⁶² er-Ra’d 13/16.

²⁶³ el-Bakara 2/70.

²⁶⁴ Taberî, *Câmiü’l-beyân an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, 2/103-104.

²⁶⁵ en-Nisâ 4/70.

“kendisinden başkasına benzetildi” şeklinde açıklanmıştır.²⁶⁶ Tefsirlerde dolaylı olarak iltibas- karıştırma anlamı verilmiştir.

6- En’âm Sûresi 99. ve 141. Âyetler:

وَمِنَ النَّخْلِ مَنْ طَلَعَهَا قِنْوَانٌ دَانِيَةٌ وَجَنَاتٍ مِنْ أَعْنَابٍ وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَانَ مُشْتَبِهًا وَعَيْرَ مُشْتَبِهًا

“Yeşil bitkilerden, üst üste binmiş taneler, -hurma ağacının tomurcuğunda da aşağıya sarkmış salkımlar- üzüm bahçeleri, zeytin ve nar çıkarırız: (Her biri) birbirine benzer ve (her biri) birbirinden farklı.”²⁶⁷ وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَ جَنَّاتٍ مَعْرُوشَاتٍ وَعَيْرَ “O, çardaklı-çardaksız olarak bahçeleri, ürünleri, çeşit çeşit hurmalıkları ve ekinleri, zeytini ve narı (her biri) birbirine benzer ve (her biri) birbirinden farklı biçimde yaratandır.”²⁶⁸

Âyetlerde geçen مُشْتَبِهًا ve مُشْتَبِهًا kelimeleri ifti’âl ve tefa’ül babından ism-i fâil formunda olup aynı anlamda, “benzerlik” ifade ettiği belirtilir.²⁶⁹ Meâllerde de bu doğrultuda mâna verilmiştir. Ancak مُشْتَبِهًا ve مُشْتَبِهًا arasında ince bir fark olup, biri iltibas-karışıklık ifade ederken diğeri mümasil- benzerlik ifade etmektedir. 99. âyet meyve üretimine işaret ettiğinden yetiştirilen meyvelerden tümünün aynı vasıfta olmayacağını, 141. âyette ise tabiattaki ürünlerin oluşumunda Allah’ın tesis ettiği kanunlarla farklı mekânlarda meydana gelen bu ürünlerin genel itibarıyla benzer olduğu vurgulanarak ince bir detaya işaret edildiğini söyleyebiliriz. Bu iki âyet konu ile ilgili eserlerde lafzî müteşâbih âyet olarak açıklaması yapılır.

7- Âl-i İmrân Sûresi 7. Âyeti:

---

²⁶⁶ Taberî, *Câmiü’l-beyân an te’vili âyi’l-Kur’ân*, 7/650-658.

²⁶⁷ el-En’âm 6/99.

²⁶⁸ el-En’âm 6/141.

²⁶⁹ Muhammed et-Tâhir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr* (Tunus: ed-Dâru’t-Tûnisiyye, 1984), 4/102, ; Muhammed b. Raşid Bereket, *el-Müteşabihü’l-Lafziyyi fi’l Kur’ani’l-Kerîm ve Tercühuhu* (Riyâd: Câmiatu İmam Muhammed Suud el-İslamî Usûlü’l-d-în Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, ts.).21, ; Ebu’l-Kâsım Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmidü’t-tenzil ve ’uyûni’l-ekâvil fi vucûhi’t-te’vil* (Beyrut: Dâru’l-Marife, 1430/2009), 339.

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ
مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلَةٍ “O, sana Kitab’ı indirendir. Onun (Kur’ân’ın) bazı
âyetleri muhkemdir, onlar kitabın anasıdır. Diğerleri de müteşâbihtir. Kalplerinde
bir eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onun olmadık yorumlarını yapmak için
müteşâbih âyetlerinin ardına düşerler.”²⁷⁰ Âyette geçen مُتَشَابِهَاتٌ ve تَشَابَهَ kelimeleri
görüleceği üzere aynı babdan biri mazi fiil diğeri ism-i fâil formunda çoğuldur.
Kelimeye burada terim anlamı yüklenerek âlimlerce bu âyet referans alınarak
muhkemin mukabili olan müteşâbih ilmi oluşturulmuştur.

Taberî, kelime hakkında müteşâbihle ilgili şu beş hususu belirtir. Bunlar mensuh
olan, lafızları farklı olsa da mâna bakımından benzer olan, vücut yönünden tevili
mümkün olmayan, bazı kıssalarda lafızlarının bir mânalarının farklı, bazılarında ise
mânalarının bir lafızlarının farklı olduğu, Allah’ın bilgi sahibi yapmadığı kimsenin
bilmesinin mümkün olmadığı şeylerdir.²⁷¹ İslam âlimleri muhkem ve müteşâbih
konusunda ihtilaf etmişlerdir. Muhkem; gerek kendi içerisinde ve gerekse dışında
delalet ettiği mâna açık olan müteşâbih ise, anlam ve delâlet noktasında net olmayan,
kendi içinde veya dışında izahında güçlük çekilendir. Her sözün ehli, belirleyiciyi
olanı bazı sıfatlarıyla, müphem olanı da bunlara karşılık gelenlerle tanımlamıştır.²⁷²

8- Zümer Sûresi 23. Âyet:

اللَّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَابًا “Allah, sözün en güzelini; âyetleri, (güzellikte)
birbirine benzeyen ve (hükümleri, öğütleri, kıssaları) tekrarlanan bir kitap olarak
indirmiştir.”²⁷³ Bu âyeti iki yönde açıklayabiliriz. Biri âyetlerde ve harflerde bir
kısmı diğerine benzediği için âyet âyete, kelime kelimeye, harf de harfe benzer.
Diğeri ise bir kısmı diğerini tasdik eder yani onda hiçbir fark ve çelişki yoktur.²⁷⁴

²⁷⁰ Âl-i İmrân 3/7.

²⁷¹ Taberî, *Câmiü’l-beyân an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, 5/162-199.

²⁷² İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 3/155-156, ; Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *Fethu’l-ğadîr
el-câmi’ beyne fenneyi’r-rivâye ve’d-dirâye min ‘ilmi’t-tefsîr*, thk. Abdurrahman Umeyra
(Mansûre: Dâru’l-Vefâ, 1415/1994), 1/314, ; Bereket, *el-Müteşâbihü’l-Lafziyyi fi’l
Kur’ani’l-Kerîm ve Tevcîhuhu*, 19.

²⁷³ ez-Zümer 39/23.

²⁷⁴ Bereket, *el-Müteşâbihü’l-Lafziyyi fi’l Kur’ani’l-Kerîm ve Tevcîhuhu*, 21.

Âyette geçen مُتَشَابِهًا kelimesi “benzer” anlamında mevsuf, مَثَانِي kelimesi ise “ikili” anlamında ikinci mevsuftur. “ikili benzer” demektir. Âyette bir şey ve o şeyin karşıtının veya benzerinin zikredilmesi teşâbühün kendisidir.²⁷⁵ Görüleceği üzere burada كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَانِي terkihi lafzî müteşâbihin terim anlamını vermektedir. Böylece “birbirine benzer kelimelerin tekrarlandığı bir kitap” diye çevirebileceğimiz terkible lafzî müteşâbihi, Kitabı’nın sahibi Allah Teâla tanımlamış oluyor.

Bu âyetlerden Kur’ânda müteşâbih kavramının temasül-benzerlik ve iltibas-iççe geçme, güçlü bir benzerlik mânalarında kullanıldığı²⁷⁶ ve sözlük anlamlarıyla uyumlu olduğu görülüyor. Bu şekliyle Kur’ân’ın dil noktasında da Arapçaya katkı sağladığını söyleyebiliriz.

3.5. Lafzî müteşâbih Çeşitleri

Kur’ân-ı Kerîm’de benzer lafızların çok olması nedeniyle bunların çeşitliliğine göre her birini tanımlamak için âlimler bu kavramın sınıflandırması yoluna gitmiştir. Ancak sınıflandırma da sayı ve isim noktasında farklılık bulunmaktadır. Örneğin el-Kirmanî lafzî müteşâbihi beş kısma ayırırken Zerkeşî sekiz kısımda incelemiştir.²⁷⁷ Hatta yeni araştırmacılardan bazıları bunu on çeşide kadar çıkarır. Ancak lafzî müteşâbihi altı başlık altında toplamak mümkündür.²⁷⁸ Bunlar;

1- Ta’rîf-Tenkîr: Mârif; söylendiği zaman, kimden, hangi şeyden bahsedildiği tam olarak anlaşılabilen ve belli bir kişiyi veya varlığı gösteren, başına elif-lam (ال) takısı alan isimlerdir. Negrâ ise mârifenin zıddı olup sonunda tenvin bulunur. Bu türde bir kelime bir âyette mârifeye iken diğer bir âyette ise negrâ -belirsiz olarak gelir. Örneğin وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا الْبَلَدَ آمِنًا (el-Bakara 2/126) ve وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا الْبَلَدَ آمِنًا (İbrâhîm 14/35) altı çizili kelimeler bir âyette negrâ iken diğer âyette mârifedir.

2-İbdâl ya da bir harfin başka harfin yerine geçmesi: İsminden de anlaşılacağı gibi kelimedede bir harfin yerine başka bir harfin geçmesidir. Bu tür; harf, kelime veya

²⁷⁵ Taberî, *Câmiü’l-beyân an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, 1/411.

²⁷⁶ Bereket, *el-Müteşâbihü’l-Lafziyyi fi’l-Kur’ani’l-Kerîm ve Tevcîhu*, 22.

²⁷⁷ Zerkeşî, *el-Burhân fi’ulûmi’l-Kur’ân*, 1/112-132.

²⁷⁸ Refaî, “*İtticahatu’-Tasnifi fi Tevcîhu’l-Müteşâbihi’l-Lafziyyi fi’l-Kur’ani’l-Kerîm Kâdimen ve Hâdisen*”, 852.

cümlede olur. أَقْلَمْ يَسْبِرُوا فِي الْأَرْضِ (Yûsuf 12/109) ve أَوْلَمْ يَسْبِرُوا فِي الْأَرْضِ (er-Rûm 30/9) İlk âyette ف harfinin yerini ikincisinde و almıştır.

3- Takdîm-Te'hîr: Bir kelimenin belirli nedenlerle bulunması gereken yerden önce söylenmesine takdîm denmektedir. Bunun zıddı ise te'hîr olarak ifade edilir. Bu türde kelime veya cümle âyetin bağlamına göre bir âyette önce gelirken başka bir âyette sonraya bırakılmıştır. Bu tür; kelime, zamir ve cümlede takdîm ve te'hîr şeklinde olabilir. لَا يَفْدُرُونَ عَلَى شَيْءٍ مِّمَّا كَسَبُوا (İbrâhîm 14/18) ve لَا يَفْدُرُونَ عَلَى شَيْءٍ مِّمَّا كَسَبُوا (el-Bakara 2/264) görüleceği gibi عَلَى شَيْءٍ ve مِّمَّا كَسَبُوا ifadeleri yer değiştirmiştir. Yani her iki âyette bir ifade önce gelirken diğer ifade sonra gelmiştir.

4- Tezkîr-Te'nîs: Müzekker ve müennes de diğebileceğimiz bu türde bir âyette kelime müzekker-eril iken başka bir âyette aynı kelime müennes-dişil şeklinde gelir. Bu tür harf veya kelime de olabilir. فَإِنْ كَذَّبُوكَ فَقَدْ كَذَّبَ رَسُولٌ مِنْ قَبْلِكَ (Âl-i İmrân 3/184) ve وَإِنْ يُكَذِّبُوكَ فَقَدْ كَذَّبَتْ رَسُولٌ مِنْ قَبْلِكَ (Fâtır 35/4) ve âyetlerinde altı çizili kelimeler eril ve dişil formatındadır.

5- İfrâd-Cem': Kelimenin bir âyette müfred-tekil, başka bir âyette çoğul gelmesidir. لَكُمْ فِيهَا فَاكِهَةٌ كَثِيرَةٌ مِنْهَا تَأْكُلُونَ (ez-Zuhruf 43/73) ve لَكُمْ فِيهَا فَاكِهَةٌ كَثِيرَةٌ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ (el-Mü'minûn 23/19) âyetlerinde altı çizili kelimeler tekil ve çoğuldur.

6- Hazf-zikr veya Ziyâde-noksan: Dinleyiciye veya okuyucuya, herhangi bir konu hakkında bilgi verilmek istendiği zaman, ifade edilen cümlede verilen hükme, hangi söz delâlet ediyorsa, o sözü belirtmek; mânası cümlenin gelişinden anlaşılabilen diğer lafızları da kullanmamak esastır. Bu kurala zorunlu nedenlerle uyulmaması halinde meâni ilmi kaideleri doğrultusunda lafızlardan biri veya birkaçını hafzetme veya zikretme yoluna gidilir. Bu doğrultuda söylenmesine ihtiyaç duyulmayan kelimenin konuşmadan çıkarılması hazf; bunun zıddı olan zikr ise ihtiyaç duyulan kelimenin kelimada yer almasıdır. Başka bir deyişle bir âyette bir harf veya bir kelime yer alırken başka bir âyette aynı harf veya kelimenin bulunmamasıdır. Hazf ve Zikr'in bir harfte, zamirde, isimde veya cümlede olabilmesi mümkündür. وَتَنْجُثُونَ (el-A'râf 7/74) ve وَتَنْجُثُونَ مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا (el-Hicr 15/82) ilk âyette مِنْ harf-i cerri hafzedilmişken ikinci âyette zikredilmiştir. أَلَمْ أَقُلْ إِنَّكَ (el-Kehf 18/72) ve أَلَمْ أَقُلْ لَكَ (el-Kehf 18/75) bu iki âyet pasajından ikincisinde لَكَ ifadesi ziyâdedir.

Çalışmamızın konusu olan Kirmanînin *el-Burhân fî müteşâbihi'l-Kur'ân*, adlı eserinden yukarıda sınıflandırmasını yaptığımız lafzî müteşâbih çeşitleri ile ilgili âyetleri ve açıklamasını sonraki bölümde detaylı olarak işleyeceğiz.

3.6. İlmînin Doğuşu, Gelişimi ve Bu Alanda Telif Edilen Eserler

Lafzî müteşâbih ilmi bu günkü seviyesine diğer ilimler gibi birçok aşamadan geçerek gelmiştir. Çalışmaların yetersizliği nedeniyle ilmin gelişimi henüz tamamlanmamıştır.²⁷⁹ Tamamlanması da beklenemez. Çünkü Kur'ân kelimelerinin henüz keşfedilmemiş mânalarının olduğu, bu mânaların zamâna, mekâna ve gelişmelere göre ortaya çıkacağı düşünüldüğünde ilmin gelişimi devam edecektir. Ayrıca, kıyamete kadar değişmeden kalacak olan Kur'ân üzerindeki araştırmalar insan var oldukça devam edecektir.

Bu ilmin geçirdiği aşamaları şöyle özetleyebiliriz:

1- Başlangıç ve Rivâyet Dönemi: İlmînin doğuşunun diğer Kur'ân-ı Kerîm ilim dallarından daha erken dönemde ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Bu bilimin ilk ortaya çıkış aşaması Hz. Peygamber dönemine kadar uzanır. Hatta Hz. Peygamber'in (sav) hadisleri ve ashabdan yapılan bazı rivâyetler, bu ilmin başlangıcının alametleri sayılır.²⁸⁰ Başlangıcı Hz. Peygamber dönemine kadar uzanan bu ilmin rivâyetlerle devam ettiği süre Tebeu't-Tâbiîn döneminde yaşamış, dilbilimci ve yedi kırâat imamından birisi olan el-Kisâî'ye (öl. 189/805) kadar devam eder.

2- Cem' ve Tedvîn Dönemi: Lafzî müteşâbih âyetlerin tasnif edildiği ve müstakil eserlerin telif edildiği dönemdir. Bu dönemdeki ilk eser el-Kisâî'nin (öl. 189/805) *Müteşâbihü'l-Kur'ân adlı eseridir*.²⁸¹ Bu eserde benzerlik içeren âyetler birbirleriyle mukayeseli olarak bir arada verilmiştir.²⁸² Müellif eserinin telif amacını “kurrâya kırâatleri hususunda yardımcı olmak ve ezberlerini kuvvetlendirmek” olarak

---

²⁷⁹ Cibâlî, *Tevcihu'l-Müteşâbihi'l-Lafziyyi fî'l-Kur'ani'l-Kerîm*, 69.

²⁸⁰ Refaî, “*İtticahatu'-Tasnifi fî Tevcihu'l-Müteşâbihi'l-Lafziyyi fî'l-Kur'ani'l-Kerîm Kâdimen ve Hâdisen*”, 855.

²⁸¹ Suyûtî, *el-İtkân fî ulumi'l-Kur'an*, 642.

²⁸² Akbaş, *Kısmî Farklılık İçeren Lafzî Müteşâbih Âyetlerin Değerlendirilmesi*, 40.

belirtir.²⁸³ Böylece daha ilk asırlarda Kur'ân'ın zihinlerde korunması için hafızlara, benzer âyetler arasındaki farkları hatırlamaya yardımcı olmak, ezberlemelerini kolaylaştırmak ve okumalarında hataya düşmelerini önleme ameliyesi hedeflenmiştir. el-Kisâî'nin dil âlimi ve kırâat imamı olması onu bu ilme yönlendirmiştir. Bu amaçla yazılan bir diğer eser ise İbnü'l-Münâdî'nin (öl. 336/947) *Müteşâbihü'l-Kur'âni'l-'azîm* adlı eseridir. Bu kitapta lafzî müteşâbih âyetler sûre bazlı tasnif edilmiştir. Eser aynı konuyla ilgili sonraki eserlere metod bakımından esas teşkil eder. Bu iki eserin özelliği tevcih yani izah ve yoruma dayalı olmadan lafzî müteşâbih âyetleri bir arada toplamadır. İşte yorum yapılmaksızın âyetlerin toplanması ve telif edilmesi bu dönemdir. İbnü'n-Nedim (öl. 385/995 [?]) bu döneme ait konu ile ilgili yazılan birçok eser ismi belirtir.²⁸⁴ Ancak belirtilen eserler ne yazık ki günümüze ulaşmamıştır.

3- Tevcih ve Yoruma Dayalı Dönem: Lafzî müteşâbih âyetler hakkında sebep ve hikmetlerine yönelik yorum yapılan eserlerin telif edildiği bu dönem Hatib el-İşkâfî (öl. 420/1029) ile başlar.²⁸⁵ İşkâfî, lafzî müteşâbih âyetleri yorumladığı *Dürretü't-tenzîl ve gurretü't-te'vîl* isimli eserinin mukaddimesinde söz konusu âyetler arasındaki farklılıkları gerekçeleriyle açıklama amacıyla kitabını yazdığını ifade eder.²⁸⁶ İşkâfî'den sonra gelen Kirmanî (öl. 535/1141 [?]) ise mükemmel bir eser telif ederek bu sahada otorite olduğu gibi kendinden sonrakilere de rehberlik eder. Bu hususu bir önceki bölümde kitabın tanıtımında belirtmiştik. Bu dönemde lafzî müteşâbih âyetlerin yorumuna yönelik İşkâfî ve Kirmanî'den sonra İbnü'z-Zübeyr Es-Sekafî (öl. 708/1308) *Milâkü't-te'vîl*, Bedreddin İbn Cemâa (öl. 733/1333) *Keşfü'l-me'ânî fi'l-müteşâbih mine'l-meşânî*, Zekeriyâ el-Ensârî (öl. 926/1520) *Fethu'r-rahmân bi-keşfi mâ yeltebisü fi'l-Kur'ân* adlı eserleri telif etmişlerdir. Bu dönemde ayrıca Kur'ân ilimleriyle ilgili eserlerde lafzî müteşâbih konusu işlenir. Yine bu dönemde Ebu'l-Kasım Mahmûd b. Ömer el-Hârizmî ez-Zemahşerî (öl.

---

²⁸³ Kisâî, *Müteşâbihü'l-Kur'ân*, 50.

²⁸⁴ Ebü'l-Ferec Muhammed b. İshâk İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Beyrut: Darü'l-Marife, ts.), 55.

²⁸⁵ Şetevî, *Delâletu's-Siyagi fi Tevcihi'l-Müteşâbi'l-Lafzî fi Kıssat'i Mûsâ*, 144.

²⁸⁶ İşkâfî, *Dürretü't-tenzîl ve gurretü't-te'vîl*, 217-221.

538/1144) *el-Keşşâf*, Fahreddin er-Râzî' (öl. 606/1210) *Mefâtihu'l-ğayb*, Ebüssuûd Efendi'nin (öl. 982/1574). İrşâdü'l-akli's-selîm adlı tefsirlerinde lafzî müteşâbih konusu işlenmiştir.²⁸⁷ Zaman ve telif yönünden uzun ve kapsamlı bir dönem olan bu dönemin ikinci yarısına genişletici dönemde diyebiliriz.

4- Araştırma ve Yeni Dönem:²⁸⁸ Günümüzde ise bu eserler üzerine yapılan akademik çalışmalarla ve yazılan eserlerle konu daha da geliştirilmiş, bu ilim araştırmacılar da daha çok yer bulmuştur.

Başlangıçtan günümüze her dönemde yorum olmaksızın telif edilen eserlerde vardır. Lafzî müteşâbih âyetlerin bu şekilde telif edildiği eserler bu aşama ve dönemlerden bağımsızdır diyebiliriz. İslam ülkelerindeki araştırmacılar lafzî müteşâbihin geçirdiği aşamalar ve dönemlerle ilgili hem isim konusunda hem de sayı naktasında birbirleriyle mutabık değildirlir. Bu aşamaları altıya yediye çıkaranlar da vardır.²⁸⁹ Burada önemli olan sayı ve isimden ziyâde mahiyetini belirlemektir.

Son dönemde yapılan akademik çalışmalar hakkında edindiğimiz bilgiler tez sınırlarını aştığından bunları vermeyeceğiz. Yararlandığımız tezleri kaynaklarımızda gösterdik. Araştırmalarımızda konunun islam ülkelerinde rağbet gördüğü, üzerinde kitaplar yazıldığı, önceki dönemlerde telif edilen eserlerin redaksiyon kritiğinin yapılarak neşredildiği, çeşitli dergilerde makalelere konu edildiği hatta ders olarak okutulduğunu gördük. Bu gelişmeler olumlu olmakla birlikte bu çalışmalara mahiyet açısından eleştirilerde yöneltildiğini belirtelim.²⁹⁰

---

²⁸⁷ Omer, *el-Burhân fî Müteşâbihi'l-Kur'ân, Lîmâ fîhî Mine'l-Hücceti ve'l Beyân*.29, ; Halefullah, "Neşredenin Mukaddimesi", 77.

²⁸⁸ Cibâlî, *Tevcîhu'l-Müteşâbihi'l-Lafziyyî fi'l-Kur'ani'l-Kerîm*, 70.

²⁸⁹ Bereket, *el-Müteşâbihü'l-Lafziyyi fi'l Kur'ani'l-Kerîm ve Tevcîhuhu*, 63-73, ; Cibâlî, *Tevcîhu'l-Müteşâbihi'l-Lafziyyî fi'l-Kur'ani'l-Kerîm*, 70-71, ; Aydın, *Kur'an'da Benzer Âyetlerdeki Anlatım Farklılıkları*, 35.

²⁹⁰ Eleştiriler için bk. Akbaş, *Kısmî Farklılık İçeren Lafzî Müteşâbih Âyetlerin Değerlendirilmesi*, 70.

Ülkemizde ise lafzî müteşâbih konusunda 2020 yılında Yaşar Fatih Akbaş tarafından doktora tezi hazırlanmıştır.²⁹¹ Bu tezde lafzî müteşâbih konusunda telif edilen müstakil beş eserde yer alan âyetleri lafzî müteşâbih çeşitleri yönünden tasnif ederek bunların açıklamalarını vermiştir. Yine 2021 yılında Hatip el-İskâfî'nin *Dürretü't-tenzîl ve gurretü't-te'vîl* isimli eseri üzerine bir yüksek lisans çalışması olmuştur.²⁹² Bizim çalışmamız ise lafzî müteşâbih ve Kirmanî'nin eserinin birlikte incelendiği bir çalışma olması açısından ilktir. Bölümü bitirirken ülkemizde lafzî müteşâbih alanında yeterli çalışma olmadığını belirtmekle birlikte Kur'ânda tekrarlar üzerine çalışmaların bulunduğunu, lafzî müteşâbihin tekrar olmadığını belirtmeliyiz.

3.7. Lafzî müteşâbih İlminin Önemi ve Faydası

Lafzî müteşâbih ilmi, dil bilimiyle yakından ilişkilidir. Bir dilin inceliklerini öğrenmenin yolu da o dilin kaidelerini bilmekten geçer. Kur'ân-ı Kerîm edebî yönü yüksek olan arapça lisanla indirilmiş olmakla beraber içerdiği söz dizimi itibarıyla Arapçaya daha belirgin bir edebîlik katmıştır. Nazım, belâgat ve fesâhat yönünden îcâz olan, tüm çabalara rağmen beşerin bir sûresinin benzerini getirmekten acziyete düştüğü Kur'ân'ın dil yapısının iyi bilinmesiyle anlamları daha çok ortaya çıkaracaktır.

Lafzî müteşâbih ilminin konusu olan kelimelerdeki hazf-zikir, ibdâl, tezkîr-te'nîs takdîm-teh'ir gibi kavramlar, Kur'ân'ın yapısında bulunan belâgat olup, bu ilim siyâk-sibâk bağlamında gelişirken, münâsebatu'l-âyât ve's-süver ilmiyle de ilişkili olduğunu belirtmeliyiz.²⁹³ Kur'ân'ın, üstün belâgat vasfının yanında meânî ilminde de zirve olduğunu sergileyen lafzî müteşâbih ilmi onun mesajını anlama noktasında büyük öneme sahiptir. Bu ilimle Kur'ân'ın kendisine özgün bir üslubunun bulunduğu daha açık bir şekilde anlaşılmaktadır.²⁹⁴

---

²⁹¹ bk. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp> [16.03.2023].

²⁹² bk. Zeynel Abidin Soysal, *Dürretü't Tenzîl Bağlamında Hatip İskâfî'de Sözdizimi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021).

²⁹³ Bereket, *el-Müteşâbihü'l-Lafziyyi fi'l Kur'ani'l-Kerîm ve Tevcîhuhu*, 122.

²⁹⁴ İskâfî, *Dürretü't-tenzîl ve gurretü't-te'vîl*. 62, ; Akbaş, *Kısmî Farklılık İçeren Lafzî Müteşâbih Âyetlerin Değerlendirilmesi*, 50.

Bu ilim aynı zamanda tefsir ilmine de yön vermiştir. Daha önce belirttiğimiz gibi Kirmanî sonrasında yazılan meşhur tefsirlerde lafzî müteşâbih âyetlerin îcâz ve belâgat yönlerini ortaya çıkaran açıklamalar yapılmıştır. Bu ilmin öncüleri dil ve kırâat âlimleridir. İlmin müstakil bir ilim olarak fıkıh gibi bazı ilimlerden dahi önce olması diğer ilimlere kaynaklık ettiğini gösterir.²⁹⁵

Lafzî müteşâbih âyetlerden çıkarılacak anlamların farklı olduğunun ortaya konulması bu ilmin önemini gösteren bir başka yöndür. “*De ki: Rabbimin sözlerini yazmak için denizler mürekkep olsa, bir o kadar mürekkep ilâve etseydik dahi rabbimin sözleri bitmeden mutlaka deniz tükenirdi.*”²⁹⁶ Âyeti bize şunu gösteriyor: Lafızları sınırlı mânaları sınırsız olan Kur’ân-ı Kerîm’in anlaşılmasının ilk yolu lafzî müteşâbih ilmîni idrak edebilmekten geçer.

Lafzî müteşâbih ilmi dini ve dünyevi bütün ilimlerin esasıdır. Kur’ân’ı anlama ve yaşama noktasında diğer ilimlerden daha fazla öneme sahiptir. Kur’ân insan hayatını tanzim etmeyi hedeflemiş bir kitap olduğu gibi kâinatı anlatan bir yapıya da sahiptir. Kur’ân’da bütün bunları keşfetmenin yolu lafzî müteşâbih âyetlerin üzerinde durmak onların anlamını ortaya çıkarmakla mümkündür. Yani lafızları sınırlı anlamları sınırsız olan Kur’ân kelimelerinin sınırsız anlamını keşfedip keşfedilen anlamları hayatın her alanına yaymak sûretiyle insanların dünya ve ahiret saadetini sağlamak mümkündür. Bu açıdan lafzî müteşâbih ilminden beşerî, sosyal fen bilimleri gibi birçok ilmin çıkması mümkündür. Bu ise Allah’ın bazı ilim sahiplerine vereceği ya da vermiş olduğu hikmet ve kabiliyetle olur.

---

²⁹⁵ Bereket, *el-Müteşâbihü ’l-Lafziyyi fi ’l Kur’ani ’l-Kerîm ve Tercîhu*. 104.

²⁹⁶ el-Kehf 18/109.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

EL-BURHÂN FÎ MÜTEŞÂBİHİ'L-KUR'ÂN'DA LAFZÎ MÜTEŞÂBİH UYGULAMALARI

4.1. Takdîm-Te'hîr

Arapçada isimle başlayan ve öğeleri mübteda ile haber olan cümleye isim cümlesi denir. Kullanıma göre mübteda veya haber önce gelebileceği gibi öge sırasına görede anlam oluşur. Fiil cümlesinde ise fiil-fail-mef'ûl sıralaması bulunmakta olup sıralama zaman zaman belâgat açısından değişmektedir. Bu değişiklik anlamada yansır. Sözdiziminde kelime değişikliğinin en belirgin olanı takdîm ve te'hîr'dir. Bir kelimenin belirli nedenlerle bulunması gereken yerden önce söylenmesi "takdîm", bunun zıddı ise "te'hîr" olarak ifade edilmektedir. Fâil ve mefulün her ikisi önemli olmakla birlikte vurgulanması istenilen meful öne geçirilerek cümle düzenlenir.²⁹⁷ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ âyetinde geçen لَهُ câr ve mecrûru da aynı gerekçelerle takdîm edilmiştir.²⁹⁸ Bir şeyin takdimi, tehîr niyetiyle olan ve olmayan şeklinde iki kısım olup tehîr niyetiyle yapılan takdîmde öne alınan şeyin hükmü ve cinsi değişmeden kalırken, tehîr niyetiyle yapılmayan takdîmde ise hüküm ve i'râb değişir.²⁹⁹ Takdîm ve te'hîr konusunu³⁰⁰ misallerle genişçe izah eden İbn Cinnî "hazf-zîyade, takdîm ve te'hîr, anlam üzerinde kendini gösterir ve onu değiştirir" diyerek konuyu belâgat ve anlam ilişkisi içerisinde değerlendirir.³⁰¹ Bu türde kelime veya cümle âyetin bağlamına göre bir âyette önce gelirken başka bir âyette sonraya bırakılmıştır. Yerine göre âyetlerde, cümlede, kelimedede ve harflerde takdîm ve te'hîr vardır.

---

²⁹⁷ Ebü Bîşr 'Amr b. Oşmân b. Kanber es-Sîbeveyh, *el-Kitâb*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn (Kahire: Mektebetü'l Hâncî, 1409/1988), 1/34.

²⁹⁸ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 1/56.

²⁹⁹ Abdülkâhir el-Cürcânî, *Delâ'ilü'l-i'câz*, thk. Mahmut Muhammed Şâkir (Kahire: Matba'atü'l Medenî, ts.), 106.

³⁰⁰ Ebü'l-Feth Osmân b. İbn Cinnî, *el-Haşâ'îş*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr (Beyrut: Mektebetü'l-İlmiyye, ts.), 2/382-390.

³⁰¹ İbn Cinnî, *el-Haşâ'îş*, 2/360.

Kirmânî'nin mukaddimesinde belirttiği ve eserinde âyetler üzerinde uygulamalı olarak gösterdiği takdîm ve te'hîr ile ilgili üç örnek vereceğiz.³⁰²

4.1.1. Temyîz'de Takdîm-Te'hîr

1. *فُلْ كَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ* “De ki: Sizinle benim aramda şahit olarak Allah yeter.”³⁰³ - *فُلْ كَفَىٰ بِاللَّهِ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ شَهِيدًا* “De ki: Benimle sizin aranızda şahit olarak Allah yeter.”³⁰⁴ Âyetlerinde altı çizili شَهِيدًا kelimesi, birinci âyette بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ ifadesinden önce gelmişken ikinci âyette sonraya bırakılmıştır.

Kirmânî'ye göre esas olan birinci âyetteki kullanımdır. Buna *وَكَفَىٰ بِاللَّهِ - وَكَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا* - *وَكَفَىٰ بِاللَّهِ حَسْبِيَا* - *وَكَفَىٰ بِاللَّهِ نَصِيرًا* âyetlerindeki söz dizimini delil gösterir.³⁰⁵ Kelimenin Ra'd Sûresindeki *فُلْ كَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ* “De ki: Benimle sizin aranızda şahit olarak Allah yeter.”³⁰⁶ Âyetinde ve Subhân Sûresindeki³⁰⁷ âyette, esas üzere geldiğini yani takdîm edilmediğini, Ankebût Sûresinde ise te'hîr edildiğini, bunun sebebini شَهِيدًا kelimesinin aynı âyetin devamı olan *يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ* ifadesiyle vasfedilmesine bağlar.³⁰⁸ Ayrıca, vasfedilen ile vasfeden (شَهِيدًا) kelimesinin arasını açmak caiz olmadığından (شَهِيدًا) kelimesinin, vasfedilen (*يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ*) ifadesine yaklaştırılarak zikredildiğini ilave eder.³⁰⁹

Takdîm-Te'hîr'e konu (شَهِيدًا) kelimesi i'râb yönünden her iki âyette de temyîz'dir.³¹⁰ Söz diziminin bağlamla ilişkilendirildiğini ve âyetin bütünü dikkate alınarak anlamın

³⁰² Daha fazla örnek için bk. Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi'l-Kur'ân*, 121, 126, 151, 157, 169, 178, 205.

³⁰³ el-İsrâ 17/96.

³⁰⁴ el-Ankebût 29/52

³⁰⁵ Âyetler için bk. el-Fetih 48/28, en-Nisâ 4/45, el-Ahzâb 33/39, - en-Nisâ 4/6.

³⁰⁶ er-Ra'd 13/43.

³⁰⁷ İsrâ Sûresinin bir adıda Subhân olup Kirmanî eserinde bu ismi kullanmaktadır.

³⁰⁸ Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi'l-Kur'ân*, 254.

³⁰⁹ *el-Burhân*'da olmayan bu ifade Abdulkâdir Ahmed Atâ'nın neşrettiği eserde yer almaktadır. bk. Kirmânî, *el-Burhân fî tevcîhi müteşâbihi'l-Kur'ân*, 119.

³¹⁰ Önceki isimden asıl maksadın ne olduğunu açıklamak üzere zikredilen mansûb ve nekrâ isme temyîz denir. İ'râb'ı için bk. Abdullah Ulvan vd., *İ'Râbu'l-Kur'ân* (Tanta: Dâru's-Sahâbe li't-Turâs, 2006), 2/1281, 3/1760.

zenginleştğini görüyoruz. İbn Cemâa, el-Ensârî ve Fîrûzâbâdî'nin âyetler hakkında yaptıkları açıklamaların Kirmânî ile aynı mahiyette olduğunu belirtmeliyiz.³¹¹

4.1.2. Câr-Mecrûr'da Takdîm-Te'hîr

2. *“Allah, bunu size sırf bir müjde olsun ve kalpleriniz bununla yatışsın diye yaptı. Yardım ve zafer ancak mutlak güç sahibi, hüküm ve hikmet sahibi Allah katındadır.”*³¹² - *“Allah bunu, sadece bir müjde olsun ve onunla kalpleriniz yatışsın diye yapmıştı. Yoksa yardım ancak Allah katındadır. Şüphesiz Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir”*³¹³ Âyetlerinde altı çizili به kelimesi, birinci âyette فُلُوبِكُمْ ifadesinden sonra gelmişken ikinci âyette önce gelmiştir. Yani به câr-mecrûru ilk âyette te'hîr, ikinci âyette takdîm edilmiştir. Ayrıca ikinci âyette لَكُمْ kelimeside (câr-mecrûr) hafzedilmiştir.

Kirmânî âyetin açıklamasını olaylar ve bu olayların zamanlaması üzerine yapar. Birinci âyette müjdeyi muhataplarına haber vermek için لَكُمْ “size” ifadesinin gerekli olduğunu, ikinci âyette, aynı âyetin öncesinde فَاسْتَجَابَ لَكُمْ ifadesi yer aldığından söz konusu (لَكُمْ) câr-mecrûrun hafzedildiğini belirtir. Ona göre ilk âyette (فلوبكم) ifadesi, muhatap zamirleri arasında denkliliği sağlamak için (به) kelimesinin önüne alınmıştır. İkinci âyette ise (به) ifadesi, ğaib zamirleri arasında birlikteliği sağlamak için önce gelmiştir. Kirmânî açıklamalarının devamında âyetlerin Bedir Savaşı ile ilgili olduğunu ilk âyetin bulunduğu sûrede Allah'ın aziz ve hâkim olduğunun haber verildiği, ikinci âyetin bulunduğu sûrede ise Bedir savaşının sonuçlandığını, çünkü bunun haberinin verildiğini belirtir.³¹⁴

Kirmânî'nin açıklamalarından bir harfin yer değiştirmesinin gerekliliği ve buna bağlı olarak anlam zenginliğinin ortaya çıktığını anlıyoruz. Âyetler hakkında İbn

³¹¹ bk. İbn Cemâa, *Keşfü'l-me'ânî*, 236, ; Ensârî, *Fethu'r-rahmân*, 334, ; Fîrûzâbâdî, *Beşâ'ir*, 295.

³¹² Âl-i İmrân 3/126.

³¹³ el-Enfâl 8/10.

³¹⁴ Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi'l-Ķur'ân*, 151.

Cemâa,³¹⁵ el-Ensârî³¹⁶ ve Fîrûzâbâdî,³¹⁷ Kirmânî ile aynı açıklamayı yapar, Sâmerî'nin³¹⁸ açıklamaları ise Kirmanî'nin yorumunu yansıtır.

4.1.3. Cümlede Takdîm-Te'hîr

3. ذَلِكُمْ اللَّهُ رَبُّكُمْ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ. “İşte sizin Rabbiniz Allah. O’ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O, her şeyin yaratıcısıdır.”³¹⁹ - ذَلِكُمْ اللَّهُ رَبُّكُمْ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ. “İşte her şeyin yaratıcısı olan Rabbiniz Allah! O’ndan başka hiçbir ilâh yoktur.”³²⁰ Görüleceği üzere âyetlerdeki altı çizili cümlelerde takdîm-tehîr sözkonusudur.

Kirmânî âyeti siyâk sibâk ilişkisi içerisinde açıklar. Ona göre لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ ifadesinin, birinci âyette takdîm edilmesi, öncesindeki âyette³²¹ belirtilen müşriklerin Allah’a oğullar ve kızlar yakıştırmak sûretiyle şirk koşmalarını bertaraf etmek için لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ ifadesi öne çekilmiş, sonra “her şeyin yaratıcısının Allah” olduğu belirtilmiştir. Mü’min Sûresinde geçen ikinci âyette ise yaratılıştaki mükemmellik anlatılır. لَخَلْقُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ أَكْبَرُ مِنْ خَلْقِ النَّاسِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ “Elbette göklerin ve yerin yaratılması, insanların yaratılmasından daha büyük bir şeydir. Fakat insanların çoğu bilmezler.” âyetinde³²² belirtildiği gibi yerin ve göklerin yaratılmasının, insanın yaratılmasından daha önemli olduğu belirtilmiş, ispat için sonraki âyette خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ ifadesi gelmiştir. Böylece her sûrede âyetler kendinden önceki âyetin varlığını gerekli kılmıştır.³²³

Söylenilen sözlerin yanlış olmasına karşın sözün nasıl söylenileceğini belaği bir yöntemle anlatan Kur’ân ifadeleri, bize neye karşı nasıl cevap verileceğini, mesela hukuk metinlerinde doğrunun yanlışa karşı nasıl savunulacağını öğretmektedir.

---

³¹⁵ İbn Cemâa, *Keşfü'l-me'ânî*, 132.

³¹⁶ Ensârî, *Fethu'r-rahmân*, 97.

³¹⁷ Fîrûzâbâdî, *Beşâ'ir*, 166.

³¹⁸ Fâdıl Sâlih Sâmerî, *et-Ta'bîrü'l Kur'ânî* (Amman: Dâru' Ammâr, 2006), 71.

³¹⁹ el-En'âm 6/102.

³²⁰ el-Mü'min 40/62.

³²¹ el-En'âm 6/100.

³²² el-Mü'min 40/57.

³²³ Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi'l-Kur'ân*, 176.

Kirmânî'nin ince düşüncesine dayalı açıklamasını tüm âlimler benimsemiş ve eserlerine yansıtmıştır.³²⁴

4.2. İbdâl

İbdâl, sözlükte “dönüştürmek, aslına dokunmadan bir şeyi başka bir şeye çevirmek, bir şeyi diğer bir şey'in yerine koymak” demektir.³²⁵ Terim olarak ise “cümlede veya kelimedeki konumuna göre bir kelimenin yerine başka bir kelime, bir harfin yerine başka bir harf ikame etmek” olup bazı dilcilerin, idğam ve fiillerin çekim halinde meydana gelen değişimleri de ibdâl olarak kabul ettikleri belirtilmiştir.³²⁶ Sîbeveyh, Zeccâcî (öl. 337/949), İbn Cinnî gibi ilk dönem âlimleri gibi Hammâd el-Cevherî, İbn Manzûr (öl. 711/1311) ve el-Ezherî (öl. 905/1499) gibi sonraki dil âlimleri de eserlerinde ibdâl konusunu işlemişlerdir.

Sarf ve Nahiv ilmi ekseninde ibdâl, kelimedeki harf veya ses değişikliği olarak görülürken lafzî müteşâbih ilmi açısından ibdâl; müşâbih âyetlerde bir cümlenin, kelimenin, fiilin, ismin veya bir harfin yerine başka bir cümle, kelime, fiil, isim ya da harfin gelmesidir.³²⁷

Dil âlimleri gibi lafzî müteşâbih âlimleri de ibdâl konusunu işlemiş, eserlerinde âyetlerde varlığını tespit ettikleri ibdâlin gerekliliğini, gerekçesini ve faydasını açıklamışlardır. İbdâli gerekli ve zorunlu kılan nedenler arasında, siyâk-sibâk ilişkisi, kelimelerin uyumu, tahfif ve anlam bütünlüğünün gerekliliğini belirtebiliriz.

Kirmânî, mukaddimesinde Lafzî müteşâbihin bir çeşidi olan ibdâli, “bir harfin yerine başka bir harfin gelmesi” olarak tanımlar.³²⁸ Yaptığı tanım doğrultusunda âyetlerde ibdâli tesbit etmiş, ibdâle sebep olan unsuru belirtmiş, bu unsurun nedenlerinin gerekçelerini açıklamış ve ibdâlin zorunlu olduğunu adeta ispatlamıştır. Bu isbat

---

³²⁴ bk. İskâfî, *Dürretü't-tenzîl ve gurretü't-te'vîl*, 536, ; Gırnâtî, *Milâkü't-te'vîl*, 167, ; İbn Cemâa, *Keşfü'l-me'ânî*, 164-165, ; Sâmerî, *et-Ta'birü'l-Kur'ânî*, 66.

³²⁵ İbn Manzûr, “*Lisânu'l- 'Arab*”, “bdl”, 11/48, ; İsfahânî, “*el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*”, “bdl”, 39.

³²⁶ Mehmet Ali Sarı, “İbdâl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, [28.07.2023].

³²⁷ Akbaş, *Kısmî Farklılık İçeren Lafzî Müteşâbih Âyetlerin, Değerlendirilmesi*, 150.

³²⁸ Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi'l-Kur'ân*, 110.

elbetteki eksik veya normal olmayan bir durumu açığa çıkarmak değil, gizli bir hazine olan Kur’ân âyetlerinin muhataplarına verdiği mesajı yazıya dökme ve Kur’ân’a hizmet ameliyesidir.

Kirmânî’nin bu gaye ile telif ettiği eseri incelendiğinde, âyetlerde ibdâlde kullanılan yeni harfin veya lafzın uyumlu şekilde kullanıldığını bunun yerine başka bir lafzın getirilmesinin uygun olmayacağını delillendirmiştir. Bunu ibdâlin çeşidine göre birden çok yöntemle yapar.

Kirmânî, siyâkın gerektirdiği gerek anlam yapısını gerekse dil bilgisi kaidelerini bütünlük içerisinde işler. O müşâbih âyetlerde ibdâli gerektiren her kelime veya harfin özel bir anlam içerdiğini ve böylece âyetlerde geçen her bir ifadenin aslı yapısına ve bağlamına münhasıran kullanıldığını belirterek bağlamı hep ön planda tutmuştur. Öyle ki âyetin cümle yapısını, aynı sûre veya farklı sûredeki âyetlere bağlayarak tahlil eden Kirmânî açıklamalarında Kur’ân bütünlüğünü referans gösterir. Daha da ileri giderek âyetlerin nüzul sebebini ve sırasını göz önünde bulundurarak, açıklamalarında özellikle kıssalarda zaman ve mekân mefhumuna ve peygamberlerin ortak ve farklı yönlerine vurgu yapar.

Kirmânî, bu ve benzeri hususları gözeterek daha önce de belirtildiği gibi âyetleri sûre sırasına göre açıklamıştır. Biz eserde ibdâl ile ilgili tesbit edebildiğimiz âyetleri tasnife tabi tutarak, fiillerde, isimlerde, zamirlerde ve harflerde ibdâl hakkında seçtiğimiz âyetlerden örnekler verip, benzer olanları dipnotlarda gösterdik. Örneklere geçmeden önce idğamın “ibdâl” kapsamında değerlendirilip değerlendirilmeyeceği hususu ile ilgili Kirmânî’nin görüşünü açıklayalım.

Kirmânî, idğamı Yâsîn ve Sâffât Sûresinde geçen âyetlerdeki³²⁹ *صَدَّقْ* ve *صَدَّقَ* fiillerinin idğamlı ve idğamsız veya sülasi ve rübai fiil olması yönünden incelerken burdaki müşâbihliği i’râb ile ilişkilendirip, bunun lafzî müteşâbih sayılmayacağını

---

³²⁹ *قَالُوا يَا وَيْلَنَا مَنْ بَعَثَنَا مِنْ مَرْقَدِنَا هَذَا مَا وَعَدَ الرَّحْمَنُ وَصَدَقَ الْمُرْسَلُونَ* “Şöyle derler: “Vay başımıza gelene! Kim bizi diriltip mezarımızdan çıkardı? Bu, Rahman’ın vaad ettiği şeydir. Peygamberler doğru söylemişler.” Yâsîn 36/52.- *بَلْ جَاءَ بِالْحَقِّ وَصَدَقَ الْمُرْسَلِينَ* “Hayır, öyle değil. O, hakkı getirmiş, (önceki) peygamberleri de tasdik etmiştir.” es-Sâffât 37/37.

belirtmektedir.³³⁰ Ayrıca Nisâ Sûresi 115 inci âyetinde geçen وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ ifadedeki وَمَنْ يُشَاقِقِ fiili ile Haşr Sûresi 4 üncü âyetinde bulunan وَمَنْ يُشَاقِقِ الله ifadesindeki وَمَنْ يُشَاقِقِ fiilinin idğamsız ve idğamlı gelmesini sarf ilmi yönünden inceleyerek burada lafzî müteşâbihin olduğunu açıklar.³³¹ Dolayısıyla i'râba dayalı fiil çekiminin lafzî müteşâbih olmadığını söyleyebiliriz. Şimdi örneklere geçelim.

4.2.1. Fiillerde İbdâl

4. أُبَلِّغُكُمْ رِسَالَاتِ رَبِّي وَأَنْصَحُ لَكُمْ. “Ben size Rabbimin vahyettiklerini tebliğ ediyorum ve size nasihat ediyorum.”³³² - أُبَلِّغُكُمْ رِسَالَاتِ رَبِّي وَأَنَا لَكُمْ نَاصِحٌ أَمِينٌ “Rabbimin vahyettiklerini size tebliğ ediyorum. Ben sizin için güvenilir bir nasihatçiyim.”³³³ Birinci âyette altı çizili أَنْصَحُ kelimesi fiil iken, ikinci âyette altı çizili نَاصِحٌ kelimesi ism-i fâil’dir.

Kirmânî, Nuh kıssasının anlatıldığı ilk âyette أُبَلِّغُكُمْ kelimesinin müzari, müstakbel fiil formunda olmasını âyetin devamı olan وَأَنْصَحُ لَكُمْ ifadesi üzerine atfedilmesine bağlamış, gerekçesini aynı sûrenin 93. âyetindeki لَقَدْ أُبَلِّغْتُكُمْ رِسَالَاتِ رَبِّي وَنَصَحْتُ لَكُمْ mazi fiilin mazi fiil üzerine atfedilmesine bağlamıştır. Hûd kıssasının anlatıldığı ikinci âyette ise âyetin bir öncesinde gelen مِنَ الْكَافِرِينَ “gerçekten seni yalancılardan sanıyoruz.”³³⁴ Âyetinde yer alan ve kavminin kendisini itham ettiği vasfa cevap olarak ismin isme mukabil olması için نَاصِحٌ şeklinde ism-i fâil olarak geldiğini belirtmiştir.³³⁵

Kirmânî, kıssalarla ilgili âyetlerde³³⁶ geçen أُبَلِّغُكُمْ ve أُبَلِّغْتُكُمْ fiillerinin mazi ve müzari olması yönünden de inceleyerek, Nuh ve Hud (a.s) kıssalarında olayların peygamberliklerinin başında geçtiği için geleceği ifade eden müzari fiil kullanıldığını belirtir. Sâlih ve Şuayb (a.s) kıssalarında ise olayların peygamberliklerinin sonunda

³³⁰ Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi'l-Kur'ân*, 314.

³³¹ Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi'l-Kur'ân*, 156-157.

³³² el-A'râf 7/62.

³³³ el-A'râf 7/68.

³³⁴ el-A'râf 7/66.

³³⁵ Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi'l-Kur'ân*, 189.

³³⁶ el-A'râf 7/62, 79, 93.

vuku bulduğu ve azabın gerçekleştiği bir zamanda olduğundan geçmiş zamanı ifade eden mazi fiil kullanıldığını ifade eder.³³⁷

Kirmânî'nin veciz ifadelerle yaptığı bu teknik açıklamalardan, kıssalarda anlatılan olayların kronolojik bir sıralamasının yapılabileceği sonucuna ulaşmaktayız. Kirmânî öncesi müteşâbih âlimi İskâfi ile sonrası âlimleri Gırnâtî, İbn Cemâa ve el-Ensârî'nin bu âyetle ilgili açıklamalarına baktığımızda Kirmânî'nin açıklamalarını detaylandırdıkları görülecektir.³³⁸ Kirmânî fiil-isim, ibdâline konu başka âyetleri de aynı teknik ile açıklamıştır.³³⁹

5. *فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ فَلَا خَوْفٌ* - "kim ona uyarsa, onlar için herhangi bir korku yoktur."³⁴⁰ - *فَمَنْ اتَّبَعَ هُدَايَ فَلَا يَضِلُّ وَلَا يَشْقَى* "kim benim yol göstericime uyarsa artık o, ne (dünyada) sapar ne de (ahirette) sıkıntı çeker."³⁴¹ Birinci âyette altı çizili تَبِعَ kelimesi, sülasi mücerred fiil iken, ikinci âyette altı çizili اتَّبَعَ fiili, ifti'al babından humâsî mezîd fiildir.

Kirmânî'ye göre birinci âyetteki تَبِعَ fiili ile ikinci âyetteki اتَّبَعَ fiili aynı mânadadır. İkinci âyette اتَّبَعَ fiilinin ziyâde olması, aynı âyetin öncesindeki لَا يُؤْمِنُ بِتَبَعُونَ الدَّاعِيَ لَا âyetinde³⁴² geçen يَتَّبِعُونَ fiiliyle muvafakat göstermesi sebebiyledir.³⁴³ Görüleceği üzere Kirmânî, âyetin açıklamasını siyâk sibâk ilişkisi üzerine kurmuştur. el-Ensârî, âyet hakkında Kirmânî ile aynı açıklamayı yapar.³⁴⁴

6. *فَأَنْفَجَرْتُمْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَشْرَبَهُمْ كُلُوا وَاشْرَبُوا مِنْ رِزْقِ اللَّهِ* - "Böylece kayadan on iki pınar fışkırmış,"³⁴⁵ *فَأَنْبَجَسْتُمْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا... كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ* - "Vurunca)

³³⁷ Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi 'l-Ḳur'ân*, 189-190.

³³⁸ bk. İskâfi, *Dürretü't-tenzil ve ğurretü't-te'vil*, 604-606, ; Gırnâtî, *Milâkü't-te'vil*, 197-198, ; İbn Cemâa, *Keşfü'l-me'ânî*, 164-165, ; Ensârî, *Fethu'r-raḥmân*, 196.

³³⁹ Benzer açıklamalar için bk. Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi 'l-Ḳur'ân*, 172-173, 225, 359.

³⁴⁰ el-Bakara 2/38.

³⁴¹ Tâhâ 20/123.

³⁴² Tâhâ 20/108.

³⁴³ Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi 'l-Ḳur'ân*, 121.

³⁴⁴ Ensârî, *Fethu'r-raḥmân*, 23.

³⁴⁵ el-Bakara 2/60.

*taştan on iki pınar fişkirdi.*³⁴⁶ Âyetlerinden görüleceği üzere birinci de altı çizili *انْفَجَرَ* fiilin yerine ikinci âyette aynı babdan ve aynı anlamda olan altı çizili *انْبَجَسَ* fiili gelmiştir.

Kirmânî, benzer âyetlerde bir fiilin yerine başka bir fiil kullanılmasını şöyle açıklar: *انْفَجَرَ* fiili; suyun kaynağından çoklukla çıkması, *انْبَجَسَ* fiili ise suyun ortaya çıkmasıdır. Birinci âyette *واشْرَبُوا* “içiniz” ifadesinin olması nedeniyle belâgat lafız zikredilmiş, ikinci âyette ise sadece *كُلُوا* “yiyiniz” ifadesi olup *واشْرَبُوا* ifadesi bulunmadığından *انْفَجَرَ* fiilinin kullanımı belîğ değildir.³⁴⁷

Kirmânî'nin bu açıklamasından Kur'ân kelimelerinin nesnelere mahiyetini ifade etmede belîğ bir üslupla kullanıldığı karşımıza çıkıyor. *انْفَجَرَ* “fişkirdi” kelimesinin suyun kaynağından çıkışındaki debisinin³⁴⁸ yüksek, hacminin büyük olduğunu, aynı anlamdaki *انْبَجَسَ* kelimesinin ise küçük bir su kaynağı (göze) olduğunu anlıyoruz. Bu durumda olayın bir kere değil birçok kez vuku bulduğunu, dolayısıyla Kur'ân, aynı olayı birden fazla yerde anlatmamakta, olayların farklılığını belâgatlı bir şekilde ortaya koymaktadır.

Kirmânî'nin açıklamasına el-Ensârî ve Fîrûzâbâdî aynı ifadelerle katılmış, İbn Cemâa ve Sâmer râî ise benzer ifadelerle açıklamalarını desteklemişlerdir.³⁴⁹

7. *وَابْعَثْ فِي الْمَدَائِنِ حَاشِرِينَ* - *“ve şehirlere toplayıcılar yolla.”*³⁵⁰ *وَأَرْسِلْ فِي الْمَدَائِنِ حَاشِرِينَ* *“Şehirlere de toplayıcı adamlar gönder”*³⁵¹ Âyetlerinden görüleceği üzere birinci âyette altı çizili *أَرْسِلْ* emir fiilin yerine ikinci âyette aynı anlamda olan altı çizili *ابْعَثْ* emir fiili gelmiştir.

³⁴⁶ el-A'râf 7/160.

³⁴⁷ Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi'l-Kur'ân*, 125.

³⁴⁸ Su kaynağında bir saniyede çıkan su miktarına debi denir. Debi suyun anlık çıkışıyla doğru orantılıdır. Debisi büyük olan kaynaktan birim zamanda akan su miktarı fazladır.

³⁴⁹ bk. Ensârî, *Fethu'r-rahmân*, 28, ; Fîrûzâbâdî, *Beşâ'ir*, 144, ; İbn Cemâa, *Keşfü'l-me'ânî*, 98, ; Sâmer râî, *et-Ta'bîrü'l Kur'ânî*, 323

³⁵⁰ el-A'râf 7/111.

³⁵¹ eş-Şuarâ 26/36.

Kirmânî, أَرْسِلُ fiilinin اِبْعَثْ mânasını ifade ettiğini ve ulûv mânâsından bir nevî kapsadığını, اَرْسِلُ kelimesinin hususiyeti nedeniyle diğer kelimeye (اِبْعَثْ) göre üstün olduğunu, birinci âyette muhatap yönünden olan kapalılığın giderilmesi için ikinci âyette muhatabın Fir‘avn’dan başkası olmaksızın ona yapıldığını belirtir.³⁵² Kirmânî’nin kısa ve öz açıklamasını İskâfî detaylandırmıştır.³⁵³

Bu açıklamadan, أَرْسِلُ “gönder” kelimesinin muhatabına göre üstünlük ve nezaket ifade eden kullanımı olduğunu, başlangıçta bu ifadenin doğrudan Fir‘avn’a söylenilmediği, ancak Fir‘avn’ın, cereyan eden olayın sonuçlarının otoritesini sarsacağını anladığından bizzat halkın içine girdiği; halkında, onun çaresiz ve değersiz olduğunu anladığı için kendisiyle doğrudan konuşarak اِبْعَثْ “gönder” kelimesini kullandıklarını anlıyoruz. Böylece Kur‘ân kelimelerinin insan haleti ruhiyesini yansıtırma vasfında olduğu, içerisinde bulunulan ortamı tüm ayrıntılarıyla yansıttığını görüyoruz.

Örnek verdiğimiz 5, 6 ve 7. sıradaki ibdâllere dair benzer âyetleri Kirmânî’nin eserinde bulmak mümkündür.³⁵⁴

8. سَبَّحَ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ. “Göklerdeki ve yerdeki her şey Allah’ı tespih etmektedir.”³⁵⁵ - يُسَبِّحُ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ - “Göklerdeki ve yerdeki her şey, Allah’ı tespih eder.”³⁵⁶ Âyetlerinden birincisinde altı çizili سَبَّحَ fiili mazi iken, ikinci âyette altılı يُسَبِّحُ fiili müzari fiildir.³⁵⁷

Birinci âyette geçen سَبَّحَ mazi fiili aynı şekilde Haşr ve Saf Sûrelerinde geçmektedir.³⁵⁸ İkinci âyetteki يُسَبِّحُ müzari fiili ise Tegâbün Sûresinde

---

³⁵² Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi’l-Ḳur‘ân*, 197.

³⁵³ İskâfî, *Dürretü’t-tenzîl ve gurretü’t-te’vil*, 655.

³⁵⁴ Benzer âyetlerin açıklamaları için bk. Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi’l-Ḳur‘ân*, 124, 134, 262, 263, 288.

³⁵⁵ el-Hadîd 57/1.

³⁵⁶ el-Cuma 62/1.

³⁵⁷ Benzer örnekler için bk. Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi’l-Ḳur‘ân*. 186, 187, 216, 346.

³⁵⁸ el-Haşr 59/1, ; es-Saf 61/1.

geçmektedir.³⁵⁹ Kirmânîye göre bu kelimenin الله lafzı ile bağlamsal ilişkisi vardır. سَبَّحَ fiilinin mushaf sırasına göre masdar, mazi, müzari ve emir şeklinde geldiğini belirten Kirmânî, fiillerin aslının masdarları olduğu için söz konusu fiilin İsrâ Sûresinde masdarı olan سبحان ifadesiyle başladığını, sonra zamansal olarak en geçmiş olan mazi ile geldiğini, sonra müstakbel zaman ile sonra da A'lâ Sûresinde³⁶⁰ emir fiiliyle geldiğini belirtir. Bu görüşle kelimenin dört cihette toplandığını, bunların masdar, mazi, müstakbel ve emir olduğunu ifade eder.³⁶¹ Kirmânî'nin açıklamasını sarf ilmindeki üstünlüğüne dayandırdığını söyleyebiliriz. Gırnâtî, söz konusu âyetleri Kirmânî'nin açıkladığı gibi Mushaf sırasına göre fiillerin zamansal durumunu dikkate alarak açıklar.³⁶²

9. فَأَخَذْنَا هُمْ بِالْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ لَعَلَّهُمْ يَتَضَرَّعُونَ. “Sonunda, yalvarsınlar da tövbe etsinler diye onları şiddetli yoksulluk ve darlıklarla yakaladık.”³⁶³ -
إِلَّا أَخَذْنَا أَهْلَهَا بِالْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ لَعَلَّهُمْ يَتَضَرَّعُونَ “(karşı çıkmaktan vazgeçip) yalvarıp yakarsınlar diye ora halkını yoksulluk ve sıkıntıya uğratmış olmayalım.”³⁶⁴
Âyetlerinde altı çizili (تَضَرَّعَ) fiili birinci âyette idğamsız iken ikinci âyette idğamlı gelmiştir.

Kirmânî, bu hususu âyetin siyâkı ve sarf bilgisiyle açıklar. Ona göre “birinci âyette تَضَرَّعُوا fiili kendisinden sonraki âyette³⁶⁵ (فَلَوْلَا إِذْ تَضَرَّعُوا بَأْسُنَا جَاءَهُمْ) geçen تَضَرَّعُوا fiiline muvafakat ettiği, bu fiilin müstakbelinin (يَتَضَرَّعُونَ) den başka gelemeyeceğinden” fiilin idğamsız kullanımı uygun olmuştur.³⁶⁶ el-Ensârî’de âyetin açıklamasını Kirmânî’nin ifadeleriyle belirtmiştir.³⁶⁷

³⁵⁹ et-Tegâbün 64/1.

³⁶⁰ el-A'lâ 87/1.

³⁶¹ Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi'l-Kur'ân*. 341.

³⁶² Gırnâtî, *Milâkü't-te'vîl*, 290.

³⁶³ el-En'âm 6/42.

³⁶⁴ el-A'râf 7/94.

³⁶⁵ el-En'âm 6/43.

³⁶⁶ Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi'l-Kur'ân*. 171.

³⁶⁷ Ensârî, *Fethu'r-rahmân*, 167.

4.2.2. İsimlerde İbdâl

10. قَالَتْ رَبِّ اِنِّي كُنْتُ لِي وُلْدًا وَاَلَمْ يَمْسَسْنِي بَشَرٌ (Meryem), ‘Ey Rabbim! Bana bir beşer dokunmamışken benim nasıl çocuğum olur?’ dedi.”³⁶⁸ - قَالَتْ اِنِّي كُنْتُ لِي غُلَامًا وَاَلَمْ يَمْسَسْنِي بَشَرٌ (Meryem, ‘Bana hiçbir insan dokunmadığı ve iffetsiz bir kadın olmadığım hâlde, benim nasıl çocuğum olabilir?’ dedi.”³⁶⁹ Âyetlerinde altı çizili kelimelerde ibdâl söz konusudur.³⁷⁰ Yani birinci âyette (وُلْدًا) isminin yerini ikinci âyette (غُلَامًا) ismi almıştır.

Kirmânîye göre birinci âyetin öncesindeki âyette³⁷¹ “mesîh” lafzı zikredildiği, bununda oğlan çocuğu olan (ولد) kelimesiyle bu âyette belirtildiği, ikinci âyette de aynı şekilde öncesindeki âyette (غُلَامًا) ismi zikredildiğinden siyâk sibâk uyumluluğu açısından (غُلَامًا) isminin kullanılması gerekmiştir.³⁷²

Bu açıklama ile âyetlerin siyâk sibâk ilişkisinin önemine vurgu yapılmıştır. İbn Cemâa ve el-Ensârî Kirmânî’nin açıklamalarını benimsemişlerdir.³⁷³

11. وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ مَا فَعَلُوهُ فَذَرْهُمْ وَمَا يَفْتَرُونَ (Rabbim dileseydi, bunu yapamazlardı. O hâlde, onları iftiralarıyla baş başa bırak.”³⁷⁴ - وَلَوْ شَاءَ اللهُ مَا فَعَلُوهُ فَذَرْهُمْ وَمَا يَفْتَرُونَ (Eğer Rabbim dileseydi, bunu yapamazlardı. Artık sen onları uydurdukları ile baş başa bırak.”³⁷⁵ Görüleceği üzere altı çizili kelimelerde ibdâl söz konusudur. Birinci âyette (رَبُّ) ismi zikredilmişken, ikinci âyette (الله) lafza-i celâl zikredilmiştir.³⁷⁶

---

³⁶⁸ Âl-i İmrân 3/47.

³⁶⁹ Meryem 19/20.

³⁷⁰ Benzer âyetlerin açıklamaları için bk. Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi'l-Şur'ân*, 204-205, 219, 283-284.

³⁷¹ Âl-i İmrân 3/45.

³⁷² Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi'l-Şur'ân*. 144-145.

³⁷³ bk. İbn Cemâa, *Keşfü'l-me'ânî*, 126, ; Ensârî, *Fethu'r-raḥmân*, 128.

³⁷⁴ el-En'âm 5/112.

³⁷⁵ el-En'âm 5/137.

³⁷⁶ Benzer âyetin açıklaması için bk. Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi'l-Şur'ân*, 135-136.

Kirmânî, birinci âyetin öncesindeki âyetlerde³⁷⁷ رَبُّ sıfatının çok kere zikredildiğini, aynı şekilde ikinci âyetin öncesi ve sonrası âyetlerde³⁷⁸ ise (الله) lafza-i celâlinin zikredildiği, böylece uygunluk sağlandığını belirtir.³⁷⁹ Buradan birçok yerde olduğu gibi siyâk-sibâk ilişkisi ön plana çıkarılarak bir açıklama yapıldığını görüyoruz.

12. - يَا تُوكُ بِكُلِّ سَاجِرٍ عَلِيمٍ “Bütün usta sihirbazları (toplayıp) sana getirsinler.”³⁸⁰ - يَا تُوكُ بِكُلِّ سَاجِرٍ عَلِيمٍ “Sana bütün usta sihirbazları getirsinler.”³⁸¹ Görüleceği üzere altı çizili سَاجِرٍ ve سَاجِرٍ kelimeleri bu iki âyette ibdâl konusu olmuştur. Bu kelimelerden سَاجِرٍ kelimesi birinci âyette ism-i fâil iken aynı kelimenin mübalağalı ism-i fâili olan سَاجِرٍ kelimesi ikinci âyette gelmektedir.³⁸²

Kirmânî’ye göre birinci âyette سَاجِرٍ ifadesinin kullanılması, öncesindeki إِنَّ هَذَا لَسَاجِرٌ in’de geçen سَاجِرٍ lafzının dikkate alınması nedeniyledir. İkinci âyette ise Kırâat İmamları سَاجِرٍ lafzını birinci âyetteki okuyuşlardan³⁸⁴ birisi olarak kabul ettikleri gibi mübalağa gözeterek okumuşlardır.³⁸⁵ Bu açıklamaları el-Ensârî’de aynı ifadelerle yapmaktadır.³⁸⁶

Kirmânî, bu açıklamasını kırâat farklılığına dayandırmakla birlikte ism-i fâil yerine mübalağalı ism-i fâil kullanılmasının âyetlerin sibâkıyla ilişkisi olduğunu, her iki sûrede daha önce açıkladığımız fiillerin ibdâli konusunda verdiğimiz örneklerden

---

³⁷⁷ el-En‘âm 5/104, 106, 108.

³⁷⁸ el-En‘âm 5/136, 138.

³⁷⁹ Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi ’l-Ķur’ân*, 176.

³⁸⁰ el-A’râf 7/112.

³⁸¹ eş-Şuarâ 26/37.

³⁸² Benzer âyetlerin açıklamaları için bk. Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi ’l-Ķur’ân*, 175, 220.

³⁸³ el-A’râf 7/109.

³⁸⁴ A’râf Sûresi 112 ve Yûnus Sûresi 79. âyetindeki bu okuyuş Hamza ve Kisaî’nin kırâatidir. Şuarâ Sûresindeki kırâatte ise ittifak vardır. bk. Nâsiruddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer Beyzâvî, *Envârü’t-tenzîl ve esrârü’t-te’vîl*, thk. Muhammed subhi b. Hellak, Muhammed Ahmed Atraş (Dımaşk-Suriye: Darü’-Reşid, 1421), 1/563.

³⁸⁵ Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi ’l-Ķur’ân*, 197.

³⁸⁶ Ensârî, *Fethu’r-rahmân*, 204.

çıkarmak mümkündür. Kıssada geçen olayın birden çok gerçekleştiğini, Hz. Musa ve kardeşi Hz. Harun'un Fir'avn'ın sarayına birden fazla gittiğini, A'râf Sûresindeki âyetlerde bu durumun ilk kez gerçekleşmiş olabileceğini veya Fir'avn'ın sarayındakilerin Hz. Musa'yı yenecek sihirbazların çağrılmasını birden fazla farklı şekillerde dile getirdiklerini anlamak mümkündür. İlk bakışta sihirbaz olarak bilinen insanların getirilmesi istenmişken, Şuarâ Sûresindeki âyetlerden kendi açılardan işin vehametini anladıkları, bu nedenle Fir'avn'ın yüzüne ve onu tatmin edecek bir üslupla bizzat mesleği sihirbazlık olanların çağrılmasının istendiğini söyleyebiliriz.³⁸⁷

4.2.3. Zamirlerde İbdâl

13. وَأَتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ لَا يَخْلُقُونَ شَيْئًا. (İnkâr edenler), Allah'ı bırakıp hiçbir şey yaratmayan ilâhlar edindiler."³⁸⁸ "Onlar, kendileri için kuvvet ve şeref (kaynağı) olsunlar diye, Allah'tan başka ilâhlar edindiler."³⁸⁹ - وَأَتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ لَعَلَّهُمْ يُنْصَرُونَ "Belki kendilerine yardım edilir diye Allah'ı bırakıp da ilâhlar edindiler."³⁹⁰ Bu üç âyete baktığımızda birinci âyette altı çizili ه zamirinin yerine ikinci ve üçüncü âyetlerde الله lafza-i celâl geldiğini görüyoruz.³⁹¹

Kirmânî, ilk âyette zamir gelmesini öncesindeki âyetle³⁹² muvafakat etmesine bağlar. Ona göre ikinci ve üçüncü âyetlerde ise مِنْ دُونِ اللَّهِ gelmesi öncesindeki âyetle çelişki oluşturacaktır. Çünkü her iki âyetin öncesindeki âyetlerde³⁹³ çoğul lafızlar³⁹⁴ kullanıldığından ta'zîm için açık bir şekilde "Allah" isminin geldiğini belirtir.³⁹⁵

³⁸⁷ Benzer açıklama için bk. Sâmerî, *et-Ta'biru'l-Kur'ânî*, 331.

³⁸⁸ el-Furkân 25/3.

³⁸⁹ Meryem 19/81.

³⁹⁰ Yâsîn 36/74.

³⁹¹ Benzer âyetlerin açıklamaları için bk. Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi'l-Ḳur'ân*, 143, 308, 325.

³⁹² el-Furkân 25/2.

³⁹³ Meryem 19/79-80, ; Yâsîn 36/71-72.

³⁹⁴ Öncesindeki âyetlerde "Allah" ismi zikredilmemekte bunun yerine نَا (biz) zamiri kullanılmaktadır.

³⁹⁵ Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi'l-Ḳur'ân*, 281-282.

Kirmânî'nin bu şekildeki açıklamasında lafzî müteşâbih âlimleri olan İskâfî,³⁹⁶ Gırnâtî,³⁹⁷ İbn Cemâa³⁹⁸ ve el-Ensârî³⁹⁹ arasında ittifak vardır.

4.2.4. Harflerde İbdâl

14. *وَلَمَّا جَهَّزَهُمْ بِجَهَّازِهِمْ قَالَ ائْتُونِي بِأَخٍ لَكُمْ مِنْ أَبِيكُمْ* “Yûsuf, onların yüklerini hazırlatınca dedi ki: “Sizin baba bir kardeşinizi de bana getirin.”⁴⁰⁰ - *فَلَمَّا جَهَّزَهُمْ بِجَهَّازِهِمْ جَعَلَ السَّقَايَةَ فِي رَحْلِ أَخِيهِ* “Yûsuf, onların yüklerini hazırlatırken su kabını kardeşinin yüküne koydurdu.”⁴⁰¹ Âyetlerinde görüleceği üzere birinci âyette altı çizili و (vav) harfi yerine ikinci âyette ف (fe) harfi gelmiştir.⁴⁰²

Kirmânî, birinci âyette Yusuf'un (a.s) kardeşlerinin saraya ilk defa girdiklerinde sadece onların yüklerinden bahsedildiğini bu gerekçe ile و (vav) harfinin kullanıldığını, ikinci âyette ise sarayına ikinci defa geldiklerinde kardeşinin de yanlarında olmasını istediği,⁴⁰³ öncesindeki *وَلَمَّا نَحَلُوا* “girdiklerinde” âyetine⁴⁰⁴ “takip” ifade eden ف (fe) harfiyle atıf yapıldığını belirtir.⁴⁰⁵ Kirmânî'nin açıklamalarını siyâk-sibâk ilişkisine dayandırdığını ve Kur'ân'ın harf ve ifadelerini mükemmel bir şekilde analiz ettiğini görüyoruz. Âyetin açıklamasını el-Ensârî'de aynı doğrultuda yapmıştır.⁴⁰⁶

---

³⁹⁶ İskâfî, *Dürretü't-tenzîl ve gurretü't-te'vîl*, 1086-1087.

³⁹⁷ Gırnâtî, *Milâkü't-te'vîl*, 374.

³⁹⁸ İbn Cemâa, *Keşfü'l-me'ânî*, 274.

³⁹⁹ Ensârî, *Fethu'r-rahmân*, 403.

⁴⁰⁰ Yûsuf 12/59.

⁴⁰¹ Yûsuf 12/70.

⁴⁰² “Fasl-vasl” olarak isimlendirilebilen, ancak Kirmânî'nin ibdâl olarak gördüğü bu tür benzer âyetlerin açıklamaları için bk. Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi'l-Kur'ân*, 119-120, 165-166, 193-194, 200, 212, 222-223, 262, 291-292, 318-319.

⁴⁰³ Bu isteği aynı âyette “dedi” ifadesiyle belirtilmiştir.

⁴⁰⁴ Yûsuf 12/69.

⁴⁰⁵ Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi'l-Kur'ân*, 228.

⁴⁰⁶ Ensârî, *Fethu'r-rahmân*, 279.

15. وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ ذُكِّرَ بِآيَاتِ رَبِّهِ فَأَعْرَضَ عَنْهَا “Kim, kendisine Rabbinin âyetleri hatırlatılıp da onlardan yüz çeviren ve elleriyle yaptığını unutandan daha zalimdir”⁴⁰⁷ - وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ ذُكِّرَ بِآيَاتِ رَبِّهِ ثُمَّ أَعْرَضَ عَنْهَا “Kim, Rabbinin âyetleri kendisine hatırlatıldıktan sonra onlardan yüz çevirenden daha zalimdir?”⁴⁰⁸ Görüleceği üzere birinci âyette altı çizili ف (fe) harfi yerine ikinci âyette ثُمَّ edatı gelmiştir.

Kirmânîye göre ف (fe) harfi ta‘kîb, peşısıra, ardarda; ثم (sümme) edatı terâhî⁴⁰⁹ için kullanılmıştır. Birinci âyetin kâfirlerden hayatta olanlarla ilgili olduğunu, onların durumunun anlatıldığı, kendilerine yapılan uyarıyı görmedikleri ve günahlarını unutmaları sebebiyle ف (fe) harfinin kullanıldığını, bu kullanımla “onların iman etmelerinin mümkün olabileceği” sonucunun çıktığını ifade eder. İkinci âyette ise ölmüş kâfirlerden bahsedildiğini, buna “Suçlular, Rablerinin huzurunda boyunlarını büküp, “Rabbimiz! (Gerçeği) gördük ve işittik. Artık şimdi bizi (dünyaya) döndür ki, salih amel işleyelim.”⁴¹⁰ âyetini delil gösterir. Yani onların ömürleri henüz bitmeden çok defa uyarıldığı, ancak uyarılara yüz çevirdikleri, iman etmelerinden ümit kesildiği ve iman etmeden öldüklerinden terahî için ثم edatı kullanıldığını açıklar.⁴¹¹

Kirmânî'nin bu açıklaması Kur'ân ifadelerinin yaşayan ve ölmüş kâfirlere bakışını ortaya koymakta, imanın hayatta olan kâfirler için mümkün olabileceğini ve ümit edilebileceğini belirtmekte ve Kur'ân'ın kıyamete kadar uyarıcı vasfına vurgu yapmaktadır. İskâfî, Kirmânî'nin veciz açıklamasını detaylandırarak vermiş, el-Ensârî ise aynı ifadelerle Kirmânî'ye tabi olmuştur.⁴¹²

16. كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ وَنَبْلُوكُمْ بِالشَّرِّ وَالْخَيْرِ فِتْنَةً وَاللَّيْنَا تُرْجَعُونَ “Her nefis ölümü tadacaktır. Sizi bir imtihan olarak hayır ile de şer ile de deniyoruz. Ancak bize

⁴⁰⁷ el-Kehf 18/57.

⁴⁰⁸ es-Secde 32/22.

⁴⁰⁹ تراخي (terâhî) Gayretsizlik ve gevşeklik gösterme, gevşeme, geri çekilme, geri durma anlamındadır.

⁴¹⁰ es-Secde 32/12.

⁴¹¹ Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi 'l-Ḳur'ân*, 256-257.

⁴¹² bk. İskâfî, *Dürretü 't-tenzil ve gurretü 't-te'vîl*, 876-877, ; Ensârî, *Fethu 'r-rahmân*, 344.

*döndürüleceksiniz.*⁴¹³ - “كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ ثُمَّ إِلَيْنَا تُرْجَعُونَ” *Her can ölümü tadacaktır. Sonra bize döndürüleceksiniz.*⁴¹⁴ Görüleceği üzere birinci âyette altı çizili و (vav) harfi yerine ikinci âyette ثُمَّ edatı gelmiştir.

Kirmânî’ye göre ثُمَّ edatı terahî ve rücû‘ için kullanılmakta olup rücû‘ cennet veya cehennemî işaret eden kıyamet günüdür. Birinci âyette و (vav) harfinin ثُمَّ edatının yerine kullanılma gerekçesini ise ikinci âyette geçmeyen وَنَبَلُّوكُمْ بِالْأَشْرَارِ وَالْخَيْرِ فِتْنَةً ifadesinin terahî anlamı taşımasına bağlar. Bu şekilde terahî anlamı olan و yerine ثُمَّ harfinin gelmesi özgünlük ifade etmektedir.⁴¹⁵ İkinci âyette ise ثُمَّ edatı asıl kullanımı gereği bulunmaktadır.

4.2.5. Harf-i Cerlerde İbdâl

17. “كُلُّ يَجْرِي لِأَجَلٍ مُّسَمًّى” *Bunların hepsi belli bir zamâna kadar akıp gitmektedir*⁴¹⁶ - “كُلُّ يَجْرِي إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى” *Her biri (kendi yörüngesinde) belli bir zamâna kadar akar gider.*⁴¹⁷ Birinci âyette altı çizili ل harf-i cerri yerine, ikinci âyette إِلَىٰ harf-i cerri gelmiştir.⁴¹⁸

Kirmânî, belirli bir zamanın belirtilmesi için (جرى ليو كذا) veya (و إلى يوم كذا) denildiğini ve ekseriyetle ل (lâm) kullanıldığına işaret ederek, ل harf-i cerrinin birinci âyette, Fâtır⁴¹⁹ ve Yâsîn⁴²⁰ Sûrelerindeki âyetlerde geçen ل (lâm) harfinin aynı minvalde olduğunu belirtir. Bunu da ل harf-i cerri kullanılan bir halk sözüyle destekler.⁴²¹ İkinci âyette ise إِلَىٰ harf-i cerri, öncesindeki (وَمَنْ يُسْأَلْ وَجْهَةً إِلَى اللَّهِ)

⁴¹³ el-Enbiyâ 21/35.

⁴¹⁴ el-Ankebût 29/57.

⁴¹⁵ Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi'l-Ḳur'ân*, 267.

⁴¹⁶ er-Ra‘d 13/2.

⁴¹⁷ Lokmân 31/29.

⁴¹⁸ Harf-i cerlerin ibdâli ile ilgili örnekler için bk. Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi'l-Ḳur'ân*, 131-132, 160, 199-200, 321.

⁴¹⁹ Fâtır 35/13. (كُلُّ يَجْرِي لِأَجَلٍ مُّسَمًّى)

⁴²⁰ Yâsîn 36/38. (وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا)

⁴²¹ Kirmânî’nin Arapçada zamanı belirtmede ل harf-i cerri kullanımına dair verdiği misal için bk. Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi'l-Ḳur'ân*, 230.

âyetle⁴²² uyumluluk göstermiştir. Bu âyette الله ism-i celîl öncesinde bulunan الى harf-i cerri ile وَمِنْ أَتَّبَعْتُمْ وَجْهِي لِلَّهِ وَمَنِ اتَّبَعْتُمْ cerri ile وَمِنْ أَتَّبَعْتُمْ وَجْهِي لِلَّهِ وَمَنِ اتَّبَعْتُمْ âyetinde⁴²³ bulunan الله lafzındaki ل harf-i cerriyle kıyas yaparak ل harf-i cerrinin mânasını الى harf-i cerrine hamleder. Yani بطاعته إلى الله “Allah’a itâat” kastedildiğini bildirir.

Böylece يَجْرِي إِلَىٰ وَجْهِهِ الْمَسْمَىٰ لَهُ (Onun için tayin edilmiş zamana kavuşmak üzere akıp gitmektedir) takdirinde olduğunu belirterek açık delil ile görüş bildirdiğini ifade eder.⁴²⁴

Kirmânî, açıklamasını tamamen teknik bir yöntem ve analizle yapmıştır. Bu açıklamada bütün verileri ince bir şekilde kullandığını, bunu ancak kendisinde ifade ettiği gibi “fehmi geniş kimselerin” yapabileceği unutulmamalıdır.⁴²⁵

18. يُرِيدُونَ أَنْ يُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ “Allah’ın nurunu ağızlarıyla söndürmek istiyorlar.”⁴²⁶ - يُرِيدُونَ لِيُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ “Onlar ağızlarıyla Allah’ın nurunu söndürmek istiyorlar.”⁴²⁷ Birinci âyette altı çizili أَنْ edatının yerine ikinci âyette Lâm-ı ta’lîl gelmiştir.⁴²⁸

Kirmânî, yukarıdaki her iki âyetin يُرِيدُ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ ve يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُعَذِّبَهُمْ âyetleriyle⁴²⁹ أَنْ ve ل edatlarının kullanımı yönünden benzerliğinden bahseder. Birinci âyette hafzedilmiş bir ل (lam) bulunduğunu “onların maksadının Allah’ın nurunu ağızlarıyla söndürmek” olduğu ifadesiyle açıklar. İkinci âyette ise meful olan (نُورَ اللَّهِ) ifadesinde gizli bir zamir bulunduğunu, takdirin “Allah’ın nurunu söndürmek için ona yalan uydurandan daha zalim kimdir?” şeklinde olduğu, buradaki ل (lam) harfinin lâm-ı ta’lîl⁴³⁰ olduğunu belirtir.⁴³¹ Devamında bazı dil âlimlerinin (اطفاء) fiilinin masdarı

⁴²² Lokmân 31/24.

⁴²³ Âl-i İmrân 3/20.

⁴²⁴ Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi'l-Ḳur’ân*, 230-231.

⁴²⁵ Âyetin açıklaması ile ilgili farklı görüşler için bk. Zemahşerî, *Keşşâf*, 840.

⁴²⁶ et-Tevbe 9/32.

⁴²⁷ es-Saf 61/8.

⁴²⁸ Benzer âyet açıklaması için bk. Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi'l-Ḳur’ân*, 128.

⁴²⁹ et-Tevbe 9/85, 55.

⁴³⁰ Muzârî fiilin önüne gelip, ‘için’ anlamı veren, kendisinden öncesi veya sonrası kelimeye sebep bildiren (لام) (lâm) harfine lâmu’t-ta’lîl denir. Âyetlerdeki örnekleri için bk. Ebû

üzerine hamledildiğini, yani masdar görevi gördüğünü bu şekliyle mânanın “onların amaçlarının Allah’ın nurunu söndürmek olduğu” görüşüne yer verir. Âyetin izahını İskâfî ve İbn Cemâa, Kirmânî ile aynı doğrultuda yapmıştır.⁴³²

4.3. Ta’rîf-Tenkîr

Marife-nekrâ da diyebileceğimiz lafzî müteşâbihin bu çeşidini Kirmânî mukaddimesinde belirtmez. O, ziyâde-noksan, takdîm-tehîr, ibdâl, âyet tekrarı ve bunların dışında kalan herhangi bir nedenle oluşan iki âyet arasındaki farklılık olmak üzere beş çeşit müteşâbih belirtir. Bu açıdan Kirmânî’nin belirtmediği ancak kitabında bu tanıma uygun olacak örnekleri çokça verdiği bu çeşidin kısa açıklamasını yapalım. Marife; söylendiği zaman, kimin veya neyin kastedildiği tam olarak anlaşılan, belli bir kişiyi veya nesneyi gösteren ve başına elif-lam (ﻻ) takısı alan veya almış gibi kabul edilen lafızlardır. Beş çeşit olup bunlar; Âlem (Özel) İsimler, marifeye muzaf olan isimler, (ﻻ) takısı alan isimler, mübhem isimler ve zamirlerdir.⁴³³ Negrâ ise marifenin zıddı olup sonunda tenvîn bulunan cins isimlerdir. Negrâ, marife ile müsâvî olup büyütülmüş, küçültülmemiştir ve çoğul değil, tektir.⁴³⁴ Marifelik, nekrâ bir kelimeye ilave ile meydana gelen bir durum olduğu gibi nekrâ, marifeden daha geniş anlama sahiptir ve tenvîn nekreliliğinin belirtisidir.⁴³⁵ İsim cümlesinde haberin marife veya nekrâ olmasına göre anlam farklı olabileceği gibi amacına binaen elif-lam (ﻻ) takısı alan haber ile (ﻻ) takısı almayan haber arasında anlam bakımından özel bir durum meydana gelecektir.⁴³⁶

Ya’kûb Sirâcüddîn el-Hârizmî es-Sekkâkî, *Miftâhu’l-’ulûm*, thk. Naîm Zarzûr (Beyrut: Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1407/1987), 219-220.

⁴³¹ Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi’l-’Kur’ân*, 209-210.

⁴³² bk. İskâfî, *Dürretü’t-tenzîl ve gurretü’t-te’vîl*, 704-708, ; İbn Cemâa, *Keşfü’l-me’ânî*, 195.

⁴³³ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 2/5.

⁴³⁴ Ebü’l-Feth Osmân b. İbn Cinnî, *Sırru şinâ’ati’l-i’râb*, thk. Hasan Hindâvî (Dimaşk-Suriye: Dâru’l-Kalem, 1414/1994), 1/336.

⁴³⁵ İbn Cinnî, *Sırru şinâ’ati’l-i’râb*, 1/337.

⁴³⁶ Cürcânî, *Delâ’ilü’l-i’câz*, 179,182.

Açıklamalarını dilbilim, bağlam, belâgat ve anlam noktasında delillendiren Kirmânî'nin müşâbih âyetlerde marife ve nekrâ ile ilgili izahatlarına dair üç örnek vereceğiz.⁴³⁷

19. هَذَا الْبَلَدَ آمِنًا - “Bu şehri güvenli bir şehir kıl.”⁴³⁸ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَدًا آمِنًا. “Rabbim! Bu şehri güvenli bir şehir kıl.”⁴³⁹ Görüleceği üzere altı çizili بَلَدًا kelimesi birinci âyette nekrâ iken ikinci âyette marife'dir.

Müellifimiz Kirmânî Bakara sûresinde geçen birinci âyetteki هَذَا işaret isminin “Rabbimiz! Ben çocuklarımdan bazısını, senin kutsal evinin (Kâbe'nin) yanında ekin bitmez bir vadiye yerleştirdim.”⁴⁴⁰ Âyetini gösterdiğini, bu duanın Kâbe inşa edilmeden önce yapıldığından nekrâ kullanıldığını, İbrâhim sûresinde geçen ikinci âyette ise ismi işaretin Kâbe yapıldıktan sonrasına işaret ettiğini ifade eder.⁴⁴¹ Açıklamasının devamında âyetlerin i'râbını yapar. Ona göre birinci âyette, بَلَدًا kelimesi ikinci mef'ul, آمِنًا kelimesi de ikinci mef'ulün sıfatıdır. İkinci âyette الْبَلَدَ birinci mef'ul, آمِنًا ise ikinci mef'uldür. Birinci âyette geçen iki nekrânın tekrar etmesi marife hükmündedir. Bu âyetin takdirinin هَذَا الْبَلَدَ بَلَدًا آمِنًا “Rabbim! Bu beldeyi emniyetli bir belde yap.” olduğunu, الْبَلَدَ kelimesinin hazfedildiğini, ismi işaretin bir delil gibi kullanıldığı belirtir.⁴⁴² Bu nedenle marifeye ihtiyaç duyulmadığına işaret eder.

İskâfî,⁴⁴³ İbn Cemâa⁴⁴⁴ ve el-Ensârî'nin⁴⁴⁵ açıklamaları da Kirmânî ile benzerdir. Ancak Kirmânî'nin âyetteki ism-î işareti başka bir âyetle ilişkilendirmesiyle âyete net

---

⁴³⁷ Daha fazla örnek için bk. Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi'l-Şur'ân*, 125, 140, 190, 238, 276.

⁴³⁸ el-Bakara 2/126.

⁴³⁹ İbrâhîm Sûresi 14/35.

⁴⁴⁰ İbrâhîm 14/37.

⁴⁴¹ Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi'l-Şur'ân*, 130.

⁴⁴² Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi'l-Şur'ân*, 131.

⁴⁴³ İskâfî, *Dürretü't-tenzîl ve gurretü't-te'vil*, 282-285.

⁴⁴⁴ İbn Cemâa, *Keşfü'l-me'ânî*, 105-106.

⁴⁴⁵ Ensârî, *Fethu'r-rahmân*, 39.

mâna vermesi onun farklılığını gösterir. Onun açıklamaları, “Kur’ân kelimelerinin zamâna ve mekâna işaret ettiğini” göstermesi bakımından ince bir ayrıntıdır.

İbn Aşûr (öl.1973) ise daha ince bir detaya dikkat çekerek yapılan duayı zaman ve mekân ile ilişkilendirir. Âyetteki ismi işaretin söylenen zamâna bağlı olarak yer belirttiğine işaret eder. Ona göre dua Kâbe’nin inşasından önce yapılmışsa bu yer, çocuğunu ve hanımını bıraktığı çöl, Kâbe’nin inşasından sonra yapılmışsa Mekke’dir.⁴⁴⁶

Hayatın olmadığı ancak iki kişide olsa yaşamın başladığı çölün güvenli bir yer olması için dua edilmesiyle belde hüviyeti kazanan bölgenin güvenliliğinin sağlanması için yapılan dua değişik zamanlarda olmuştur. Sonuç itibarıyla bu iki âyetin lafızları aynı veya benzer olsada mânaları tamamen farklıdır.

20. *وَسَلَامٌ عَلَيْهِ يَوْمَ وُلِدَ وَيَوْمَ يَمُوتُ وَيَوْمَ يُبْعَثُ حَيًّا*. “Doğduğu gün, öleceği gün ve diriltileceği gün ona selâm olsun!”⁴⁴⁷ - *وَالسَّلَامُ عَلَيَّ يَوْمَ وُلِدْتُ وَيَوْمَ أَمُوتُ وَيَوْمَ أُبْعَثُ حَيًّا*. “Doğduğum gün, öleceğim gün ve diriltileceğim gün bana selâm (esenlik verilmiştir).”⁴⁴⁸ Görüleceği üzere altı çizili *سَلَامٌ* kelimesi bir âyette nekrâ iken diğer âyette marifedir. *سَلَامٌ* kelimesinin bu âyetlerde marife ve nekrâ olması ile ilgili Kirmânî’nin dil kaideleri, beyitler ve ince düşünce ürünü olan izahatı şöyledir.

“Birinci âyette geçen ve nekrâ olan *سَلَامٌ* (selam) Allah’tan olup ondan az olan şey çok hükmündedir” der ve bunu bir beyitle destekler. “Senin az verdiğin bana yeter, fakat senden az olana az denilmez”⁴⁴⁹ Hasan Kırâati’nde⁴⁵⁰ Fâtiha Sûresinde *اهْدِنَا* *صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا* şeklinde okunduğunu ve mânasının ‘biz senden az şeylerle razı olanlarız’ olduğunu belirtir. İkinci âyetteki selam ise İsa aleyhisselam’ın kendisine

---

⁴⁴⁶ İbn Aşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 1/713-714.

⁴⁴⁷ Meryem 19/15.

⁴⁴⁸ Meryem 19/33.

⁴⁴⁹ Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi'l-Kur’ân*, 259.

⁴⁵⁰ Ebû Saîd el-Hasen b. Yesâr el-Basrî (ö. 110/728) Hasan-ı Basrî’nin kırâati meşhur on kırâatten sayılmamış, şâz olarak değerlendirilmiştir.

esenlik dilemesidir. Buradaki (ل) takısı “lâm-ı istiğrâk”tır.⁴⁵¹ “Şâyet Arapçadaki 29 harf ve bunların türevleriyle kelime oluşturulsa bile Allah'ın selamının onda birine ulaşamaz.” diyerek ince anlayışını ortaya koyar. Kirmânî devamında ilk âyetteki selamın Allah'tan Yahya'ya (a.s) bir vahiy olabilmesinin de mümkün olduğunu belirtir. Denilir ki (ل) takısı olsa bile nekrâ tekrarlandığında marife olur, nekrâ'nın cinsi ile marife'nin cinsi müsavidir.⁴⁵²

Allah'ın bizzat kendisinden verilen selam elbetteki değerlidir. Bundan dolayı nekrâ azlık anlamındadır. Allah'ın esenlik dilemesi sürekli.⁴⁵³ Kulun selamı ise dar ve geçicidir. Burada neden Allah (c.c.) Yahya'ya (a.s) selam diliyor da İsa'ya (a.s) dilemiyor? Bunun cevabı iki peygamberin ortak paydalarının olmasındadır. Hz. Yahya yaşlı bir babadan ve kısır bir anadan doğmuştur. Sonra Allah ona selam göndermiştir. Hz. İsa ise babasız dünyaya gelmiş ve konuşmaya başlamıştır. Esenliği doğumundan önce vermiş ve kendisi de bunu belirtmiştir. Dolayısıyla kendisine tahsis edilen selamı söylemiştir. Tahsisli sözde marife ile söylenmesi gerekir. Buradan deriz ki sözün şekli ve anlamı söyletene, söyleyene ve muhataba bağlı olarak değişir.

21. *Göklerde ve yerde bulunanlar ve bunların gölgeleri sabah akşam, isteseler de istemeseler de Allah'a secde ederler.*⁴⁵⁴ - *Göklerdeki, yerdeki canlılar ve melekler büyüklük taslamadan Allah'a secde ederler.*⁴⁵⁵ - *آلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَسْجُدُ لَهُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ مِنَ دَابَّةٍ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّجْمِ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ* *Görmez misin göklerde ve yeryüzünde bulunanlar; güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanlar ve*

---

⁴⁵¹ Lâm-ı istiğrâk el takısının bir çeşidi olup, cinsiyet ifade eder. Umum ve husus ifade etmesi yönünden ikiye ayrılır. Lâm-ı ta'rifin başında bulunduğu isim tüm bölgenin fertlerini değil, belirli kesimini içine alırsa buna “lâm-ı istiğrâk-i örfî” denir. lâm-ı istiğrâk anlam olarak nekrâ sayılırlar. bk. Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 216.

⁴⁵² Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi'l-Ḳur'ân*, 260

⁴⁵³ İbn Cemâa, *Keşfü'l-me'ânî*, 92.

⁴⁵⁴ er-Ra'd 13/15.

⁴⁵⁵ en-Nahl 16/49.

*insanların birçoğu hep O'na secde etmektedir!*⁴⁵⁶ Âyetlerden görüleceği üzere birinci ve üçüncü âyetlerde altı çizili kelimeler مَنْ ism-i mevsûlu, iken ikinci âyette مَا ism-i mevsûlüdür.

Kirmânî, bu âyetlerde مَا ve مَنْ ism-i mevsûllerinin kullanımına dair izahat yapar. Müşterek ism-i mevsûllerden olan مَنْ (men) sadece akıllı, مَا (mâ) ise akılsız varlıklar için kullanılır. Kirmânî'ye göre birinci âyetin öncesinde yıldızlardan, gök gürültüsünden, şimşek çakmasından, meleklerden ve onların tesbihatından, küfür içeriisindeki insanların hallerinden bahsedilmiştir.⁴⁵⁷ Bu nedenle akıl sahipleri için kullanılan مَنْ ism-i mevsûlü السَّمَوَاتِ (gökler) kelimesinin önünde kullanılmıştır. الْأَرْضِ (yer) kelimesinin önünde ayrıca bir مَنْ ismi mevsûlünün olmamasının sebebi ise kâfir ve putların hafife alınma amacıdır. İkinci âyette ise mahlûkat genel olarak zikredilmiş, melekler ve insanlar açıkça belirtilmemiştir. Dolayısıyla bu âyette مَا ism-i mevsûlünün kullanılması gerekli olmuştur. Üçüncü âyette ise مَنْ ism-i mevsûlü hem gökler hem de yer kelimesinin önünde kullanılmıştır. Burada mü'minler ve hanîf dinleri mensuplarının takdîm edildiği, ta'zîm için göktekiler önce zikredilmiştir.⁴⁵⁸ Fîrûzâbâdî ve el-Ensârî secde âyetlerinden olan bu üç âyetin açıklamasında Kirmânî ile aynı ifadeleri kullanmışlardır.⁴⁵⁹

Burada dikkatimizi Kur'ân lafızlarının atıf harfi kullanmak yerine bizzat tekrarlanması çekmektedir. Ra'd Sûresinde geçen birinci âyette السَّمَوَاتِ (gökler) kelimesinin önüne gelen مَنْ ism-i mevsûlü tekrarlanmamış, الْأَرْضِ (yer) kelimesinin önünde و (vav) harfi ile kendisine atıf yapılmıştır. Bunun hikmeti Kirmanininde belirttiği gibi Allah'ın (c.c.) kâfirlere, secde etmemeleri sebebiyle mahlûkatın içerisinde sıradan yer vermesi, güneş, ay, yıldız, ağaç hatta canlıları bile zikrederken onları zikretmeyip atıf yapması, kâfirlerin değerinin ne olduğu açısından önemlidir. Kur'ân bütünlüğü dikkate alındığında kâfirlerin, akli olmayan varlıklardan olduğu,

---

⁴⁵⁶ el-Hac 22/49

⁴⁵⁷ bk. er-Ra'd 13/12-14.

⁴⁵⁸ Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi'l-Kur'ân*, 232-233.

⁴⁵⁹ bk. Fîrûzâbâdî, *Beşâ'ir*, 260, ; Ensârî, *Fethu'r-rahmân*, 287.

ism-i mevsûlün tekrarlanıp tekrarlanmamasının mânâyı ne derece değiştirdiğini görüyoruz.⁴⁶⁰

4.4. Tezkîr-Te'nîs:

Arapçayı birçok dilden farklı kılan ve onun zengin bir dil yapısına sahip olmasını sağlayan unsurlardan birisi de kelimelerindeki cinsiyet olgusudur. Arapçada kelimeler cinsiyet yönünden tezkîr (müzekker) ve te'nîs (müennes) olmak üzere ikiye ayrılır. Müzekker, “müennesin zıddı olan ve te'nîs alâmeti taşımayan isimler”⁴⁶¹ olup vasfı, mânası itibariyle erkek bir varlığa delalet etmesidir. Müennes ise müzekkerin zıddı olan ve te'nîs alâmetlerinden birini taşıyan veya takdiren müenneslik alameti bulunan kelimelerdir. Eşyada esas olan müzekkerlik olduğundan müennes, müzekkere tabi olup te'nîs alâmetlerine ihtiyaç duyması nedeniyle müenneslik arızî bir unsurdur.⁴⁶²

Müzekker iki çeşittir. İnsanlardan ve hayvanlardan gerçek anlamda erkek bir varlığa işaret eden çeşidi, hakikî müzekker; canlı bir varlığa delalet etmediği halde müzekker muamelesi gören kelimeler ise mecazî müzekkerdir.⁴⁶³ Bu sınıflandırmaya göre ديك, جمل, ولد, احمد kelimeleri hakikî müzekker iken, القلم, جبل, شهر kelimeleri mecazî müzekkerdir.

Haricî bir sebepten kaynaklanmasına göre de müzekkerlik için zâtî, hükmî ve müevvel şeklinde bir sınıflandırma yapılabilmektedir.⁴⁶⁴ Zâtî müzekker; müzekkerliği doğrudan kendisinden kaynaklanan müzekker olup الرجل, الباب gibi kelimeler bu türdendir. Müzekker bir kelimeye izâfetinden kaynaklanan müzekkerliğe hükmî veya

---

⁴⁶⁰ من (men) ve ما (mâ) ism-i mevsûllerinin kullanımına dair benzer açıklamalar için Yunus Sûresi 55. Âyetin açıklamasına bk. Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi'l-Ķur'ân*, 217.

⁴⁶¹ Seyyid Şerîf el-Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, thk. Muhammed Siddîk el-Minşavî (Kâhire: Dâru'l-Fazîle, ts.), 174.

⁴⁶² Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 3/241.

⁴⁶³ Mustafa el-Galâyînî, *Câmi'u'd-dürûsi'l-'arabiyye* (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 1994), 1/98.

⁴⁶⁴ Emîl Bedî' Ya'kûb, *el-Mu'cemü'l-mufaşşal fî'l-müzekker ve'l-mü'ennes* (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), 61-62.

müktesep müzekker denir. اللَّهُ رَحْمَتٌ إِنَّ رَحْمَتَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ⁴⁶⁵ kelimesi Allah'ın lafzına izâfetinden dolayı müzekkerlik vasfını almıştır. Müevvel müzekker ise esasî müennes olmakla birlikte kelimenin takdirinin müzekker olarak tevîl edildiği kelimedeki, müzekker türüdür.

Müzekkerin zıddı olan müennesinde, kendi içerisinde dört türü vardır. Bunlar; lafzî, manevî, hakikî ve mecazî müennestir. Te'nîs alâmeti⁴⁶⁶ almış kelimeler olmakla beraber müennesliğe delalet etme şartı olmayan, ذكرى, صحراء, طلحة, زكرياء gibi isimler lafzî müennes ve müenneslik alâmeti taşımayan قدم, أذن, مريم gibi kelimeler manevî müennestir.⁴⁶⁷ İnsanı ve hayvanları tavsif eden ve bünyesinde te'nîs alâmetini zâhiren veya takdîren bulduran عمة, ناقة, زينب gibi kelimeler hakikî müennesliği gösterir. Müenneslik emaresi göstermediği halde dil yönünden dışı muamelesi gören شمس, عين gibi kelimeler mecazî müennestir. أرض gibi kendisinde lafzî bir müenneslik alâmeti olmadığı halde müenneslikleri işitme yoluyla öğrenilebilen mecazî müennesler de semâî müennes olarak zikredilmektedir.

Yukarıda temel tanımlarını verdiğimiz tezkîr-te'nîs konusu, karmaşık olduğu kadar tanımlamalarında çeşitlilik ve hükümlerinde ihtilaf vardır. Bu bağlamda dil âlimlerinin bir kısmı konunun önemi ve ihtilafların en aza indirgenmesi ve doğru cümle yapısının kurulması adına sarf ve nahiv eserlerinde konuyu işlemişler bir kısmı ise müstakil eser telif etme ihtiyacını hissetmiş, bu ameliyelerini gerçekleştirmişlerdir. Böylece konu hakkında zengin bir bilgi kaynağını miras bırakmışlardır. Bu amaçla erken dönemde telif edilen ve hemen hemen tümünün aynı ismi kullandığı müstakil eserlerin ilki Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Ferrâ'nın (öl. 207/822) *el-Müzekker ve'l-mü'enneş* adlı eseridir. İbnü'l-Enbârî (öl. 328/940) ve Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî (öl. 392/1002) aynı adla telif ettikleri eserler ile Ebü'l-Berekât Kemâlüddîn el-Enbârî'nin (öl. 577/1181) *el-Bulğa fi'l-farğ beyne'l-müzekker ve'l-mü'enneş* adlı eseri neşredilen önemli müstakil eserlerin başında gelmektedir.⁴⁶⁸

---

⁴⁶⁵ el-A'râf 7/56.

⁴⁶⁶ İsimlerde te'nîs alâmetleri "tâ, elif-i maksûre ve elif-i memdûde"dir.

⁴⁶⁷ bk. Galâyînî, *Câmi'ü'd-dürûsi'l-'arabiyye*, 1/98.

⁴⁶⁸ bk. Nihad M. Çetin, "Arapça'da Kelimelerin Müzekkerlik Ve Müenneslik Keyfiyetine Dair Müstakil Eserler", *Şarkiyat Mecmuası* 0/1 (1956), 89-119.

Ayrıca Sîbeveyh, *el-Kitâb'ında* Muhammed b. Yezid el-Müberred (öl. 286/900) *el-Muktedab'ında* ve Süyûtî *el-Muzhir fî 'ulûmi'l-luga* adlı eserinde konuyu detaylı olarak ele almışlardır.⁴⁶⁹

Konunun önemine binaen dil âlimlerinin eser telif etmeleriyle birlikte lafzî müteşâbih âlimleri de eserlerinde müşâbih âyetlerde tezkîr-te'nîs konusunu bir dil âlimi gibi ince detaylarına kadar incelemişlerdir.

Zamirlerde, ism-i mevsûllerde, isimlerde ve fiillerde tezkîr-te'nîs konusunu işleyen Kirmânî, bunların sebep ve gerekçelerini dil kaideleri özelinde siyâk olgusu içerisinde açıklamaktadır. Şimdi konu ile ilgili örnekleri inceleyelim.

4.4.1. Zamirlerde Tezkîr-Te'nîs

22. كَلَّا إِنَّهُ تَذَكَّرٌۢ فَمَنْ شَاءَ ذَكَرْهُ. “Hayır, düşündükleri gibi değil! Şüphesiz bu (Kur’ân) bir uyarıdır. Artık kim dilerse ondan öğüt alır”⁴⁷⁰ - كَلَّا إِنَّهَا تَذَكَّرٌۢ فَمَنْ شَاءَ ذَكَرْهُ. “Hayır, böyle yapma! Çünkü bu (Kur’ân) bir öğüttür. Dileyen ondan öğüt alır.”⁴⁷¹ Altı çizili هـ zamiri birinci âyette müzekker, ikinci âyette müennestir.

Kirmânî’ye göre birinci âyetin takdiri (أَنَّ الْقُرْآنَ تَذَكَّرٌۢ فَمَنْ شَاءَ ذَكَرَ الْقُرْآنَ) “Kur’ân bir öğüttür. Artık kim isterse Kur’ân’dan öğüt alır”, ikinci âyetin takdiri ise أَنَّ آيَاتَ الْقُرْآنِ تَذَكَّرٌۢ فَمَنْ شَاءَ ذَكَرَ الْقُرْآنَ “Kur’ân âyetleri bir öğüttür, Artık kim isterse Kur’ân’dan öğüt alır” şeklindedir. Denilir ki, (تذكير) lafzı aynı mânâda olduğu için (تذكير) lafzına hamledilir.⁴⁷²

Açıklamadan هـ üçüncü tekil eril zamirinin Kur’ân’ın bizzat kendisine işaret ettiğini, هَا dişil zamirinin ise müennes isim olan âyetleri kastettiğini anlıyoruz. Bu ince bir düşüncenin ürünüdür.

Zemahşerî ise إِنَّهُ ve ذَكَرَهُ kelimelerindeki هـ (hu) zamirinin التَّذَكُّرَةَ ifadesine delalet ettiğinden müzekker kılınmasını التَّذَكُّرَةَ مُعْرِضِينَ⁴⁷³ âyetindeki

⁴⁶⁹ bk. Emîl Bedî‘ Ya‘kûb, *el-Mu‘cemü’l-mufaşşal fî’l-müzekker ve’l-mü’ennes*, 50-60

⁴⁷⁰ el-Müddessir 74/54-55.

⁴⁷¹ Abese 80/11-12.

⁴⁷² Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi’l-Ḳur’ân*, 352.

⁴⁷³ el-Müddessir 74/49.

kelimesinin Kur'ân anlamında olmasına bağlar.⁴⁷⁴ Zemahşerî'nin bu açıklaması Kirmânî'yi tasdik etmektedir. İbn Cemâa⁴⁷⁵ ve İbn Aşûr⁴⁷⁶ Kirmânî ile aynı yaklaşımı gösterirken İskâfî⁴⁷⁷ ve Gırnâtî⁴⁷⁸ âyeti müzekker müennes uyumu çerçevesinde açıklamışlardır.

Kirmânî, müşâbih âyetlerde zamirleri müzekker müennes yönünden incelemiştir. Zamirlerde tezkîr-te'nîs elbette verdiğimiz örnekten ibaret değildir.⁴⁷⁹

4.4.2. İsmi Mevsûllerde Tezkîr-Te'nîs

23. ذُوقُوا عَذَابَ النَّارِ الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تُكَذِّبُونَ “Yalanlamakta olduğunuz ateş azabını tadın.”⁴⁸⁰ - ذُوقُوا عَذَابَ النَّارِ الَّتِي كُنْتُمْ بِهَا تُكَذِّبُونَ “Yalanlamakta olduğunuz cehennem azabını tadın.”⁴⁸¹ Görüleceği üzere birinci âyette altı çizili الَّذِي ismi mevsûlü, ikinci âyette الَّتِي olarak gelmiştir.

Kirmânî, birinci âyetteki النار kelimesinin aynı âyette daha önce geçtiği için kinâye konumunda olduğunu, kinâyenin عَذَابَ kelimesi ile vasıflandırıldığını, ikinci âyetin öncesinde النار kelimesi zikredilmediği buradaki kelimenin kendisiyle vasıflandırılmasının güzel olduğunu belirtir.⁴⁸² Aynı şekilde âyetlerdeki sıra cümleleri olan كُنْتُمْ بِهِ تُكَذِّبُونَ ve كُنْتُمْ بِهَا تُكَذِّبُونَ cümlelerindeki muttasıl zamirlerde de müzekker ve müenneslik söz konusudur.

Birinci âyette “النار (ateş) kelimesinin عَذَابَ (sıkıntı) kelimesiyle kinâye olduğu bu kelimenin müzekker olması sebebiyle ism-i mevsûlün müzekker geldiği, ikinci âyette doğrudan müennes olan ateş kelimesine karşılık ism-i mevsûlün müennes geldiğini”

⁴⁷⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1159.

⁴⁷⁵ İbn Cemâa, *Keşfü'l-me'ânî*, 371.

⁴⁷⁶ İbn Aşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 29/332.

⁴⁷⁷ İskâfî, *Dürretü't-tenzîl ve gurretü't-te'vîl*, 1311.

⁴⁷⁸ Gırnâtî, *Milâkü't-te'vîl*, 393-394.

⁴⁷⁹ Örnekler için bk. Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi'l-Kur'ân*, 145, 239-240, 246-247, 270-271.

⁴⁸⁰ es-Secde 32/20.

⁴⁸¹ Sebe' 34/42.

⁴⁸² Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi'l-Kur'ân*, 304.

belirten İskâfî'nin açıklamasını⁴⁸³ Kirmânî kısa ve öz ifadelerle belirtmiştir. Ayrıca sonraki âlimlerin Kirmânî'nin bu veciz açıklamasını detaylandırdıklarını görüyoruz.⁴⁸⁴

4.4.3. İsimlerde Tezkîr-Te'nîs

24. *انْ هُوَ اِلَّا ذِكْرًا لِلْعَالَمِينَ* “O (Kur’ân), bütün âlemler için ancak bir uyarıdır.”⁴⁸⁵ - *انْ هُوَ اِلَّا ذِكْرًا لِلْعَالَمِينَ* “O (Kur’ân) âlemler içinde ancak bir öğüttür.”⁴⁸⁶ Görüleceği üzere altı çizili *ذِكْرًا* ismi birinci âyette müennes, ikinci âyette *ذِكْرٌ* ismi, müzekkerdir.

Âyetleri siyâk ilişkisi üzerinden ele alan Kirmânî, En‘âm Sûresinde geçen birinci âyetin öncesindeki âyetlerde⁴⁸⁷ (*بَعْدَ الذِّكْرِ*) ve (*وَلَكِنْ ذِكْرًا*) ifadelerinin bulunduğunu, dolayısıyla siyâk ilişkisine uygun olarak bu âyette *ذِكْرًا* ifadesinin müennes geldiğini belirtir.⁴⁸⁸

Kirmânî'nin belirttiği âyetlerin meallerine⁴⁸⁹ baktığımızda Kur’ân âyetlerinden bahsedildiği ve *ذِكْرًا* kelimesinin hatırlatma anlamında kullanıldığını, birinci âyette geçen bu ifadenin mânasını âyet veya âyetler kabul ederek ince bir yorum getirdiğini anlıyoruz. İkinci âyete ise herhangi bir açıklama getirmemektedir. Ancak âyete baktığımızda Hz. Peygambere bir hitabın bulunduğunu, Yusuf (a.s) kıssasının bitiminden sonra gelen bu âyetin peygamber kıssalarını içeren Kur’ân’ın kendisi

---

⁴⁸³ İskâfî, *Dürretü't-tenzîl ve ğurretü't-te'vîl*, 1066-1067.

⁴⁸⁴ bk. Gırnâtî, *Milâkü't-te'vîl*, 404, ; Ensârî, *Fethü'r-rahmân*, 455, ; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 21/232.

⁴⁸⁵ el-En‘âm 6/90.

⁴⁸⁶ Yûsuf 12/104.

⁴⁸⁷ el-En‘âm 6/68-69.

⁴⁸⁸ Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihî'l-Kur'ân*, 272, ; başka örnek için bk. 154-155.

⁴⁸⁹ En‘âm Sûresi 68 ve 69. âyetlerin mealleri: “*Âyetlerimiz hakkında dedikoduya dalanları gördüğün vakit başka bir söze dalıncaya kadar onlardan yüz çevir, uzaklaş. Şâyet şeytan sana unutturursa hatırladıktan sonra (kalk), o zalimler grubu ile oturma. Allah’a karşı gelmekten sakınanlara, onların hesabından bir şey (sorumluluk) yoktur. Fakat üzerlerine düşen bir hatırlatmadır. Belki sakınırlar.*”

olduğu değerlendirildiğinde ifadenin müzekker geldiğini söyleyebiliriz. İbn Cemâa âyetin açıklamasını Kirmânî'nin ifadeleriyle yapar.⁴⁹⁰

4.4.4. Fiillerde Tezkîr-Te'nîs

25. وَأَخَذَتْ - وَأَخَذَ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةَ “Zulmedenleri o korkunç uğultulu ses yakaladı.”⁴⁹¹ وَأَخَذَتْ - وَأَخَذَ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةَ “Zulmedenleri ise o korkunç (uğultulu) ses yakaladı.”⁴⁹² Âyetlerde altı çizili أَخَذَ fiili birinci âyette müzekker, ikinci âyette müennesdir.

Kirmânî, fiillerde tezkîr ve te'nîs'in incelik olduğunu, birinci âyette bulunan fiilin müennesliğinin (ت) sinin hazfedilmiş olmasının en güzel durumu gösterdiğini, ikinci âyette ise kendisinden sonra gelen (أَلَا بُعْدًا لِمَدِينٍ كَمَا بَعَدَتْ تَمُودُ)⁴⁹³ âyetindeki بَعَدَتْ تَمُودُ ifadesinin müenneslik yönünden kendisine muvafakat ettiğini belirtir. Hatib el-İskâfi'den nakil yaparak “Şuayb (a.s) kıssasında الرَّجْفَةُ,⁴⁹⁴ الظَّلَّةُ,⁴⁹⁵ ve الصَّيْحَةُ,⁴⁹⁶ ifadelerinin geçtiğini, ziyadeleşmenin, müennes lafızda güzel olduğunu” ifade ederek İskâfi'nin görüşlerini benimsemiştir.⁴⁹⁷ Gırnâtî, âyeti dilbilgisi yönünden daha geniş ve farklı bir yaklaşımla açıklar.⁴⁹⁸

4.5. İfrâd-Cem'

Arapçada ismin tekil hali müfred, ikili tesniye, üç ve daha fazla olan varlıklar cem' olarak adlandırılır. Düzenli çoğula cem'-i sâlim ve düzensiz çoğula cem'-i mükesser denir. Tekil, çoğul kullanımının cümle yapısına bağlı belli kaideleri olmakla birlikte

---

⁴⁹⁰ İbn Cemâa, *Keşfü'l-me'ânî*, 163.

⁴⁹¹ Hûd 11/67.

⁴⁹² Hûd 11/94.

⁴⁹³ Hûd 11/95.

⁴⁹⁴ el-A'râf 7/91. Âyet meali: “Derken, onları o korkunç sarsıntı yakaladı da yurtlarında yüzüstü hareketsiz çöke kaldılar.

⁴⁹⁵ eş-Şuarâ 26/189. Âyet meali: “Onlar Şu'ayb'ı yalanladılar. Derken gölge gününün azabı onları yakaladı. Şüphesiz o, büyük bir günün azabı idi.”

⁴⁹⁶ Hûd 11/94.

⁴⁹⁷ Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi'l-Kur'an*, 224-225.

⁴⁹⁸ bk. Gırnâtî, *Milâkü't-te'vil*, 259-260.

istisna olarak bu kullanım zaman zaman değişmektedir. Bu durum dili Arapça olan Kur'ân içinde söz konusudur.

Nitekim *أَكْوَابٍ* (testiler) ve *أَبَارِيقٍ* (ibrikler) çoğul gelirken *كَأْسٍ* (kadeh) tekil gelmiştir. Çoğulu olan *كُؤُوسٍ* değil, *كَأْسٍ* tekil gelmesi şarabın tadının tek olması ve dünyadakilerle vasıflandırılmaması nedeniyledir.⁵⁰⁰ *قَالَ* *رَبِّ إِيَّايَ وَهَنَ الْعَظْمُ مِنِّي* “O, şöyle demişti: “Rabbim! Şüphesiz kemiklerim gevşedi.”⁵⁰¹ Âyetinde *عَظْمٌ* tekil olmasının sebebi müfredin başına dâhil olan istiğrak anlamındaki (ال) el-takısının çoğuldan daha kapsayıcı olmasıdır.⁵⁰² Bunun gibi birçok kelime dilbilimciler tarafından incelenmiştir. Ancak Nahiv âlimlerinin bu konu üzerinde durmalarına rağmen belâgat âlimleri konuyla yeterince ilgilenmemişler, ilgilenenlerde mâna cihetinden değil, edebî ve belâgi yönüne değinmişler, mâna yönünü ihmal etmişlerdir.⁵⁰³

Lafzî müteşâbih âlimleri bir âyette müfred lafzın başka bir âyette çoğul olmasını gerektiren sebepleri açıklamışlardır. Müellifimiz Kirmânî, açıklamalarını dilbilgisi, bağlam, belâgat ve mâna yönünden ince düşünce ürünü yorumlarla yapar.⁵⁰⁴ Konu ile ilgili farklı örnekleri inceleyelim.

4.5.1. İsimlerde İfrâd-Cem‘

26. *فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دَارِهِمْ جَاثِمِينَ* “Derken, onları o kuvvetli sarsıntı yakaladı da yurtlarında yüzüstü hareketsiz çöke kaldılar.”⁵⁰⁵ - *وَأَخَذَتِ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةَ فَأَصْبَحُوا فِي دِيَارِهِمْ جَاثِمِينَ* “Zulmedenleri ise o korkunç (uğultulu) ses yakaladı da yurtlarında diz üstü çökekaldılar.”⁵⁰⁶ Birinci âyette altı çizili *دَارٍ* kelimesi tekil, ikinci âyette altı çizili *دِيَارٍ* kelimesi çoğuldur.

⁴⁹⁹ el-Vâkıa 56/18.

⁵⁰⁰ Zerkeşî, *el-Burhân fî ‘ulûmi ‘l-Kur’ân*, 4/20.

⁵⁰¹ Meryem 19/4.

⁵⁰² Sekkâkî, *Miftâhu ‘l-‘ulûm*, 216.

⁵⁰³ Soysal, *Dürretü ‘t Tenzîl Bağlamında Hatip İskâfî’de Sözdizimi*, 117.

⁵⁰⁴ Örnekler için bk. Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi ‘l-‘Kur’ân*, 123, 125, 127, 167.

⁵⁰⁵ el-A’râf 7/78.

⁵⁰⁶ Hûd 11/94.

Kirmânî دار (ev-yurt) kelimesinin tekil olmasını رجفة (sarsıntı) kelimesiyle, çoğul olmasını الصَّيْحَةُ kelimesiyle kullanılmasına bağlar. صيحة (çığlık) gökden gelen bir ses, رجفة (zelzele) ise yerden gelen bir sarsıntıdır. Gökten gelen gürültünün etkisi zelzeleden daha fazladır. Bu açıdan دار kelimesi, kesret ifade eden الصَّيْحَةُ ile çoğul, etkisi daha az olan رجفة ile tekil kullanılması gerekmiştir. Çünkü her kelime etki açısından kendisiyle uygun olan zelzele ve uğultu kelimeleriyle uyum içerisinde kullanılmıştır.⁵⁰⁷

Kirmânî'den önce yaşayan İskâfî ise olaya farklı yaklaşır. Ona göre İman noktasında kavminin tek bir topluluk olması ümidiyle resul ve ona inananların, yok edilecek olan toplumdan ayrı tutulmadığı yerlerde, aynı beldede oldukları gibi tümü aynı babanın evlatları kabul edilerek (دار) kelimesi tekil kullanılmıştır. Aynı beldede oldukları halde aralarındaki farklılığın iman ve küfür noktasında olduğu ve peygamber ve kendisine inananların yok edilecek olanların dışında tutulduğu âyetlerde ise kelime çoğul kullanılmıştır.⁵⁰⁸

Sonraki âlimler Gırnâtî,⁵⁰⁹ İbn Cemâa,⁵¹⁰ el-Ensârî⁵¹¹ ve Semarrâî⁵¹² ise Kirmânî'nin açıklamalarına, benzer ifadelerle katılmaktadırlar.

Bu açıklamalardan şunu görüyoruz. Âyetlerin kelimeleri arasında sıkı bir münasebet bulunmakta ve mânaya delalet etme açısından kuvvetli bir uyum oluşturmaktadırlar. Bu yazılacak yönetsel metinlerde tekil ve çoğul kelimelerin kullanma şeklinin nasıl ve ne şekilde olacağını göstermesi açısından rehber özelliği taşımaktadır.

27. لَكُمْ فِيهَا فَاكِهَةٌ كَثِيرَةٌ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ. “Bu bağ ve bahçelerde sizin için pek çok meyveler vardır ve siz onlardan yiyorsunuz.”⁵¹³ - لَكُمْ فِيهَا فَاكِهَةٌ كَثِيرَةٌ مِنْهَا تَأْكُلُونَ. “Orada sizin için

⁵⁰⁷ Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi'l-Kur'ân*, 191.

⁵⁰⁸ İskâfî, *Dürretü't-tenzîl ve gurretü't-te'vil*, 618-622.

⁵⁰⁹ Gırnâtî, *Milâkü't-te'vil*, 200.

⁵¹⁰ İbn Cemâa, *Keşfü'l-me'ânî*, 182.

⁵¹¹ Ensârî, *Fetħu'r-raħmân*, 198.

⁵¹² Sâmerî, *et-Ta'birü'l Kur'ânî*, 47.

⁵¹³ el-Mü'minûn 23/19.

bol bol meyve var, onlardan yersiniz."⁵¹⁴ Görüleceği üzere birinci âyette altı çizili فَوَاكِهُ kelimesi çoğul, ikinci âyette فَاكِهَةٌ kelimesi tekildir.

Kirmânî âyetlerin açıklamasını siyâk-sibâk kapsamında yapar. Birinci âyette فَوَاكِهُ (meyveler) kelimesi çoğul ve مِنْهَا car-mecrurundan önce و (vav) harfi ziyâdedir. İkinci âyette فَاكِهَةٌ kelimesi tekil ve (مِنْهَا) öncesinde و (vav) harfi hafzedilmiştir. Her iki âyette de “cennet” lafzının gözetildiği, Mü'minûn Sûresinde geçen birinci âyette جَنَّات kelimesinin bulunduğu, bu kelimenin çoğul olmasından dolayı فَوَاكِهُ kelimesinin çoğul geldiğini, Zuhuf Sûresinde geçen ikinci âyetin öncesindeki وَتِلْكَ الْجَنَّةُ âyetinde⁵¹⁵ ise (الْجَنَّةُ) kelimesinin tekil olması dikkate alındığından فَاكِهَةٌ kelimesinin tekil geldiğini belirtir.⁵¹⁶ Bu açıklama ile siyâkın anlam üzerindeki rolü öne çıkmaktadır. Âyetle ilgili el-Ensârî'nin açıklamaları Kirmânî ile aynıdır.⁵¹⁷

Diğer taraftan Kirmânî bu iki âyette و (vav) harfinin ziyâde-noksan olmasına dair açıklamalarda yapar. Kirmânî, ilk âyette و (vav) harfinin ziyâde olmasını âyetin takdirinin, مِنْهَا تَدَخَّرُونَ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ وَمِنْهَا تَتَّبِعُونَ (meyvelerden bir kısmını saklar, bir kısmını yersiniz bir kısmını da satarsınız) olmasına bağlar. Meyve bahçesinden maksat sadece onların yenilmesi olmadığını, diğer kullanım amaçlarında gözetildiğini belirtir. Böylece “onlardan yersiniz” sözüyle bir sonraki “onlardan sağladığınız başka birçok fayda da var, onlardan yiyecek sağlıyorsunuz.”⁵¹⁸ Âyete muvafakat ettiğini, Kur'ân'ın delil ve mûciz olduğunu ifade eder.⁵¹⁹

Bu açıklama ile birinci âyette dünyadaki meyvelerden ikinci âyette ise cennet meyvelerinden bahsedildiği anlaşıldığı gibi âyetlerin siyâkı da buna işaret etmektedir. Dolayısıyla dünya meyvelerine farklı şekillerde ihtiyaç duyulup yararlanıldığı و (vav) harfi ile ortaya konmuş oluyor. İşte Kur'ân'ın bir harfinin belirlediği anlam insanın doğasında var olan arzu ve istek duygusunu göstermesi açısından mûcizdir.

⁵¹⁴ ez-Zuhuf 43/73.

⁵¹⁵ ez-Zuhuf 43/72

⁵¹⁶ Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi'l-Ḳur'ân*, 275.

⁵¹⁷ Ensârî, *Fethu'r-raḥmân*, 388-389.

⁵¹⁸ el-Mü'minûn 23/21.

⁵¹⁹ Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi'l-Ḳur'ân*, 275.

4.5.2. Zamirlerde İfrâd-Cem‘

28. ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَانَتْ تَأْتِيهِمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَكَفَرُوا “*Bunun sebebi şu idi: Peygamberleri onlara apaçık mucizeler getiriyorlardı da onlar inkâr ediyorlardı*”⁵²⁰ - ذَلِكَ بِأَنَّهُ كَانَتْ تَأْتِيهِمْ رُسُلُهُمْ - بِالْبَيِّنَاتِ “*Bu, peygamberlerinin, onlara apaçık mucizeler getirmeleri sebebiyledir.*”⁵²¹ Âyetlerinde altı çizili kelimelerden birinci âyette هُمْ çoğul zamiri, ikinci âyette هـ tekil zamiri gelmiştir.

Kirmânî bunun sebebini şöyle izah eder: Birinci âyette zamir hâu’l-kinâye⁵²² olup, ان (enne)’den imtina edilen ve ziyâde edilerek كان üzerine dâhil olan, öncesindeki (كَانُوا) “*Onlar, güçleri ve yeryüzünde bıraktıkları eserler itibariyle bunlardan daha üstün idiler.*”⁵²³ Âyetinde kinaye ile zikredilen çoğul zamire (هُمْ) muvafakatıyla kullanılmıştır. İkinci âyette geçen tekil zamir, zamiru’ş şân⁵²⁴ olup kendisinden sonra gelen önemli bir duruma işaret etmek amacıyla kullanılmıştır.⁵²⁵

Bu açıklamanın tamamen dilbilgisi kaidelerine ve siyâk-sibâk ilişkisine dayanılarak yapıldığı görülmektedir. el-Ensârî,⁵²⁶ Zemahşerî⁵²⁷ ve Fîrûzâbâdî⁵²⁸ Kirmânî’ ile aynı izahatı yapmıştır.

4.6. Ziyâde-Noksan

Aynı zamanda hazf-zikr diye bilinen bu ibarede yer alan ذكر (zikr) kelimesinin sözlük anlamı bir şeyi korumak, onu hatırlamak, anmak ve anlatmak olup meânî ilminde “söylenilmesi lazım gelen sözün ibarede bulundurulması” anlamında

⁵²⁰ el-Mü’min 40/22.

⁵²¹ et-Tegâbün 64/6.

⁵²² Yedi Kırâat imamından olan Hamza b. Habîb (öl. 156/773) kırâatine göre, kesrâ harekeden sonra gelen هـ (hê) zamirinin, genel kaidenin aksine kesrâ yerine dammeli olarak okunmasına hâu’l-kinâye denir.

⁵²³ el-Mü’min 40/21.

⁵²⁴ Zamiru’ş şân, gâib zamiri olup kendisinden sonra zikredilen cümle ile açıklanır.

⁵²⁵ Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi’l-Ḳur’ân*, 324.

⁵²⁶ Ensârî, *Fethu’r-rahmân*, 501.

⁵²⁷ Zemahşerî, *Keşşâf*, 1112.

⁵²⁸ Fîrûzâbâdî, *Beşâ’ir*. 410.

kullanılmaktadır.⁵²⁹ حذف (hazf), ise bir şeyin etrafından koparmak, ondan bir söz düşürmek, almak ve kesmek gibi anlama gelip kavram olarak “söylenilmesi gerekmeyen sözün ibarede zikredilmemesi” şeklinde tanımlanmıştır.⁵³⁰ Zerkeşi'nin hazf'i “kelâmdan bir cüzün veya cümlenin tamamının bir delile dayanarak düşürülmesi.”⁵³¹ Şeklindeki tarifi ise Belagât, Beyan, Nahîv ve Ulûmü'l-Kur'ân İlimlerinde terim anlamında kullanılmaktadır.

İlk dönem dil âlimleri hazf yerine إضمار (izmar) “gizlemek” terimini de kullanmıştır. Bu iki kavramın birbirinden tamamen ayrılması için yeni bir tanımlama yapılmıştır. Bu tanıma göre “cümleden çıkarılan bir kelimenin aynı cümlede izi kendini gösteriyorsa buna “izmâr” cümleden çıkarılan kelimenin i'râb yönünden herhangi bir işaret göstermediği duruma ise “hazf” denmiştir.⁵³² Bu ayrıntıyı Kirmânî de eserinde işlemiş, âyetlerin açıklamasında zaman zaman “mûzmer” ifadesini kullanmıştır.

Dil âlimlerinin eserlerinde detaylı inceledikleri ve çoğu defa ihtilaf ettikleri konulardan birisi de hazf'dir. Bununla birlikte hazf, aynı zamanda dildeki belâgatın göstergesidir. İbn Cinnî, hazf'i “Arapçanın cesareti” başlığı altında incelemiştir.⁵³³ Nahiv ve belâgat âlimleri “zikr” mevzusunu hazf'i esas alarak işlemeleri, hazf'i öncelikli ve özellikli bir konu haline getirmiştir. Abdulkâhir el-Cürcânî (öl. 471/1079), hazf'i “*İnce bir yol, latif bir dokunuş, acâib bir iş, sihre benzer bir hal*” diye tasvir ederek “*Hazifle zikri terk edersin. Hazf, zikirden daha fasîhtir. Sözen kısmak ifadeni artırır. Konuşmadığın halde, konuşmanda beyan etmediğin halde, beyanında (düşüncelerinin varlığını) bulursun.*”⁵³⁴ İfadeleriyle hazf'in insan zihninde yerleşik bir düzen olduğunu belirtir.

---

⁵²⁹ İbn Manzûr, “*Lisânu'l- 'arab*”, “zkr”, 4/308, ; Zemaşşerî, “*Esâsü'l-belâğa*”, “zkr”, 1/314.

⁵³⁰ Cevherî, “*Tâcü'l-luğa es-Sihâh*”, “hzf”, 4/341, ; İbn Manzûr, “*Lisânu'l- 'arab*”, “hzf”, 9/39-40.

⁵³¹ Zerkeşi, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 3/102.

⁵³² Zerkeşi, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 3/103.

⁵³³ İbn Cinnî, *el-Hasâ'îş*, 2/360.

⁵³⁴ Cürcânî, *Delâ'ilü'l-i'câz*, 146.

Bu doğrultuda cümlede, mûsned ve mûsnedün ileyh'in⁵³⁵ zikredilmesi esas olmakla⁵³⁶ birlikte muhatabın konuya vakıf olması, konuşanın da dinleyeni bıktırmama düşüncesi ile biraraya gelince hazf gündeme gelir ve sözün, muktezâî hale getirme çabasına dönüştürülmesiyle hazf ve belâgat ilişkisinin sonucu ortaya çıkar.⁵³⁷

Hazfin sebeplerini, şartlarını, gayelerini ve gerekçelerini eserlerinde detaylı bir şekilde açıklayan dil, nahîv ve belâgat âlimleri hazfi kendi içerisinde sınıflandırmaya tabi tutmuşlardır. Bunlardan bazılarını âyetler üzerinde kısaca belirtelim.

1- İfadelerin artması sonucu ağırlaşan cümlenin hafifletilmesi hazfin sebeplerindendir. *وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّقُوا مَا بَيْنَ أَيْدِيكُمْ وَمَا خَلْفَكُمْ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ* âyetinde⁵³⁸ *إِذَا* edatının cevabı hazfedilmiştir. Takdîri *أَعْرَضَ* “yüzünü çevirdi” olup delili sonrasında gelen *إِلَّا كَانُوا عَنْهَا مُعْرِضِينَ* âyetindeki⁵³⁹ *إِلَّا كَانُوا عَنْهَا مُعْرِضِينَ* “illâ da ondan yüz çevirirler” ism-i failidir.⁵⁴⁰

2- Hazfin sebeplerinden biri de tahfiflik içindir. Sîbeveyh'i hazfin amacının “tahfiflik ve muhatabın zikre ihtiyacı olmadığını bilmek ve bununla yetinmek olduğunu” ifade eder.⁵⁴¹

وَسُئِلَ الْقُرَيْةَ الَّتِي كُنَّا فِيهَا وَالْعَيْرَ الَّتِي أَقْبَلْنَا فِيهَا âyetinde⁵⁴² sözün kısaltılmasına dair bir tahfiflik söz konusudur. Takdîri *أَهْلَ الْقُرَيْةِ* “istersen şehrin halkına sor.” şeklindedir.

---

⁵³⁵ Mûsned; fiil veya haber, mûsnedün ileyh ise mübtedâ, fail veya naibi fail gibi cümlenin esas ögeleridir.

⁵³⁶ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 1/23-24. ; Not: Sîbeveyhi'n bu görüşüne sonraki dil âlimleri katılmamaktadır.

⁵³⁷ Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer et-Teftâzânî, *Muhtasâru'l-meânî* (İstanbul: Üçler Matbaası, 1977), 22.

⁵³⁸ Yâsîn 36/45.

⁵³⁹ Yâsîn 36/46.

⁵⁴⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 896.

⁵⁴¹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 2/345.

⁵⁴² Yûsuf 12/82.

3- Hazfedilmiş olana delâlet eden bir şeyin bulunması ve aslını göstermesi hazfın şartlarından biridir. ⁵⁴³ *أَنْزَلَ* fiiline delâlet eden *خَيْرٌ* kelimesi bulunduğundan öncesinde olması gereken *أَنْزَلَ* fiili hazf edilmiştir.

4- İcâz ve ihtisâr hazf çeşitlerinden biridir. Kıssaların anlatıldığı âyetlerde örnekleri çoktur. Burada hazf'in nedeni siyâkın delaletidir. *أَنَا أَنْبِئُكُمْ بِتَأْوِيلِهِ * يُوسُفُ أَيُّهَا الصِّدِّيقُ أَفْتِنَا*. Burada hazf'in nedeni siyâkın delaletidir. ⁵⁴⁴ *فَأَرْسَلْنَا* âyetlerinde ⁵⁴⁴ sözün kısaltılması, yani icâz için hazf vardır. Burada anlam ⁵⁴⁵ şeklindedir. “Yusuf'a gönderdiler, geldi ve dedi...”

5- Hazf'in yaygın olan kullanımlarından birisi de iktifâ'dır. ⁵⁴⁶ *وَجَعَلَ لَكُمْ سَرَابًا تَقْبِكُمْ الْحَرَّ*. ⁵⁴⁷ *وَسَرَابًا تَقْبِكُمْ بِأَسْكُمْ* âyetinde ⁵⁴⁷ *والبد* ifadesi soğuk ve sıcak arasındaki irtibattan dolayı mahzûftur. ⁵⁴⁸

6- ⁵⁴⁹ *مَا لَمْ تَسْطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا* âyetinde ⁵⁴⁹ *اسْتَطَاعَ* fiilindeki *ت* harfinin hazfedilme gerekçesi siyâk ilişkisine bağlanmıştır. ⁵⁵⁰

Hazf'in mukabili “zıkr” de esas olan müsned ve müsnedün ileyh'in açığa çıkarılması olduğuna göre zıkr'i gerektiren sebepler ve bunlara dair birkaç örnek verelim.

1- ⁵⁵¹ *قَتَّامُونَ* kelimesi asıl olduğundan ⁵⁵¹ *الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ* âyetinde zikredilmiştir. 2- ⁵⁵² *أُولَئِكَ* âyetinde ⁵⁵² *أُولَئِكَ* lafzı tekid için

⁵⁴³ en-Nahl 16/30.

⁵⁴⁴ Yûsuf 12/45-46.

⁵⁴⁵ Zemaşerî, *el-Keşşâf*, 518.

⁵⁴⁶ İktifâ; cümlenin anlamına göre aralarında gereklilik ve irtibat bulunan iki kelimenin birlikte zikredilmesi gerekirken bir nükteden dolayı, birinin zikriyle yetinilip diğerinin hazf edildiği hazf'dir. Suyûtî, *el-İtkân fi ulumi'l-Kur'an*, 541.

⁵⁴⁷ en-Nahl 16/81.

⁵⁴⁸ Suyûtî, *el-İtkân fi ulumi'l-Kur'an*, 541.

⁵⁴⁹ el-Kehf 18/82.

⁵⁵⁰ Kirmânî, *el-Burhân fi müteşâbihi'l-Kur'an*, 258.

⁵⁵¹ en-Nisâ 4/34.

⁵⁵² el-Bakara 2/5.

ikinci defa zikredilmiştir.⁵⁵³ 3- صَبْرًا-⁵⁵⁴ قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكَ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا-⁵⁵⁵ âyetinde لك ifadesi te'kid, tevbih ve azarlama maksadıyla zikredilmiştir.⁵⁵⁵

Hazf'in özelliği onun "icâz" yönünün olmasıdır. Bu nedenle hazf, zikr'in önüne geçmiş, dil âlimleri, zikr konusuna genişçe değinmemişlerdir. Hazf, aynı zamanda Ulûmü'l-Kur'ân ve Tefsir ilminin konusu olmuştur. Müfessirler hazf'i yoğun olarak işlemişlerdir. Dil ve belâgat âlimleri gibi lafzî müteşâbih alimlerinde hazf konusunu eserlerinde işlemişlerdir. Ancak lafzî müteşâbih âlimleri, müşâbih âyetlerde bir mukayese yapmak sûretiyle hazf'in varlığını ortaya koymaktadırlar. Bu açıdan hazf'i gerekçelendirmeleri dil âlimlerine göre "somut" özellik taşımaktadır. Yani bir âyetteki hazf'i başka bir âyetteki ibareye isnad ederek açıklamaları, mevcut iki kelamın olduğunu göstermesi açısından realitedir. Edebî metinleri en üst seviyede temsil eden Kur'ân'ın, iyi şekilde anlaşılmasının bir başka yolu da hazf konusunun üzerinde durulmasını gerekli kılmaktadır.⁵⁵⁶

Müellifimiz Kirmânî eserinde lafzî müteşâbihi sınıflandırırken hazf ve zikr kavramı yerine ziyâde-nuqşân⁵⁵⁷ kavramını kullanır ve "âyetlerde ziyâde-nuqşân sebeplerini izah edeceğimi" mukaddimesinde belirtir.⁵⁵⁸ Âyetleri açıklamasında da zikr kavramı yerine ziyâde kavramını kullanan Kirmânî "noksan" ifadesi yerine zaman zaman hazf ifadesini de kullanmıştır.

Kirmânî, eserinde siyâk-sibâk ilişkisinin yanında, dil kaidelerini de gözeterek ziyâde noksan konusunu, bu âyetlerde harflerin, isimlerin ve fiillerin ziyâde veya noksan olmasına dair pratik uygulamalarıyla işlemiştir. Onun uygulamalarında ziyâde-

---

⁵⁵³ Zikr'in bu türü lafız tekrarı olarakta isimlendirilmektedir. Kur'ân-ı Kerîmde'de çokça geçen bu konuyu Kirmânî "tekrâr" olarak işler ve tekrarın olmadığını belirtir.

⁵⁵⁴ el-Kehf 18/75.

⁵⁵⁵ Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi 'l-Kur'ân*, 258.

⁵⁵⁶ Abdulmuttalip Arpa, *İzz b. Abdusselam ve el-İşâre ile 'l-icâz fî Ba'zı Envâi 'l-mecâz Adli Eseri* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009), 162.

⁵⁵⁷ Arapça aslı نقصان (nuqşân) olan kelime Türkçeye noksan olarak geçtiğinden bizde "noksan" sözcüğünü kullanacağız.

⁵⁵⁸ Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi 'l-Kur'ân*, 110.

noksan gerekçesini çoğunlukla anlam üzerine inşa etmesi eserini sahasında özgün kılmaktadır. Konu ile ilgili seçtiğimiz âyetleri incelemeye geçmeden önce aşağıdaki bilgiyi de verme ihtiyacı hissettik.

Kısaca değindiğimiz hazf konusunun içine İzmâr-İzhâr ile Fasl-Vasl konularını alabiliriz. Gizli, cümlede hazfedilip, varlığı zamirlerle ifade edilen anlamındaki izmâr ile “açık, görünür, varlığı bizzat ismiyle zikredilen” mânasındaki izhârı, bazıları lafzî müteşâbihin bir çeşidi olarak görürler. Ancak Kirmânî lafzî müteşâbihi sınıflandırırken izmâr ve izhârı ve fasl-vasl çeşidini zikretmemiştir. Esasında izmâr-izhâr; hazf-zikr veya ibdâl başlığı altında işlenebilecek bir konudur. Sözlü ve yazılı dilde tasarrufu artırmak için zikredilen ismin yerine çoğu defa zamirler kullanılır. Zerkeşî, Arapçada zamirlerin kullanılma gerekçesini ihtisar ve tahkir gibi gayelere bağlar. Zamirlerin kullanılmasının kuralı, cümlede ilk defa zikredilen ismin izhâr edilmesi, ikinci defa zikre konu olması halinde ise izmâr edilmesidir.⁵⁵⁹

Bu kural aynı zamanda hazfın ve ibdâlin konusuna girdiği için biz konu ile ilgili yeni bir başlık açmayıp, tanım içine dâhil olabilecek lafzî müteşâbih âyetleri “ziyâde-noksan, ibdâl ve lafız tekrarı” başlıkları altında gösterdik.

Fasl-vasl konusunda ise şunları söyleyebiliriz. Kelimenin veya cümlenin önceki cümleye atfedilmesi olan vasl’ın mukabili fasl’dır. Atıf harfleriyle yapılan bu ameliyede özellikle و (vav) harfi daha yaygın kullanılmaktadır. Cürcânî, anlam açısından ortak paydası olmayan cümlelerin و atıf harfiyle birbirine bağlanamayacağını ve ifade ettiği muhtemel anlamlar ve sebep olduğu karışıklıktan dolayı fasl ve vasl konusunu و (vav) harfinin zikri ve hazfi ile sınırlandırmıştır.⁵⁶⁰

Aynı şekilde Kirmânî’de lafzî müteşâbih âyetleri açıklamasını bu minval üzere yapar ve و (vav) harfi gibi ف (fe) ve ثم (sümme) atıf harflerini hazf-zikr, yani ziyâde-noksan ve ibdâl olgusu içerisinde açıklar. Bu doğrultuda bizde fasl vasl için bir başlık açmak yerine Kirmânî’nin metodunu esas alarak söz konusu âyetleri Ziyâde-Noksan ve İbdâl başlıkları altında kategorize ederek örneklendirdik.

4.6.1. Harf-î Cerlerde Ziyâde-Noksan

⁵⁵⁹ Geniş bilgi için bk. Zerkeşî, *el-Burhân fî ‘ulûmi ‘l-Kur’ân*, 4/24-42.

⁵⁶⁰ Cürcânî, *Delâ’ilü ‘l-i‘câz*, 224.

29. Harf-i Cerri: رَبِّيَ أَعْلَمُ بِمَنْ جَاءَ بِالْهُدَى “Katından kimin hidâyet getirdiğini ve bu yurdun (güzel) sonucunun kimin olacağını Rabbim daha iyi bilir.”⁵⁶¹ - رَبِّيَ أَعْلَمُ مَنْ جَاءَ بِالْهُدَى “Rabbim hidâyetle geleni ve apaçık bir sapıklık içinde olanı daha iyi bilir.”⁵⁶² Âyetlerinde altı çizili ب harf-i cerri birinci âyette ziyâde, ikinci âyette noksandır.

Kirmânî’ye göre birinci âyette ma’ne’l-fiillerden⁵⁶³ olan İsm-i Tafdîl, ef’alu vezninde olup Mefûl-ü bih üzerinde etkinliği zayıf olduğundan, ب (be) harf-i cerri getirilerek etkinliği güçlendirilmiştir. Bu nedenle âyet esas üzere tahsis edilmiştir. İkinci âyette, birinci âyetin kendisine delâlet etmesi sebebiyle ب (be) harf-i cerrinin hazfedilmesi yeterli olmuştur. Yani ikinci âyet “يعلم من جاء بالهدى” takdirindedir. جاء (câe) fiili mahallen mansubdur. ب harf-i cerrinin hazfedilmesiyle جاء fiilinde değişiklik yapılmadan fiil mazi formunda gelmiştir.⁵⁶⁴ el-Ensârînin âyetlere dair açıklamaları Kirmânî’ ile aynıdır.⁵⁶⁵

Bu açıklama ile birinci âyette bulunan harf-i cerrin gerekli ve zorunlu olduğu, âyetler arasındaki münasebet nedeniyle gereksiz tekrara meydan vermemek için ikinci âyette aynı harf-i cerrin hazfedildiğini görüyoruz. Hz. Musa’nın dilinden aktarılan ve farklı zamanlarda söylenildiği anlaşılan bu ifadelerde anlam itibariyle de ince farklılık olduğunu anlıyoruz. Dilbilgisi tekniği ile yapılmış izahat müellifin dildeki üstünlüğü ve ince zekâsının ürünüdür.⁵⁶⁶

30. Harf-i Cerri: وَتَنْجُثُونَ الْجِبَالَ بَيْتًا “Dağları oyup evler yapıyorsunuz.”⁵⁶⁷ - وَكَانُوا يَنْجُثُونَ مِنَ الْجِبَالِ بَيْتًا آمِنِينَ “Onlar güven içinde dağlardan evler yontuyorlardı.”⁵⁶⁸ Âyetlerden görüleceği üzere ikinci âyette altı çizili مَن harf-i cerri birinci âyette gelmemiştir.

---

⁵⁶¹ el-Kasas 28/37.

⁵⁶² el-Kasas 28/85.

⁵⁶³ Ma’ne’l-fiil; Kendisinden fiil mânası anlaşılan lafızdır.

⁵⁶⁴ Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi’l-Şur’ân*, 291.

⁵⁶⁵ Ensârî, *Fetħu’r-raħmân*, 431.

⁵⁶⁶ Bu harf-i cerrin başka âyetlerdeki açıklamaları için bk. Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi’l-Şur’ân*, 152,177.

⁵⁶⁷ el-A’râf 7/74.

⁵⁶⁸ el-Hicr 15/82, ; eş-Şuarâ 26/149.

Kirmânî, birinci âyette وَتَجْتَوْنَ ifadesinin öncesinde geçen تَتَّخِذُونَ مِنْ سُهُولِهَا قُصُورًا ibaresinde مِنْ (min) harf-i cerri kullanıldığı için bununla yetinildiği, harf-i cerrin tekrar etmesini gerektirecek bir durumun bulunmadığını bu nedenle hafifletildiğini belirtir.⁵⁶⁹ Âyetin bütünlüğünü dikkate alarak açıklamasını yapan Kirmânî'nin konu ile ilgili pratik uygulamaları fazladır.⁵⁷⁰

4.6.2. Te'kid Nûnu'nda Ziyâde-Noksan

31. الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُنْ مِنَ الْمُمْتَرِينَ “*Hak Rabbindedir. O hâlde, sakın şüphe edenlerden olma.*”⁵⁷¹ - الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ - “*Hak (ancak) Rabbindedir. Artık, sakın şüpheye düşenlerden olma!*”⁵⁷² Âyetlerinde altı çizili كَانْ (kâne) fiilinde, birinci ayette te'kid nûnu kullanılmadığı halde ikinci ayet te'kid nûnu'yla gelmiştir.

Kirmânî'ye göre birinci âyette kullanım asıl olduğundan te'kid nûnu'nun kullanılmasını gerektiren bir durum bulunmamaktadır. İkinci âyette ise âyetin öncesinde bulunan فَالْتَوَلَّيْنَاكَ قَبْلَهُ تَرْضَاهَا^ط âyetinde⁵⁷³ فَالْتَوَلَّيْنَاكَ fiili te'kid nûnu ile gelmiştir. Lafzen bir birliktelik sağlanması için كَانْ fiilinde de te'kid nûnu kullanıldığı, bu durumda âyetin takdirinin (فَالْتَوَلَّيْنَاكَ قَبْلَهُ تَرْضَاهَا^ط فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ) şeklinde olacağını belirten Kirmânî her iki âyette de hitabın Hz. Peygamber'e (sav) yapıldığını ifade eder.⁵⁷⁴ Kirmânî'nin bu açıklamasından, lafzın te'kid ile gelmesinde hafifletilmiş bir ifade olduğunu, bununla kıblenin değişimi gibi önemli bir haberin verildiği, önceki âyette vukû bulan olayın muhatabının bu âyetle uyarılması noktasında te'kid nûnu kullanıldığını anlıyoruz. Bu noktada İbn Cemâa,⁵⁷⁵ el-Ensârî⁵⁷⁶ ve Sâmerriâ⁵⁷⁷ yaptıkları açıklamalar ile Kirmânî'yi referans almışlardır. Kirmânî'nin Lafzî

⁵⁶⁹ Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi'l-Şur'ân*, 192.

⁵⁷⁰ Örnekler için bk. Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi'l-Şur'ân*, 297-298, 116, 129, 229.

⁵⁷¹ Âl-i İmrân 3/60.

⁵⁷² el-Bakara 2/147.

⁵⁷³ el-Bakara 2/144.

⁵⁷⁴ Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi'l-Şur'ân*, 149.

⁵⁷⁵ İbn Cemâa, *Keşfü'l-me'ânî*, 131.

⁵⁷⁶ Ensârî, *Fethu'r-raḥmân*, 45.

⁵⁷⁷ Sâmerriâ, *et-Ta'bîru'l-Kur'ânî*, 132.

müteşâbih'in ziyâde-noksan türüne dair te'kîd nûnu'nun kullanımına dair farklı uygulamalarını eserinde görmek mümkündür.⁵⁷⁸

4.6.3. Te'kîd Lâmi'nda Ziyâde-Noksan

32. *انَّ رَبَّكَ سَرِيْعُ الْعِقَابِ وَاِنَّهُ لَغَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ* “Şüphesiz Rabbin, cezası çabuk olandır. Şüphesiz O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”⁵⁷⁹ - *انَّ رَبَّكَ لَسَرِيْعُ الْعِقَابِ وَاِنَّهُ لَغَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ* “Şüphesiz Rabbin, elbete cezayı çabuk verendir. Şüphesiz O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”⁵⁸⁰ Âyetlerinde altı çizili *سَرِيْعٌ* kelimesinin önünde birinci âyette te'kîd lâmi gelmediği halde, ikinci âyette te'kîd lâmi gelmiştir.

Kirmanî'ye göre birinci âyetin öncesinde geçen *مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ امْتَالِهَاتٍ* âyetinde⁵⁸¹ iyilik yapana on misli karşılık verileceğini, birinci âyetin başında yer alan *وَهُوَ الَّذِي* ibaresi ve aynı âyetin sonunda bulunan *رَّحِيْمٌ* ibareleri birlikte düşünüldüğünde Allah'ın bağışlaması cezasına tercih edilerek *غَفُوْرٌ* (gafurun) kelimesinin başına te'kîd lâmi getirilmiştir. İkinci âyette, âyetin öncesinde yer alan *كُوْنُوْا قِرْدَةً حَاسِيْنٍ* ve *وَاَخَذْنَا الَّذِيْنَ ظَلَمُوْا بِعَذَابٍ بَیْسٍ* âyetlerinin⁵⁸² bağlamında kâfirlere verilecek ceza lâm ile te'kîd edilmiş, ancak bağışlama lafzından önce takdîm edilmiştir. Sonra mağfiret kelimesi lâm ile te'kîd edilerek kullarına bağışlama belirtilmiştir. Böylece, ümit korkuya tercih edilmiştir. Her iki âyette de *سَرِيْعُ الْعِقَابِ* ifadesi öne çekilmiş, âyetler arasındaki fasılalar ortaya konmuştur.⁵⁸³

Kirmânî'nin izahatından âyetler arasındaki sıkı ilişkinin bulunduğu, siyâkve sibâkın önemi ile buna bağlı olarak mânanın etkinliğinin ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Bu izahat, Gırnâtî,⁵⁸⁴ İbn Cemâa⁵⁸⁵ ve el-Ensârî⁵⁸⁶ tarafından aynı ibarelerle

⁵⁷⁸ Örnekler için bk. Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi'l-Şur'ân*, 224, 235, 248-249.

⁵⁷⁹ el-En'âm 6/165.

⁵⁸⁰ el-A'râf 7/167.

⁵⁸¹ el-En'âm 6/160.

⁵⁸² el-A'râf 7/165-166.

⁵⁸³ Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi'l-Şur'ân*, 180, ; Benzer örnekler için bk. 325, 329, 332

⁵⁸⁴ Gırnâtî, *Milâkü't-te'vîl*, 176.

⁵⁸⁵ İbn Cemâa, *Keşfü'l-me'ânî*, 172.

⁵⁸⁶ Ensârî, *Fethu'r-rahmân*, 183-184.

durumu; Kirmânî, ince ayrıntıyı keşfederek ortaya koymuştur.⁵⁹² Böylece sözün söylendiği zaman, maksat ve muhatap dikkate alındığında anlamın farklı olacağını Kur'ân bize öğretiyor.

Âyetin açıklamasını, Kirmânî'den önce yaşayan İskâfi,⁵⁹³ çağdaşı Zemahşerî,⁵⁹⁴ sonrakiler; Gırnâtî, İbn Cemâa, el-Ensârî benzer,⁵⁹⁵ Fîrûzâbâdî ise aynı ifadeler kullanarak yaparlar.⁵⁹⁶

34. (vav) Atıf Harfi: وَنِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ “(Allah yolunda) çalışanların mükâfatı ne güzeldir!”⁵⁹⁷ - وَنِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ “Çalışanların mükâfatı ne güzeldir!”⁵⁹⁸ Birinci âyette altı çizili و (vav) atıf harfi zikredilmiş, ikinci âyette hafzedilmiştir.

Kirmânî, ilk âyette و (vav) harfinin kendisinden önceki ifadelerle arasında güçlü bağ olması nedeniyle ziyâde olduğunu belirterek, âyetin takdirinin وَالْجَنَّاتِ وَالْخُلُودِ (güzel işler yapanların ebedîlik, bağışlanma ve cenneti elde etme nimeti ne güzeldir.) şeklinde olduğunu belirtir.⁵⁹⁹

Bu açıklamadan atıf harflerinin kullanılmasının siyâka bağlı bir olgu olduğunu belirtebiliriz. Kirmânî و (vav) harfi ile ilgili açıklamalarını yukarıda da değindiğimiz gibi ziyâde noksan mefhumunda yapar.⁶⁰⁰

---

⁵⁹² Aynı konu ile ilgili örnek için bk. Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi'l-Şur'ân*, 183.

⁵⁹³ İskâfi, *Dürretü't-tenzîl ve gurretü't-te'vîl*, 551-553.

⁵⁹⁴ Zemahşerî, *Keşşâf*, 347.

⁵⁹⁵ Gırnâtî, *Milâkü't-te'vîl*, 171-172, ; İbn Cemâa, *Keşfü'l-me'ânî*, 167-168, ; Ensârî, *Fethu'r-rahmân*, 177.

⁵⁹⁶ Fîrûzâbâdî, *Beşâ'ir*, 198.

⁵⁹⁷ Âl-i İmrân 3/136.

⁵⁹⁸ el-Ankebût 29/58.

⁵⁹⁹ Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi'l-Şur'ân*, 151.

⁶⁰⁰ Vav harfinin ziyade-noksan kullanımına dair örnekler için bk. Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi'l-Şur'ân*, 114,122, 123, 150, 153, 187-188,242, 285, 350.

4.6.5. Zamirlerde Ziyâde-Noksan

35. وَأَبْصِرْ - وَأَبْصِرْ هُمْ فَسَوْفَ يُبْصِرُونَ *“Gözetle onları, yakında onlar da görecekler.”*⁶⁰¹ وَأَبْصِرْ هُمْ فَسَوْفَ يُبْصِرُونَ *“(Bekle ve) gör. Onlar da yakında görecekler.”*⁶⁰² Âyetlerinde أَبْصِرْ kelimesi tekrarlanmış, birinci âyette altı çizili هُمْ zamiri ikinci âyette hafzedilmiştir.

Kirmânî, yukarıda yer alan birinci âyet nazil olduğunda müşriklerin “Bizi kendisiyle korkuttuğun bu vaîd ne zaman?” demeleri üzerine Allah Teâlâ, *“Yoksa onlar azabımızı acele mi istiyorlar? Fakat azabımız onların yurtlarına indiğinde, o uyarılmış olanların sabahı ne kötü olur! Ey Muhammed! Bir süreye kadar onlardan yüz çevir”*⁶⁰³ âyetlerini indirdiğini, sonra ikinci âyetin te’kid için tekrar gönderildiğini belirtir. Yine ona göre birinci âyetteki zamir, dünya ikinci âyette hafzedilmiş zamir ise ahiretle ilişkilidir. Âyetin takdirinin “Gözetle ahirette nail olacakları şeyi görecekler” ve “Onların açık şekilde görecekleri hallerini sen kalbinle gör.” şeklinde olduğu, ikinci âyette zamirin hafzedilmesini “takdir edilmiş bir zamirle” açıklayan müellif bu takdirin “İzzetten zelile düştükleri günü, dünya azabından daha hakir olduklarına şahid olacağın günü göstereceğiz.” şeklinde ifade edildiğini belirtir.⁶⁰⁴

İbn Cemâa ve el-Ensârî, âyetin açıklamasını Kirmânî’nin görüşlerine yakın bir düzeyde yapmışlardır.⁶⁰⁵ Kirmânî’nin benzer âyetlerde, zamirlerin hazfiyle ilgili açıklamalarını çokça görüyoruz.⁶⁰⁶

4.6.6. Câr-Mecrûrda Ziyâde-Noksan

36. فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ *“O zaman temiz bir toprağa yönelip, (niyet ederek onunla) yüzlerinizi ve ellerinizi meshedin.”*⁶⁰⁷ فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ - وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ *“O zaman (abdest veya gusül için) temiz bir toprağa yönelin. Onunla*

⁶⁰¹ es-Sâffât 37/175.

⁶⁰² es-Sâffât 37/179.

⁶⁰³ es-Sâffât 37/176-178.

⁶⁰⁴ Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi'l-Ḳur’ân*, 217-218.

⁶⁰⁵ bk. İbn Cemâa, *Keşfü'l-me’ânî*, 310, ; Ensârî, *Fethu'r-rahmân*, 484.

⁶⁰⁶ Örnekler için bk. Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi'l-Ḳur’ân*, 148-149, 185, 247, 274-275.

⁶⁰⁷ en-Nisâ 4/43.

yüzlerinizi ve ellerinizi meşhedin (Teyemmüm edin).”⁶⁰⁸ Görüleceği üzere birinci âyet *مِنْهُ* câr-mecrûru olmaksızın gelmiş, ikinci âyette ise altı çizili *مِنْهُ* câr-mecrûr ile gelmiştir.

Kirmânî, birinci âyette abdestin bazı hükümleri ve teyemmüm zikredildiğinden hazfin güzel olduğunu, ikinci âyet ise abdest ve teyemmümün tüm hükümlerini kapsadığından bunların ispat ve açıklaması yönünden (*منه*) câr-mecrûru bulunmasının gerekli olduğunu belirtir.⁶⁰⁹ Gırnâtî,⁶¹⁰ İbn Cemâa⁶¹¹ ve el-Ensârî,⁶¹² Kirmanî'nin açıklamalarını benzer ifadelerle yaparlar, Sâmerrâî ise yaptığı izahatla onun kısa ve öz açıklamasını genişletir.⁶¹³

37. *كُلَّمَا أَرَادُوا أَنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا مِنْ غَمٍّ أُعِيدُوا فِيهَا* “Her ne zaman cehennemden, o ızdıraptan çıkmak isteseler, oraya geri döndürülürler.”⁶¹⁴ - *كُلَّمَا أَرَادُوا أَنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا أُعِيدُوا فِيهَا* “Oradan her çıkmak istediklerinde, oraya döndürülürler.”⁶¹⁵ Görüleceği üzere birinci âyette altı çizili *مِنْ غَمٍّ* car-mecrûru ikinci âyette hazfedilmiştir.

Kirmânî'ye göre âyette geçen *غَمٍّ* (hüzün) kelimesinden maksat “kendisini sarmalayan ve eksilmeyen, içten içe acı çekmek”tir. Bunu âyetin öncesinde *فُطِعَتْ لَهُمْ نِيَابٌ مِنْ نَارٍ* âyetinden başlayıp *مِنْ حديدٍ* ile biten âyetleriyle⁶¹⁶ ilişkilendirir. Her kim ateşten elbise giymişse onun sıcaklığından eriyen kaynar sular başlarının üstünden dökülecek, ona demir balyozlarla vuracaklar, başı ve vücudu azap görecek, bu azap etrafında dönerek yenilenecek, öyle ki içinde bulunduğu ızdıraptan (daha kötüsü olur

---

⁶⁰⁸ el-Mâide 5/6.

⁶⁰⁹ Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi 'l-Kur'ân*, 155.

⁶¹⁰ Gırnâtî, *Milâkü't-te'vîl*, 104.

⁶¹¹ İbn Cemâa, *Keşfü'l-me'ânî*, 138.

⁶¹² Ensârî, *Fethu'r-rahmân*, 114.

⁶¹³ Sâmerrâî, *et-Ta'bîru'l-Kur'ânî*, 112.

⁶¹⁴ el-Hac 22/22.

⁶¹⁵ es-Secde 32/20.

⁶¹⁶ el-Hac 22/19-21. Âyet meali: “İşte iki hasım taraf ki, Rableri hakkında tartışmaya girmişlerdir. Bunlardan inkâr edenler için ateşten giysiler biçilmiştir. Başlarının üstünden de kaynar su dökülür. Onunla, karınlarının içindekiler ve derileri eritilir. Onlar için bir de demirden topuzlar vardır.”

korkusuyla) sevinç duyar hale gelecektir. İkinci âyette birinci âyetteki gibi özellikleri belirtilen azap bulunmadığından *عَمَّ مِنْ* car-mecrûru hafzedilmiştir.⁶¹⁷

Kirmânî bu açıklamalarıyla siyâkın önemini göstermekte ve car-mecrûr'un hazfiyle ilgili özgün ve önemli açıklamalar yapmaktadır.⁶¹⁸ Kur'ânda, bir kelimenin olması gerektiği yerde bulunduğu, anlamı belirlemede, genişletme ve daraltmada bir harfin olup olmaması ne kadar önemli olduğu görülmektedir. Kur'ân kelimelerinin hiçbir şeye ihtiyaç duymadan kitabın tümünü açıklaması onun mu'ciz özelliklerinden birisidir.

Âyetleri, İskâfî,⁶¹⁹ İbn Cemâa,⁶²⁰ Fîrûzâbâdî⁶²¹ ve el-Ensârî⁶²² Kirmânî ile aynı yönde açıklamışlardır.

4.6.7. Kelimede Ziyâde-Noksan

38. *“Andolsun, Allah, mü'minlere kendi içlerinden; onlara âyetlerini okuyan, bir peygamber göndermekle büyük bir lütufta bulunmuştur.”*⁶²³ - *“O, ümmîlere, içlerinden, kendilerine âyetlerini okuyan bir peygamber gönderendir.”*⁶²⁴ Görüleceği üzere birinci âyet altı çizili *أَنْفُسِ* ismi ile gelirken, ikinci âyet *أَنْفُسِ* ismi olmaksızın gelmiştir.

Kirmânî'ye göre birinci âyette *أَنْفُسِهِ* kelimesi ziyâdedir. Allah, mü'minlere kendilerinden birisini Peygamber göndermekle onlara ihsanda bulunmuştur. Böylece *“Andolsun, size kendi içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya düşmeniz ona çok ağır gelir. O, size çok düşkün, mü'minlere karşı da çok şefkatli ve*

⁶¹⁷ Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi'l-Kur'ân*, 272.

⁶¹⁸ Örnekler için bk. Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi'l-Kur'ân*, 124, 151, 196, 222, 267, 301-302.

⁶¹⁹ İskâfî, *Dürretü't-tenzîl ve gurretü't-te'vil*, 920-924.

⁶²⁰ İbn Cemâa, *Keşfü'l-me'ânî*, 261-262.

⁶²¹ Fîrûzâbâdî, *Beşâ'ir*, 326.

⁶²² Ensârî, *Fethu'r-rahmân*, 381-382.

⁶²³ Âl-i İmrân 3/164.

⁶²⁴ el-Cuma 62/2.

merhametlidir.”⁶²⁵ Âyetinde vasıfları belirtilen peygamberi içlerinden seçmesiyle müminlerin buna iman ve icabet etmesi vacip olduğundan daha açık ve kesin olması bakımından *أَنْفُسُ* “içlerinden” ifadesi ziyâde olmuştur.⁶²⁶

39. وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةً وَيَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ. “Hiçbir zulüm ve baskı kalmayıncaya ve din yalnız Allah’ın oluncaya kadar onlarla savaşın.”⁶²⁷ - وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةً وَيَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ *Baskı ve şiddet kalmayıncaya ve din tamamen Allah’ın oluncaya kadar onlarla savaşın.*”⁶²⁸ Görüleceği üzere ikinci âyet altı çizili *كُلُّ* kelimesi ile gelirken, birinci âyet *كُلُّ* kelimesi kullanılmaksızın gelmiştir.

Kirmânî, birinci âyette belirtilen savaşın sadece Mekkeli müşrikler ile yapılması bildirildiği halde, ikinci âyette savaş bütün kâfirleri kapsadığından *كُلُّهُ* (tamamen) ifadesi getirilmiştir.⁶²⁹ Kelimelerde ziyâde-noksan uygulamasına dair Kirmânî’nin açıklamaları sadece bu âyetle sınırlı olmayıp onun eserinde birçok örnek bulmak mümkündür.⁶³⁰

İşkâfî,⁶³¹ Gırnâtî,⁶³² el-Ensârî⁶³³ ve Sâmerrâî⁶³⁴ âyeti Kirmânî ile aynı minvalde açıklamışlardır. İbn Cemâa ise farklı bir açıklama yapar. Ona göre ilk âyet hicretin ilk yılında seriyeler sırasında inmiş, bu esnada Mekkeli putperestlerin hayatta olması, Müslümanların bunların İslam’a gireceklerine dair ümitlerinin bulunmamasına neden olmuştur. İkinci âyet ise Bedir Savaşından sonra inmiş, bu savaşta putperestlerin ölmesi ile müslümanların Mekke Halkının genel olarak İslam’a

---

⁶²⁵ et-Tevbe 9/128.

⁶²⁶ Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi’l-Şur’ân*, 151-152.

⁶²⁷ el-Bakara 2/193.

⁶²⁸ el-Enfâl 8/39.

⁶²⁹ Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi’l-Şur’ân*, 177.

⁶³⁰ Örnekler için bk. Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi’l-Şur’ân*, 119, 223, 261, 293-294.

⁶³¹ İşkâfî, *Dürretü’t-tenzîl ve gurretü’t-te`vil*, 331-332.

⁶³² Gırnâtî, *Milâkü’t-te`vil*, 63.

⁶³³ Ensârî, *Fethu’r-rahmân*, 55.

⁶³⁴ Sâmerrâî, *et-Ta`biru’l-Kur’ânî*, 139.

gireceklerine dair ümitlerinin belirmesi nedeniyle bu ümitlerinin Allah tarafından كله ifadesiyle te'kid edildiğini belirtir.⁶³⁵

4.6.8. Cümlede Ziyâde-Noksan

40. وَمَا ظَلَمُونَا وَلَكِنْ كَانُوا أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ “Onlar (verdiğimiz nimetlere nankörlük etmekle) bize zulmetmediler, fakat kendilerine zulmediyorlardı.”⁶³⁶ - وَمَا ظَلَمَهُمُ اللَّهُ وَلَكِنْ أَنفُسُهُمْ “Allah, onlara zulmetmedi. Fakat onlar kendi kendilerine zulmediyorlar.”⁶³⁷

Ayetlerden görüleceği üzere birinci âyette altı çizili نَا zamirinin yerine ikinci âyette اللّٰهُ lafza-i celâl gelmiş, birinci birinci âyette كَانُوا yardımcı fiili kullanılmış, ikinci âyet aynı yardımcı fiil kullanılmaksızın gelmiştir. Bu iki âyet arasında hazf-zikir ve ibdâl olduğunu söyleyebiliriz.

Kirmânîye göre, Bakara Sûresinde geçen birinci âyetle verilen haber, ölmüş ve soyu tükenmiş kavimlerle ilgilidir. İkinci âyette ise aynı âyette “infak etmediğinden kendilerine zulmeden topluluğun misaliyle” belirtildiği gibi canlı toplum içindir.⁶³⁸ Yani birinci âyette geçmiş kavimden haber verilirken ikinci âyette yaşayan topluluktan haber verildiği için كان yardımcı fiiline ihtiyaç duyulmamıştır.

el-Ensârî⁶³⁹ aynı ifadelerle Sâmerrâî⁶⁴⁰ ise ismini zikrederek Kirmânî'nin görüşlerini aktarmışlardır.

Ayrıca âyetlerde ظَلَمَ fiili farklı formda gelmiştir. Birinci âyette fiil eril çoğul gelirken ikinci âyette eril tekil gelmiş, çoğulun yerine هُمْ zamiri kullanılmıştır. Yine birinci âyette نَا zamiri yerine اللّٰهُ lafza-i celâl kullanılmıştır. Bu durum âyetlerde sadece hazf-zikir değil, ibdâl olduğunu gösterir. Lafzî müteşâbihin ibdâl çeşidi ile ilgili açıklamaları daha önce yapmıştık.

41. كَانُ لَمْ يَسْمَعَهَا كَانُ فِي أَدْنِيهِ وَقُرْأَ “Ona âyetlerimiz okunduğu zaman; onları hiç işitmemiş gibi, kulağında bir ağırlık var da büyükenerek arkasını döner.”⁶⁴¹ - كَانُ لَمْ

⁶³⁵ İbn Cemâa, *Keşfü'l-me'ânî*, 113-114.

⁶³⁶ el-Bakara 2/57.

⁶³⁷ Âl-i İmrân 3/117.

⁶³⁸ Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi'l-Kur'ân*, 122-123.

⁶³⁹ Ensârî, *Fethu'r-raḥmân*, 25.

⁶⁴⁰ Sâmerrâî, *et-Ta'bîru'l-Kur'ânî*, 122.

يَسْمَعُهَا فَيَبْتِزُّهُ بِعَذَابِ الْجَحِيمِ “Kendisine Allah’ın âyetlerinin okunduğunu işitir de, sonra büyüklük taslayarak sanki onları hiç duymamış gibi direnir. İşte onu elem dolu bir azap ile müjdele!”⁶⁴² Görüleceği üzere altı çizili كَانْ فِي أذُنَيْهِ وَقُرًا cümlesi ikinci âyete göre birinci âyette ziyâdedir.

Kirmânî, âyetin açıklamasını nüzul sebebine dayandırır. “Müfessirlere göre her iki âyetin Nadir b. Haris hakkında indiğini” belirten Kirmânî, devamında nüzul sebebini aktarır.

“Nadir b. Haris, Faris’e gider, oradan Kelîle ve Dimne, Rüstem, İsfendiyar ve Kisralar’a ait hadiseleri anlatan kitap satın alır, bunları okur ve Kureyşlilere anlatırdı. ‘Muhammed size Âd ve Semûd kavmini anlatır. Ben de size Rüstem ve İsfendiyar haberlerini anlatıyorum.’ derdi. Onu dinleyenler sözlerini güzel buluyor, Kur’ân dinlemeyi terk ediyorlardı. Âyet bunun üzerine nazil olmuştur.”⁶⁴³

Kirmânî, Kur’ân’ı işitmeyenlerin sözden anlamadığının ifade edilmesi ve mübalağalı olarak kınanması hususunda birinci âyette geçen (كَانَ فِي أذُنَيْهِ وَقُرًا) ifadesinin getirildiğini, bu ifadenin “Kulağına hiçbir sesin ulaşamadığı sağırlık” olduğunu belirtir. Câsiye Sûresinde geçen ikinci âyette ise bu mübalağa, aynı âyetin sonrasında gelen (وَإِذَا عَلِمَ مِنْ آيَاتِنَا شَيْئًا اتَّخَذَهَا هُزُوًا) “Âyetlerimiz hakkında bir parça bilgi sahibi olunca hemen onu alay konusu yapmakta”⁶⁴⁴ âyetinde zikredildiğinden bulunmamaktadır. Çünkü âyetteki bilgi sadece duymakla değil, duymanın yerini tutan yazma veya başka bir şeyle de elde edilir.⁶⁴⁵ el-Ensârî aynı âyeti Kirmânî’nin ifadeleriyle

---

⁶⁴¹ Lokmân 31/7.

⁶⁴² el-Câsiye 45/8.

⁶⁴³ Mürsel olan bu rivâyetle ilgili bk. Ebî’l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Vâhidî, *Esbabü’n-Nüzul*, thk. Kemal Besyûnî Zağlul (Beyrut: Darü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1411/1991), 356.

⁶⁴⁴ el-Câsiye 45/9.

⁶⁴⁵ Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi’l-Kur’ân*, 302-303.

açıklamıştır.⁶⁴⁶ Kirmânî sibâk hususunu en mükemmel şekilde kullanarak âyetlerde siyâk-lafzî müteşâbih-mâna ilişkisini ortaya koymaktadır.⁶⁴⁷

4.7. Tekrâr

Bir sözü “bir defadan fazla söylemek, bir kişiye defaatle aktarmak”⁶⁴⁸ anlamındaki tekrâr kavramını; Zerkeşî, “iki anlatım arasındaki zamanın uzamasından dolayı birinci anlatımın unutulması korkusuyla ve anlamı daha da kökleştirmek için lafzın veya müradifinin iade edilmesi”⁶⁴⁹ şeklinde tarif eder.⁶⁵⁰ Eserinde konuyu işleyen Zerkeşî, tekrârın Arapların âdeti olduğunu belirterek maksada ulaşmak için tekrarın yapıldığını, bu bağlamda duaların uzatılması ve tekrarlanmasını te’kid görür. Kur’ân’da tekrârı, endişe, ümit ve korkuyu yükseltmek amacına ve insanın unutkan olması nedenine bağlar. Tekrarın faydalarını genişçe ve örneklerle açıklar.⁶⁵¹ Zerkeşî’nin tekrâr konusunda mânâyı dikkate almaması; araştırmacılar da, onun “Kur’ân’da tekrâr” tezini kabul ettiği kanaati oluşturmuştur.

İbn Kuteybe “Bab’u tekrâru’l kelâm vez’ziyâdetû fihî” başlığı altında tekrar konusunu ele almıştır.⁶⁵² “Kur’ân’ın yirmi üç yılda ve tedricen indiğini, bu süreçte unutulmaların hatırlatıldığı, konunun muhataplarının kalplerinde yenilendiği, Kur’ân toptan bir defada indirilseydi, ‘nüzul sebebi’ denilen bir şeyin olmayacağını, farzların ağır geleceğini,” belirterek kıssalardan, müşâbih âyetlerden ve beyitlerden örneklerle tekrârı açıklar.⁶⁵³ Ona göre, “vurgulamak ve iyice anlaşılır hale getirmek maksadıyla tekrarlama Arapların kullandığı bir üsluptur.” Aynı şekilde sözü îcâz maksadıyla ihtisar etmek de onların ifade özelliklerindedir. Çünkü konuşan kimsenin konuşurken muhtelif tarzlar kullanması bir şeyden diğer bir şeye geçmesi aynı tarz

---

⁶⁴⁶ Ensârî, *Fethu’r-rahmân*, 446.

⁶⁴⁷ Cümlenin hazfiyle ilgili örnekler için bk. Kirmânî, *el-Burhân fi müteşâbihi’l-Kur’ân*, 162, 168, 225-226, 347.

⁶⁴⁸ Zemahşerî, “Esâsü’l-belâğa”, “krr”, 2/128-129

⁶⁴⁹ Zerkeşî, *el-Burhân fi ’ulûmi’l-Kur’ân*, 3/10.

⁶⁵⁰ Baş, *Kur’an Üslubunda Lâfzî Tekrarlar*, 13.

⁶⁵¹ Zerkeşî, *el-Burhân fi ’ulûmi’l-Kur’ân*, 3/9-23.

⁶⁵² İbn Kuteybe, *Te’vilü müşkili’l-Kur’ân*, 148.

⁶⁵³ İbn Kuteybe, *Te’vilü müşkili’l-Kur’ân*, 149-150.

üzere kelamı ihtisar etmesinden daha güzeldir.⁶⁵⁴ Bu bağlamda özgün anlamı yakalamaya matuf Kur'ân okumalarında vahyin olgusal bağlamını oluşturan unsurları dikkate aldığımızda tekârın; fesâhat ve belâgattan ziyâde, sürekli farklı hâdiselere sahne olan nüzul ortamında ilahi mesaja muhatap farklı insanların değişik durum ve tutumlarına bağlı olarak yeniden hatırlatma olduğu, söylenebilir.⁶⁵⁵

Tekrârı, belâgat ve fesâhat üzerine inşa eden âlimlerin açıklamalarından “Kur'ân'da tekrârın olduğu” kabul edilse de son dönem âlimlerinden Fazl Hasan Abbas (1932-2011) tekrâr'ı “bir kelimenin aynı bağlamda aynı mânayı ifade etmek için yinelenmesi” olarak görür. O, “Kelimenin aslının mânada olduğu” görüşündedir. Tekrarlanan kelimenin bulunduğu ortamda kendine özel konteksi ve mânası varsa bunu “tekrâr” kabul etmez.⁶⁵⁶

“Kur'ân'da tekrâr” tezi, bazı âyetlerde atıf harfî kullanmak yerine aynı lafzın tekrar gelmesi, özellikle kıssaların tekrarlanması ve benzer veya aynı âyetlerin farklı sûrelerde bulunmasına dayanmaktadır. Buna karşın “Kur'ân'da tekrar olmadığını” savunanlarda bulunmaktadır. Her iki teze sahip âlimler gerekçelerini “İ'câzü'l-Kur'ân” ve Kur'ân'ın icâz yönüne dayandırmışlardır.

Müellifimiz Kirmanî eserinde “tekrâr” hususuna da değinmiştir. O mukaddimesinde “ziyâde ve noksan olmaksızın tekrar eden âyetlerin tekrarlanmasının sebeplerini ve faydalarını açıklayacağını” ifade etmektedir.⁶⁵⁷ Bu ifadeden onun tekrarı, lafzî müteşâbih olarak gördüğünü söylemek mümkündür. O hiçbir şekilde tekrarı kabul etmediğini âyetleri açıklarken kullandığı لیس بتكرار “Tekrar değildir.” ve لیس بتكرار “tekrarlama yoktur.” ifadelerinde görüyoruz.⁶⁵⁸ Kirmanî'nin açıklamalarından, gerçekte bir tekrarın olmadığını, tekrar eden her bir lafzın, bulunduğu âyette farklı bir anlamı olduğunu çıkarabiliriz. Burada Fazl Hasan Abbas'ın tekrarla ilgili yaptığı

---

⁶⁵⁴ Baş, *Kur'an Üslubunda Lâfzî Tekrarlar*, 18.

⁶⁵⁵ Abdulmuttalip Arpa, “İbn Kuteybe'nin Belâgat İlminin Teşekkülüne Katkıları”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (01 Haziran 2011), 51.

⁶⁵⁶ Fazl Hasan Abbas, *Letâ'ifu'l-mennân ve revâ'iu'l-beyân fî nefyi'z-ziyâdeti ve'l-ħazfi fi'l-Kur'ân* (Amman: Dârun'n-Nefâis, 2009), 10.

⁶⁵⁷ Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi'l-Kur'ân*, 110.

⁶⁵⁸ Örnekler için bk. Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi'l-Kur'ân*, 293, 313, 364.

Bu âyetler Şuarâ Sûresi'nde sekiz yerde zikredilmiştir. İlk geçtiği yerde Hz. Peygamber (sav) açıkça zikredilmemiş kinayeli belirtilmiştir. Diğerleri ise Hz. Musâ, İbrahim, Nuh, Hud, Salih, Lût ve Şuayb (a.s) kıssalarında zikredilmiştir.⁶⁶⁴ Bu âyetlerin tekrar edilme gerekçesi isimleri belirtilen peygamberlerin kıssalarının her birinin ayrı ayrı anlatılması nedeniyledir.⁶⁶⁵ Görüleceği gibi Kirmanî âyetlerin tekrar edilmesine dair açıklaması kısa ve yoruma dayalı bilgiler içermemektedir.

Yine aynı sûrede;

43. *إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ * فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا * وَمَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى رَبِّ الْعَالَمِينَ*.
“Şüphesiz ben size gönderilmiş güvenilir bir peygamberim. Artık Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin. Buna karşılık sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim ücretim ancak âlemlerin Rabbi olan Allah'a aittir.”⁶⁶⁶

Bu üç âyette beş yerde mevzû edilmektedir. Bunlarda, Hz. Nuh, Hûd, Sâlih, Lût ve Şuayb kıssalarıdır.⁶⁶⁷ Hz. Musâ ve İbrâhim kıssalarında bu âyetler zikredilmez. Kirmanî, bu âyetlerin sözü edilen kıssalarda zikredilmemesini Hz. Mûsâ'nın Fir'avn tarafından büyütülmesine, Hz. İbrâhim'in ise muhatapları arasında babasının olmamasına bağlar. Bunlara da “Firavun, şöyle dedi: “Seni biz küçük bir çocuk olarak alıp aramızda büyütmedik mi? Sen ömrünün nice yıllarını aramızda geçirdin.”⁶⁶⁸ - “Hani o, babasına ve kavmine, “Neye tapıyorsunuz?” demişti.”⁶⁶⁹ Âyetlerini gerekçe gösterir. Hz. Musâ ve Hz. İbrahim'in “sizden hiçbir ücret istemiyorum” demekten utandıklarını, böylelikle ücret talep etmelerinden uzak olduklarını belirtir.⁶⁷⁰

Kirmanî'nin ince düşünce ürünü olan açıklamalarına şunları ilave edebiliriz. Hz. Musâ ve Hz. İbrahim'in bu sözleri söylememesi onların ücret talep ettikleri anlamına

---

⁶⁶⁴ eş-Şuarâ 26/67-68, 103-104, 121-122, 139-140, 158-159, 174-175, 190-191.

⁶⁶⁵ Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi'l-Kur'ân*, 283.

⁶⁶⁶ eş-Şuarâ 26/107-109.

⁶⁶⁷ eş-Şuarâ 26/125-127, 143-145, 162-164, 178-180.

⁶⁶⁸ eş-Şuarâ 26/18.

⁶⁶⁹ eş-Şuarâ 26/70.

⁶⁷⁰ Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi'l-Kur'ân*, 283-284.

gelmiyor. Belki hitap ettikleri toplulukla olan sözel iletişimleri onlara bu sözleri söylememelerini gerektirmiş olabilir.

el-Ensârî âyet tekrarlarının kıssalara has kılındığını aynı kıssadaki âyetleri delil göstererek açıklar.⁶⁷¹

44. *“Onları uyarsan da uyarmasan da onlar için birdir, inanmazlar.”*⁶⁷² - *“Onları uyarsan da, uyarmasan da onlar için birdir, inanmazlar.”*⁶⁷³ Görüleceği gibi farklı surelerde geçen bu iki âyetin birbirinden tek farkı ikinci ayetin başında و (vav) harfinin bulunmasıdır.

Kirmanî, âyetleri “tekrar” noktasında değil, و (vav) harfinin ziyâde olmasıyla açıklar. Ona göre birinci âyette, cümle لَنْ nin haberidir. İkinci âyette ise öncesindeki âyete vav harfî ile atıf yapılmıştır.⁶⁷⁴ İbn Cemâa ve el-Ensârî’de âyetin açıklamasını aynı sebebe dayandırmışlardır.⁶⁷⁵

45. *“Siz de benim kulluk ettiğime kulluk edecek değilsiniz.”*⁶⁷⁶ *وَلَا أَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا عَبَدْتُمْ* *“Ben sizin kulluk*

Âyeti aynı sûrede iki defa tekrar edilmiştir.

Kirmanî, cümlelerde ifadelerin tekrar, mânalarının çok olduğunu yazdığı tefsirlerde zikrettiğini belirttiikten sonra, bu tekrarın ihtisar ve î’caz olduğunu gerekçelendirir. Ona göre î’cazdır, çünkü Allah, (c.c.) Hz. Peygamber’i putlara tapmaktan hem geçmiş zamanda (peygamber olmadan önce) hem içinde bulunduğu hâlde hem de gelecekte menetmiştir. Aynı şekilde Kâfirleride kâfirlikleri süresinde durumları sebebiyle her üç zamanda kendisine ibadet etmelerini yasaklamıştır. İhtisardır, çünkü tekrara sebep vermemek için her üç zamanda da tekrarın kıyası ile yetinilmiştir. Bu lafız, aslında altı keredir. Hâl; mevcut zamandır. İsmi fâil, hâlin vuku bulmuş durumu olup her üç zaman için doğrudur. *وَلَا أَنَا عَابِدٌ مَا عَبَدْتُمْ*

---

⁶⁷¹ Ensârî, *Fethu’r-rahmân*, 415.

⁶⁷² el-Bakara 2/6.

⁶⁷³ Yâsîn 36/10.

⁶⁷⁴ Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi’l-Kur’ân*, 114.

⁶⁷⁵ İbn Cemâa, *Keşfü’l-me’ânî*, 88, ; Ensârî, *Fethu’r-rahmân*, 15.

⁶⁷⁶ el-Kâfirûn 109/3,5.

ettiklerinize kulluk edecek değilim”⁶⁷⁷ âyetindeki ifade ile maziden müsnedün ileyh üzerine ihtisârdır. Buradaki ism-i fâil Kûfelilere göre mazi mânasındadır. Yine وَلَا أَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ “Siz de benim kulluk ettiğime kulluk edecek değilsiniz.”⁶⁷⁸ Âyetindeki ifadeye göre müsnedün ileyh üzerine kısaltılmış ve müstakbel mânasında olup her iki ism-i fâil müstakbel mânasındadır. Bu Kur’ân için mu’cize ve delildir.⁶⁷⁹

Lafzî müteşâbih âlimleri, âyetleri Kirmanî’nin izahatları doğrultusunda açıklamışlardır. Ancak bu açıklamaları daha detaylıdır.⁶⁸⁰

4.7.2. Lafızlarda Tekrâr

46. قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْقَلْقَلِ * مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَ “De ki: “Yarattığı şeylerin kötülüğünden, karanlığı çöktüğü zaman gecenin kötülüğünden, düğümlere üfleyenlerin kötülüğünden, haset ettiği zaman hasetçinin kötülüğünden, sabah aydınlığının Rabbine sığınırım.”⁶⁸¹ Felak Sûresindeki âyetlerde مِنْ شَرِّ lafzı dört defa tekrar etmiştir. Kirmânî lafız tekrarını şöyle açıklar:

قُلْ “Deki” emri ile nazil olan beş sûrede,⁶⁸² emir, ifadesini cevabı takip eder. Çünkü bu emrin cevapları da birlikte indirilmiştir. مِنْ شَرِّ “Şerrinden” ifadesinin dört defa tekrarlanmasının sebebi her birinin diğerinden olmamasıdır.⁶⁸³

Bu şerlerden her biri mâhiyet ve mâna yönünden diğerlerinden farklı olduğu, emrin, bu sûrede mutlak istiâze olan ta’avvüz ile başladığı ve var olan şerlerin hepsinden, her çeşidinden tüm zamanlarda ve oluşumlarda Allah’a sığınmak gerektiğini مِنْ شَرِّ ifadesinden anlıyoruz.⁶⁸⁴

---

⁶⁷⁷ el-Kâfirûn 109/4.

⁶⁷⁸ el-Kâfirûn 109/5.

⁶⁷⁹ Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi ’l-Ḳur’ân*, 369-370.

⁶⁸⁰ bk. İskâfî, *Dürretü ’t-tenzîl ve gurretü ’t-te’vîl*, 1370-1371, ; Gırnâtî, *Milâkü ’t-te’vîl*, 1150-1154, ; İbn Cemâa, *Keşfü ’l-me’ânî*, 379-380, ; Ensârî, *Fethu ’r-rahmân*, 630.

⁶⁸¹ el-Felak 113/1-5.

⁶⁸² Bunlar; Cin, Kâfirûn, İhlâs, Felak ve Nâs Sûreleridir.

⁶⁸³ Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi ’l-Ḳur’ân*, 371.

⁶⁸⁴ Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi ’l-Ḳur’ân*, dipnot 371.

Sûrenin açıklamasını İskâfi dışında diğer müteşâbih âlimleri de yapmışlardır. Bu açıklamalar Kirmânî ile aynı sonuca varmakla birlikte daha detaylıdır.⁶⁸⁵

47. *قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ* “De ki: “Cinlerden ve insanlardan; insanların kalplerine vesvese veren sinsi vesvesecinin kötülüğünden, insanların Rabbine, insanların Melik’ine, insanların İlâh’ına sığınırım.”⁶⁸⁶ Nâs Sûresinde *النَّاسِ* ismi beş defa tekrarlanmıştır.

Kirmânî, lafız tekrarının yüceltmek amacının yanında, atıf harfi bulunmayan bu âyetleri kendilerinden önceki âyetlerden ayırmak maksadıyla yapıldığını belirtir. Devamında açıklamasını yapar. Ona göre *النَّاسِ* isminin ilk geçtiği yerdeki anlamı “çocuklardır”, bu terbiye etmeye delalet eder. İkinci geçtiği yerdeki anlamı “gençlerdir”, *مَلِكٍ* (melik) lafzı yöneticiyi çağrıştırır ve siyasete işaretler, üçüncüsü “yaşlılar” anlamındadır, *إِلَهٍ* (ilah) lafzı kulluk etmeği çağrıştırır, delili ise ibadettir. Dördüncü geçtiği yerde şeytanın yoldan çıkarmaya çalıştığı sâlih ve iyi kimselere işaret vardır, beşincisinde ise bozguncular, şerhler anlamında olup üfürükçülere delalet eder.⁶⁸⁷

Kirmânî’nin kendine özgün bu açıklamaları ilk bakışta ilginç gelebilir, ancak derin bir tahlile tabi tutulduğunda isabetli bir sınıflandırma yaptığı görülür. Böylelikle hiçbir şekilde Kur’ân’da tekrarın olmadığını, aynı lafzın farklı anlamlar içerdiğini, âyetin konteksinden yani bütünlüğü ve içeriğindeki ilişkiler mekanizmasından anlayabiliriz.

el-Ensârî Nâs Sûresini Kirmânî gibi açıklar.⁶⁸⁸ İskâfi, İbn Cemâa ve Gırnâtî’nin açıklamaları ise daha farklıdır.⁶⁸⁹

---

⁶⁸⁵ bk. Gırnâtî, *Milâkü’t-te’vîl*, 1162-1165, ; İbn Cemâa, *Keşfü’l-me’ânî*, 381, ; *Ensârî, Fetḥu’r-raḥmân*, 633-634.

⁶⁸⁶ en-Nâs 113/1-6.

⁶⁸⁷ Kirmânî, *el-Burhân fî müteşâbihi’l-Ḳur’ân*, 371.

⁶⁸⁸ Ensârî, *Fetḥu’r-raḥmân*, 634-635.

⁶⁸⁹ bk. İskâfi, *Dürretü’t-tenzîl ve ğurretü’t-te’vîl*, 1372-1376, ; Gırnâtî, *Milâkü’t-te’vîl*, 1165-1166, ; İbn Cemâa, *Keşfü’l-me’ânî*, 381-383; 634.

SONUÇ

Kirmanî'nin lafzî müteşâbih üzerine yazmış olduğu el-Burhân fi müteşâbihi'l-Kur'ân isimli eserini tanıttığımız bu çalışmamızda müellifin hayatını anlatmamız için başvurduğumuz tabakat kaynaklarında onun doğum tarihine hiç değinilmediği, ölüm tarihinin ise h. 500 sonrası olarak verildiği görülmüştür. Ancak eserlerini tetkik eden araştırmacıların, müellifin eserlerinden edindikleri bilgilerden yaptıkları analitik hesaplamalarla müellifin doğum ve ölüm tarihi nispeten açıklığa kavuşmuştur. Böylece Kirmanî'nin (Rahmetullâhi aleyh) h. 465 civarında doğduğu ve h. 535 sonrasında vefat ettiği sonucuna ulaştık. Bu noktada müellifin kaynak gösteriminde vefat yılının (öl. 535? /1141) şeklinde verilmesi daha doğru ve isabetli olacaktır.

Tacü'l-Kurra el-Kirmânî'nin günümüze ulaşan eserleri üzerine gerek akademik gerekse akademik olmayan çevrelerde araştırma ve inceleme yapılmış, eserleri tetkik ve tahkik sonucu neşredilmiştir. el-Burhân fi müteşâbihi'l-Kur'ân ise üç araştırma tezine ve üç ayrı tahkike tabi tutulduğu görülmüştür. Ayrıca eserin ülkemizdeki kütüphanelerde bulunan yazma nüshaları tetkik edilmiş, yazma nüshaların araştırmacıların tetkik ettiği Mısır, Medine ve Dimeşk'teki nüshalarla benzerlik gösterdiği, nüshaların söz konusu kütüphanelerdeki yazmalardan istinsah edildiği görülmüştür.

Kirmanî, eserinde lafzî müteşâbihi dolaylı tarif etmiş, konu hakkında yazılan kitapların yetersizliğinden bahsederek kendisinin bunların sebep ve hikmetlerini açıklayacağını bildirmişti. O kitabında selef âlimlerinin ve ünlü dilbilimcilerin sözlerini aktarmış, âyetleri açıklamasını mutlaka bir sebebe dayandırmıştır. Eser, bize Kur'ân'daki lafzî müteşâbih çeşitlerinin her birini ayrı ayrı tanıttırması, lafzî müteşâbih hakkında bilimsel yaklaşıma dayalı net bir fikir verme yöntemini izlemiştir. Kur'ân'da gerçekte tekrar olmadığını, aynı lafzın farklı anlam taşıdığını değişik yönleriyle göstermiştir. Lafzî müteşâbih âyetleri uygulamalı olarak kitabında gösteren Kirmanî, Kur'ân'ın îcâz yönünü, fesâhat ve belâgatını ortaya koyan nadide bir eser te'lif etmekle bu ilimde otorite olduğunu göstermiştir. Kirmanî, eserinde lafzî müteşâbih âyetleri sûre sûre işlemesi ve belirlediği 588 müşâbih âyeti, en az bir âyetle karşılaştırmalı olarak izah etmesi ilmî derinliğinin göstergesidir. Onun kitabıyla lafzî müteşâbihin önemi ve kıymeti belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır. Eseri alanında öncüdür. Lafzî müteşâbih ilminde tevcîh dönemini başlatan İskâfi

olmakla beraber ondan sonra eserini kaleme alan Kirmanî, kendinden sonrakilere bir yol açmış ve rehberlik etmiştir. Kirmanî'den sonra yazılan üç müstakil eserden ikisi olan İbn Cemâa'nın *Keşfü'l-me'ânî 'ani (fi)'l-müteşâbih mine'l-meşânî* ve Zekeriyâ el-Ensârî'nin *Fethu'r-rahmân bi-keşfi mâ yeltebisü fi'l-Şur'ân* eseri el-Burhân ile neredeyse birebir aynıdır. Kur'ân ilimleri alanında eser veren Zerkeşî ve Suyûtî gibi âlimlerin eserlerinde işledikleri lafzî müteşâbih konularında Kirmanî'den ve kitabından bahsetmeleri ayrıca ondan bolca örnekler vermeleri, Uchurî'nin *İrşadür Rahman li Esbabın Nüzul ven Nasihî vel Mensuh* ve Fîrûzâbâdî'nin *el-Beşâ'ir* adlı eserlerinde, onun etkisi bariz bir şekilde görülmektedir. Bunlar Kirmanî'nin üslubunun İskâfî'den farklı olduğunu, sonraki dönemlere rehberlik ettiğini göstermektedir.

Başta Kirmanî'nin eseri olmak üzere lafzî müteşâbih üzerine yazılan tüm eserlerin aynı zamanda Beyânî Tefsîr ve Lügavî Tefsîr özelliği bulunduğundan söz konusu eserlerin literatürde bu tefsir çeşidi kapsamına alınması gerekeceği değerlendirilmektedir.

Müteşâbihin; mültebis, içiçe geçmek-karıştırmak olan anlamı, muhkemin karşıtı “manevi müteşâbih”; mümasil, güçlü benzerlik anlamı ise “lafzî müteşâbih” kavramını karşılar. Benzer ifadelerin yer aldığı âyetleri konu edinen lafzî müteşâbihi türlerine ayırmanın gerekli olduğu, bu gerekliliği de âlimlerin konuyu işlerken belirlediklerini, ancak sayı ve tür açısından ittifak etmediklerini gördük. Bununla beraber bu türlerin; âyetlerde takdîm-te'hîr, ta'rîf-tenkîr, tezkîr-te'nîs, hazf-zikr/(ziyâde-noksan), ifrad-cem' ve ibdâl şeklinde altı başlık altında toplanabileceğini, bunlara “tekrâr” konusunun ilave edilebileceği kanaatine vardık. Lafzî müteşâbih ilminin köklerinin Hz. Peygamber (sav) dönemine kadar uzandığını, ihtiyaca binaen gelişim gösterdiğini, tedvin öncesi rivâyet, tedvin ve toplama dönemi, tevcih ve yoruma dayalı dönem ve genişleme ve araştırma dönemlerinden geçtiğini araştırma döneminin devam ettiğini müşâhede ettik. Konu ile ilgili son dönemdeki araştırma ve çalışmalar önceki çalışmaları destekler ve açıklar düzeydedir. Lafzî müteşâbih ilmi kadîm bir ilim olup diğer İslam İlimlerinin esasıdır.

Lafzî müteşâbihin bağlam yönünden de etkisi büyüktür. Bu kavram âyetlerin bağlamında, nüzul sebebiyle, münâsebet, meâni ve beyân ilimleriyle olan ilişkisi dikkate alınarak Kur'ân bütünlüğü yönünden de alınmalıdır. Lafzî müteşâbih, lafız

tekrarı olmadığı gibi tekrarda değildir. Aynı veya farklı sûrede geçen ya da ardarda tekrarlanan âyetlerin tekrâr konusunda değil, lafzî müteşâbih ilmi kapsamında araştırma konusu edilmelidir.

Lafzî müteşâbih Kur'ân kelimelerinin kastedilen anlamına ulaşmayı amaçlar. Bu açıdan meâl ve tefsir çalışmaları lafzî müteşâbih dikkate alınarak yapılmalıdır. Lafzî müteşâbih ilmi esasında sınırlı olan Kur'ân kelimelerinin sınırsız anlamlarını ortaya çıkarmak ve bu anlamlarla yeni metinler hazırlamak, yeni keşifler yapmak ve yeni bilimler meydana getirmektir. Bunu gerçekleştirmek için bu alanda daha çok araştırma yapmak zorunludur. Ancak ülkemiz akademik camiasında ilmin üzerinde hakettiği değerde durulmadığı görülmüştür. Bu açıdan lafzî müteşâbih ilminin gelişerek yaygınlaşması temennimizdir. Lafzî müteşâbih kavramının, temel başvuru kaynağımız olan Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisinde yer almaması da bir eksikliklerdir. Bunun en kısa sürede giderilmesi, yine aynı şekilde lafzî müteşâbih ilmine yön veren el-Burhân fi müteşâbihi'l-Ķur'ân eserinin Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisinde müstakil bir başlık altında tanıtılması, başvuru kaynağı niteliğindeki ansiklopedinin içeriğini artıracaktır. Umarız ki bundan sonra lafzî müteşâbih ilmi ve konu ile ilgili kavramlar literatürde daha çok yer bulur. Konu üzerinde diğer İslam ülkelerinde olduğu gibi ülkemiz İlahiyat camiasında da Kur'ân'ın anlam zenginliğini ortaya çıkaracak çalışmalar yapılması temennimizdir.

KAYNAKÇA

- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2009.
- Abbas, Fazl Hasan. *Letâ'ifü'l-mennân ve revâ'i'u'l-beyân fî nefyi'z-ziyâdeti ve'l-hazfi fi'l- Kur'ân*. Amman: Dârun'n-Nefâis, 2009.
- Abdulkâdir Ahmed Atâ. "Neşredenin Mukaddimesi". *Esrârü't-tekrâr fi'l-Kur'ân*. mlf. Tâcu'l-Kurrâ Ebu'l Kâsım Mahmûd b. Hamza b. Nasr el-Kirmânî. Kahire: Dâru'l- Fazîle, 1976.
- Abdulkâdir Ahmed Atâ. "Neşredenin Mukaddimesi". *el-Burhân fî tevcîhi müteşâbihî'l- Kur'ân*. mlf. Tâcu'l-Kurrâ Ebu'l Kâsım Mahmûd b. Hamza b. Nasr el-Kirmânî. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.
- Acelî, Şemrân Serkal Yûnus. "Neşredenin Mukaddimesi". *Garâibu't-tefsîr ve acâibu't-te'vîl*. mlf. Tâcu'l-Kurrâ Ebu'l Kâsım Mahmûd b. Hamza b. Nasr el-Kirmânî. Cidde; Beyrut: Dare'l-Kable; Muessesetü Ulûmi'l-Kur'an, 1983.
- Akbaş, Yaşar Fatih. *Kısmî Farklılık İçeren Lafzî Müteşâbih Âyetlerin Belâgat İlmi Ve Filolojik Açından Değerlendirilmesi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Arpa, Abdulluttalip. "İbn Kuteybe'nin Belâgat İlminin Teşekkülüne Katkıları". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (01 Haziran 2011), 29-54. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sirnakifd/issue/11315/135208>
- Arpa, Abdulluttalip. *İzz b. Abdusselam ve el-İşâre ile'l-îcâz fî Ba'zı Envâi'l-mecâz Adlı Eseri*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.
- Aydın, Muhammed. *Kur'an'da Benzer Ayetlerdeki Anlatım Farklılıkları*. Adapazarı: Değişim Yayınları Akademik Kitaplar, 2001.
- Baş, Erdoğan. *Kur'an Üslubunda Lâfzî Tekrarlar*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi/Ph.D. Dissertation, 2000. https://katalog.marmara.edu.tr/yordam/?p=1&q=Kur%E2%80%99+an+%C3%BCslubunda+lafzi+tekrarlar&alan=tum_txt
- Bazın, Marcel. "Kirman". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 05 Şubat 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kirman>

- Bereket, Muhammed b. Raşid. *el-Müteşâbihü'l-Lafziyyi fi'l Kur'ani'l-Kerîm ve Tevcîhuhu*. Riyâd: Camiatu İmam Muhammed Suud el-İslâmî Usûlü'd-dîn Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, ts. <https://ebook.univeyes.com/94615>
- Berrehmun, Fatıma Zehra. *Delâletü'l-Müteşâbihi'l-Lafzî fi-Siyagâtu'l-Kur'âniyye*. Cezayir: Camiatü Celali Liabes, Edebiyat Diller ve Sanatlar Fakültesi Diller bölümü, Doktora Tezi/Ph.D. Dissertation, 2017. http://rdoc.univ-sba.dz/bitstream/123456789/1933/3/D3C_LLA_BERRAHMOUN_Fatima_Zohra.pdf
- Beyzâvî, Nâsiruddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer. *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*. thk. Muhammed subhi b. Hellak, Muhammed Ahmed Atraş. 3 Cilt. Dımaşk-Suriye: Darü'-Reşîd, 1421/2000.
- Bozkurt, Nebi. "Taç". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 01 Şubat 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tac#1>
- Brockelmann, Carl. *GAL Geschichte der arabischen Litteratur*. Leiden, 1943.
- Cemîlî, Seyyid. "Neşredenin Mukaddimesi". *el-Burhân fî tevcîhi müteşâbihi'l-Kur'ân*. mlf. Tâcu'l-Kurrâ Ebu'l Kâsım Mahmûd b. Hamza b. Nasr el-Kirmânî. Kâhire: Merkezu'l-Kitâb li'n-Neşr, 1994.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd. *Tâcü'l-luğa es-Sihâh*. thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-'ilm li'l-melâyîn, 2. Basım, 1399/1979.
- Cibâlî, Muhammed Recai Ahmed. "*Tevcîhü'l-Müteşâbihi'l-Lafziyyî fi'l-Kur'âni'l-Kerîm Beyne'l-Ğûdâmî ve'l-Mühdesîn*". Kuala Lumpur: Akademiyetu Diraseti'l-İslamiyyi, Camiâtu Malay, Doktora Tezi, 2012. <https://ebook.univeyes.com/93806>
- Cürcânî, Abdülkâhir. *Delâ'ilü'l-i'câz*. thk. Mahmut Muhammed Şâkir. Kahire: Matba'atü'l Medenî, ts.
- Cürcânî, Seyyid Şerîf. *et-Ta'rîfât*. thk. Muhammed Siddîk el-Minşâvî. Kâhire: Dâru'l-Fazîle, ts.
- Çelebi, Ahmet. *İslamda Eğitim Öğretim Tarihi*. çev. Ali Yardım. İstanbul: Damla Yayınevi, 2012.
- Çelebî, Kâtib Hacı Halife Mustafa b. Abdullah. *Keşfu'z-zunûn an esâmi'l-kutub ve'lfunûn*. 2 Cilt. Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabî, ts.

- Çetin, Nihad M. “Arapça’da Kelimelerin Müzekkerlik Ve Müenneslik Keyfiyetine Dair Müstakil Eserler”. *Şarkiyat Mecmuası* 0/1 (1956), 89-119.
- Dâvûdî, Şemseddin Muhammed b. Ali. *Tabakâtu’l-mufessirîn*. 2 Cilt. Beyrut: Darü’l- Kütübi’l-İlmiyye, ts.
- Dûmrî, İbrahim b. Muhammed b. Hasan. *Ebu’l-Kâsım Mahmûd b. Hamza el-Kirmânî - Lübâbu’t-Tefâsîr - Kehf sûresinden Saffât sûresine Kadar Tahkik ve Çalışma*. Riyâd: İmâm Muhammed b. Suûd İslâm Üniversitesi Usûlu’d-dîn Fakültesi, Doktora Tezi/Ph. D. Dissertation, 1429/2008. <https://shamela.ws/book/36>
- Ebu’l-Fazl ed-Dimyati Ahmed b. Ali. “Neşredenin Mukaddimesi”. *İrşadiür rahman li esbab’in nüzul ve’n nasihi ve’l mensuh*. mlf. Atıyyetullah b. Atıyye el-Uchurî. Beyrut: Dar İbn Hazm, 2009.
- Ebu’l-Fazl İbrâhim. “Neşredenin Mukaddimesi”. *el-Burhân fi ‘ulûmi’l-Kur’ân*. mlf. Bedruddin Muhammed b. Abdillâh Zerkeşî. Kahire: Mektebetu Daru’t Turas, 1984.
- Ebü’l-Bekâ, el-Kefevî. *el-Külliyât*. Beyrut: Müessesetü’r-Risale, 1419/1998.
- Edirnevî, Ahmed b. Muhammed. *Tabakâtü’l-müfessirîn*. thk. Salih b. Muhammed el-Huzzî. Medine: Mektebetü’l-‘Ulûm ve’l-Hikem, 1. Basım, 1417/1997.
- Emîl Bedî’ Ya’kûb. *Mu‘cemü’l-mufaşşal fi’l-müzekker ve’l-mü’ennes*. Beyrut: Darü’l- Kütübi’l-İlmiyye, 1994.
- Endelûsî Muhammed b. Yûsuf, Ebû Hayyân. *el-Bahru’l-muhît fi’t-tefsîr*. thk. Sıdkî Muhammed Cemîl. 11 Cilt. Beyrut: Dâru’l-fikr, 1332.
- Ensârî, Ebû Yahya Zekerriyya. *Fethu’r-rahmân bi-keşfi mâ yeltebisü fi’l-Kur’ân*. thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî. Beyrut: Daru’l-Kur’ani’l-Kerîm, 1403/1983.
- Eşref Muhammed Fuâd Tal’at. “Neşredenin Mukaddimesi”. *Mufredetu’l-kisâi: el-ma’ruf bi’l-Kisâi rivayetu ebî Ömer ed-Durî min tarîki İbn Miksem*. mlf. Razîyüddîn emsu’l-Kurrâ Ebu Abdullah Muhammed b. Ebi Nasr el-Kirmanî. Brunei Darusselâm: Matbaatü’l-Vataniyye, 2007.
- Fîrûzabâdî, Ebû’t-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya’kûb b. Muhammed. *el-Kâmûsu’l- Muhît*. thk. Mektebu’t-tahkîki’t-turâsi fi müesseseti’r-risâle. Beyrut: Müessesetü’r- Risale, 1426/2005.

- Fîrûzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb. *Beşâ'iru zevi't-temyîz fî le tâ'ifi'l-kitâbi'l-'azîz*. thk. Muhammed Ali en-Neccâr. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 3. Basım, 1416/1996.
- Galâyînî, Mustafa. *Câmi 'u'd-dürûsi'l-'arabiyye*. 3 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 1994.
- Genan, Şeyma. *Mushaf İmlâsı Bağlamında Kirmânî ve Hattu'l-mesâhif Adlı Eseri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Gırnâtî, İbnü'z-Zübeyr es-Sekâfî. *Milâkü't-te'vil*. thk. Saîd el-Fellâh. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l- Garbi'l-İslâmî, 2. Basım, 1428/2008.
- Halefullah, Ahmed İzzeddin Abdullah. "Neşredenin Mukaddimesi". *el-Burhân fî müteşâbihi'l-Şur'ân*. mlf. Mahmûd b. Hamza b. Nasr el-Kirmânî. Mansûre: Dâru'l- Vefâ, 1991.
- Hamed, Gânim Kaddûrî. "Neşredenin Mukaddimesi". *Hattu'l-meşâhif*. mlf. Tâcu'l-Kurrâ Ebu'l Kâsım Mahmûd b. Hamza b. Nasr el-Kirmânî. Dımaşk-Suriye: Dâru'l- Ğavsânî, 2015.
- Hamevî, Ebu Abdullah Şihâbüddin Yâkût b. Abdullah Yâkût. *Mu'cemu'l-buldân*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdr, 1416/1995.
- Hamevî, Ebu Abdullah Şihâbüddin Yâkût b. Abdullah Yâkût. *Mu'cemu'l-udebâ*. thk. İhsan Abbas. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1414/1994.
- Hâzım Saîd el-Beyâtî, Menâl Selâhaddîn Azîz. "Neşredenin Mukaddimesi". *el-Unvân fî'n- nahv*. mlf. Ebu'l Kâsım Mahmûd b. Hamza b. Nasr el-Kirmânî. Dubai: Dâru'l- Buhûsi'l-İslâmiyye ve İhyâi't-Turâs, 2005.
- İbn Akîle, Ahmed b. Saîd el-Mekkî. *ez-Ziyâde ve'l-ihsân fî 'ulûmi'l-Şur'ân*. 10 Cilt. Şârîka: Merke-zü'l-Buhûsi ve'd-Dirâsât, 1427/2006.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: ed-Dâru't-Tûnisiyye, 1984.
- İbn Cemâa, Bedreddin. *Keşfü'l-me'ânî fî'l-müteşâbih mine'l-meşânî*. thk. Abdülcevâd Halef. Mansûre: Dâru'l Vefa, 1410/1990.
- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân b. *el-Haşâ'îş*. thk. Muhammed Ali en-Neccâr. 3 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-İlmiyye, ts.
- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân b. *Sırru şinâ'ati'l-i'râb*. thk. Hasan Hindâvî. 2 Cilt.

- Dımaşk- Suriye: Dâru'l-Kalem, 1414/1994.
- İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Fâris. *Mu'cemu Mekâyisi'l-luğa*. thk. Abdusselam Muhammed Hârûn. 6 Cilt. Dâru'l-fikr, 1399/1979.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim. *Te'vilü müşkili'l-Kur'ân*. 1 Cilt. Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye, 1398/1978.
- İbn Manzûr, Ebu'l Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mükrim. *Lisânu'l- 'arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâr-u Sadır, ts.
- İbnu'l-Cezerî, Ebi'l-Hayr Muhammed b. Muhammed. *Gayetu'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*. nşr. G. Bergstraesser. 2 Cilt. Lübnan: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1427/2006.
- İbnü'l Fuvâtî, Kemâlüddîn Ebü'l-Fazl Abdürrezzâk b. Ahmed. *Mecma'î'l-âdâb fî mu'cemi'l- elkâb*. thk. Muhammed Kâzım. 6 Cilt. Tahran: İslami İrşad ve Kültür Bakanlığı, 1416/1996.
- İbnü'l Münâdî, Ebü'l Hüseyin. *Müteşâbihü'l-Kur'âni'l- 'azîm*. thk. Abdullah b. Muhammed el-Ğuneymân. Demenhur: Mektebetü Libna, 1414/1994.
- İbnü'n-Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. İshâk. *el-Fihrist*. Beyrut: Darü'l-Ma'rife, ts.
- İsfahânî, İmâdüddîn. *Harîdetü'l-kaşr ve cerîdetü'l- 'aşr kısmü'irakî*. thk. Şükri Faysal. Dımaşk-Bağdat: Matbaatü'lMacmei'l-İlmî, 1375/1955.
- İsfahânî, Râgıb. *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Seyyid Keylani. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- İskâfî, Ebu Abdullah el-Hatîp. *Dürretü't-tenzîl ve ğurretü't-te'vil*. thk. Muhammed Mustafâ Aydın (Doktora Tezi). Mekke: Câmi'atü Ümmü'l Kurâ Külliyyetü't Da'va ve Usulü'd Dîn, 1422/2001.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemü'l-müellifin*. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1994.
- Keskin, Hasan. *Tacü'l-Kurrâ el-Kirmâni (505/1111 dolayları) ve Lübübü't-Tefâsir Adli Tefsiri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi/Ph.D. Dissertation, 1993
- <https://katalog.marmara.edu.tr/yordam/?p=1&q=Tac%C3%BC%E2%80%99l-Kurr%C3%A2+el-Kirm%C3%A2ni+%28505%2F1111+dolaylar%C4%B1%29+ve+L%C3%BCbab%C3%BC%E2%80%99t->

Tef% C3% A2sir+Adl% C4% B1+Tefsiri.&alan=tum_txt

Kirmanî, Burhân ed-dîn Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Hamza el-. *el-Burhân fî Tevcîhi Mütешâbihi'l-Kur'ân*. Ankara: Milli Kütüphane, 55 Hk 1440/59, 99b-166b. Erişim 12 Mayıs 2023. <http://yazmalar.gov.tr/eser/el-burhan-f%C3%AE-tevc%C3%AEhi-mutesabihil-kuran/85824>

Kirmânî, Ebu'l Kâsım Mahmûd b. Hamza b. Nasr el-. *el-Unvân fî'n-nahv*. thk. Hâzım Saîd el-Beyâtî, Menâl Selâhaddîn Azîz. Dubai: Dâru'l-Buhûsi'l-İslâmiyye ve İhyâi't- Turâs, 1426/2005.

Kirmânî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b Hamza b Nasr en-Nisâbûrî Tâcülkurrâ el-. *Burhânü'l- Kur'ân limâ Fîhi mine'l-Hücceti ve'l-Beyân*. Süleymaniye Kütüphanesi, 58 yk., 25 st. Erişim 06 Ekim 2023. <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/199122>

Kirmanî, Efdaleddîn Ebû Hamîd Ahmed b. Hâmid. *Bedâyi'u'l-elmân fî vekâyi-i Kirman*. thk. Mehdî Beyanî. Tahran: hş, 1326.

Kirmânî, Mahmûd b. Hamza b. Nasr. *el-Burhân fî mütешâbihi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed İzzeddin Abdullah Halefullah. Mansûre: Dâru'l-Vefâ, 1411/1991.

Kirmânî, Mahmûd b. Hamza. *Burhânü'l-Kur'ân fî ma Fîyhi mine'l-Hüce ve'l-Burhân*. Manisa: İl Halk Kütüphanesi, 45 Hk 3199/2, 72b-89b. Erişim 19 Haziran 2023. <http://yazmalar.gov.tr/eser/burhanul-kuran-f%C3%AE-ma-f%C3%AEyhi-minel-huce-vel-burhan/81544>

Kirmânî, Maḥmûd Ibn-Ḥamza. *Kitâb al-Burhân fî mutaşâbih al-Qur'ân*. München: Bayerische Staatsbibliothek, Cod. arab, 1208, 1b-38b 39a-70b. Erişim 10 Mayıs 2023. <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb00118354?page=1>

Kirmânî, Nâsiruddîn Munşî. *Simtu'l-ulâ li'l-hazreti'l-ulyâ*. thk. Abbas İkbâl-i Âştîyânî. Tahran: İntişarat-ı Esatir, 1983.

Kirmanî, Razîyüddîn emsu'l-Kurrâ Ebu Abdullah Muhammed b. Ebi Nasr. *Mufredetu'l- kisâ: el-ma'ruf bi'l-Kisâ rivayetu ebî Ömer ed-Durî min tarîki İbn Miksem*. thk. Eşref Muhammed Fuâd Tal'at. Brunei Darusselâm: Matbaatü'l-Vataniyye, 1428/2008.

Kirmanî, Razîyüddîn emsu'l-Kurrâ Ebu Abdullah Muhammed b. Ebi Nasr. *Şevâzzu'l-kirâat*. thk. Şemran el-Acelî. Beyrut: Müessesesu'l-Belâğ,

1422/2001.

- Kirmânî, Tâcu'l-Kurra Burhaneddin Ebu'l-Kasım Mahmud b. Hamza. *el-Burhân fî Tevcîhi Müteşâbihi'l-Kur'ân*,. Ankara: Milli Kütüphane, 03 Gedik 17305, 96. Erişim 19 Haziran 2023. <http://yazmalar.gov.tr/eser/el-burhan-f%C3%AE-tevc%C3%AEhi-mutesabihil-kuran/12243>
- Kirmânî, Mahmûd b. Hamza. *el-Burhan fî Müteşâbihi'l-Kur'ân*. İstanbul: Topkapı Sarayı Yazma Eserler Kütüphanesi, A.116, vr. 1a-52b.
- Kirmânî, Tâcu'l-Kurrâ Ebu'l Kâsım Mahmûd b. Hamza b. Nasr. *el-Burhân fî tevcîhi müteşâbihi'l-Ḳur'ân*. thk. es-Seyyid el-Cemîlî. Kâhire: Merkezi'l-Kitâb li'n-Neşr, 1415/1994.
- Kirmânî, Tâcu'l-Kurrâ Ebu'l Kâsım Mahmûd b. Hamza b. Nasr. *el-Burhân fî tevcîhi müteşâbihi'l-Ḳur'ân*. thk. Abdulkâdir Ahmed Atâ. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1986.
- Kirmânî, Tâcu'l-Kurrâ Ebu'l Kâsım Mahmûd b. Hamza b. Nasr. *en-Nihâye fî şerhi'l-gâye fîl-kurâat*. thk. Hüseyin Half Sâlih. Dımaşk-Suriye: Dâru'l-Ğavsânî, 2021.
- Kirmânî, Tâcu'l-Kurrâ Ebu'l Kâsım Mahmûd b. Hamza b. Nasr. *Esrârü't-tekrâr fî'l-Ḳur'ân el-Musemmâ el-Burhân fî Tevcîhi Müteşâbihi'l-Kur'ân*. thk. Abdulkâdir Ahmed Atâ. Kahire: Dâru'l-Fazîle, 1396/1976.
- Kirmânî, Tâcu'l-Kurrâ Ebu'l Kâsım Mahmûd b. Hamza b. Nasr. *Garâibu't-tefsîr ve acâibu't-te'vîl*. thk. Şemrân Serkal Yûnus el-Acelî. 2 Cilt. Cidde; Beyrut: Dare'l- Kable; Muessesetü Ulûmi'l-Kur'an, 1983.
- Kirmânî, Tâcu'l-Kurrâ Ebu'l Kâsım Mahmûd b. Hamza b. Nasr. *Ḥaṭṭu'l-meşâhif*. thk. Gânim Kaddûrî el-Hamed. Dımaşk-Suriye: Dâru'l-Ğavsânî, 2015.
- Kirmânî, Tâcu'l-Kurrâ Ebu'l Kâsım Mahmûd b. Hamza b. Nasr. *Lübâbü't-tefâsîr*. thk. Muhammed Abdel Halim Ba'ac. 10 Cilt. İstanbul: Darü'l-lübab, 2021.
- Kisâî, Ebü'l Hasan Alî b. Hamza. *Müteşâbihü'l-Ḳur'ân*. thk. Sabîh et-Temîmî. Trablus: Külliyyetu'd Da'va'l İslâmiyye, 1402/1982.
- Köymen, Mehmet Altay. "Kirman Selçukluları Tarihi". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi* 2/1 (1943), 127-134. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dtcfdergisi/issue/66688/1043263>

- Merçil, Erdoğan. *Kirman Selçukluları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989.
- Muhammed Ali en-Neccâr. “Neşredenin Mukaddimesi”. *Beşâ'iru zevi't-temyîz fî leţâ'ifi'l-kitâbi'l-'azîz*. mlf. Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb el-Fîrûzâbâdî. Beyrut: Dârü'l- İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 3. Basım, 1996.
- Münâvî, Muhammed Abdürraûf. *et-Tevkîf 'alâ mühimmâti't-te'ârîf*. thk. Muhammed Rıdvân ed-Dâye. Kahire: Âlemü'l-Kütüb, 1410/1990.
- Nisâbûrî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin İbn Mihrân. *el-Gâye fî'l-kirâati'l-aşere*. thk. Muhammed Gayyaş Canbaz (son). Riyâd: Dârü'ş-Şevvaf, 1411/1991.
- Nûr El-Hûda, Zieb. *es-Siyagu ve'd-Delâletü' fî Tevcihi Müteşâbihi'l-Lafzî fî'l-Kur'an*. Cezayir: Larbi Üniversitesi Ben M'hidi Oum El Bouaghi Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü, 2021. <http://bib.univ-oeb.dz:8080/jspui/handle/123456789/11593>
- Nureddin Halil, Muhammed Rıza b. Ali. *Kitab'ul Burhân ve Tevcihatu'l-Kirmanî fîhi Diraseti Tahliliyyeti ve Muqârenetu Sûret'ul Bakara Enmuzeca*. El Oued/el vâdî- Cezayir: Echahid Hama Lakhdar Üniversitesi İslami İlimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi/Ph.D. Dissertation, 1443. <http://dspace.univ-eloued.dz/xmlui/handle/123456789/14162>
- Nuveyhîd, Âdil. *Mu'cemu'l-mufessirîn min sadri'l-İslâm hatta'l-asri'l-hâdir*. 2 Cilt. Beyrut: Muessesetu Nuveyhidi's-Sekâfiyye, 3. Basım, 1409/1988.
- Omer, Nâsır b. Süleyman. *el-Burhân fî müteşâbihi'l-Kur'an, Lîmâ fîhi Mine'l-Hücceti ve'l Beyân, Tâcu'l-Kurrâ Mahmûd b. Hamza el-Kirmânî*. Riyâd: Câmîatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd, Usûlü'd-dîn, Yüksek Lisans Tezi/Ph.D. Dissertation, 1399/1979. https://units.imamu.edu.sa/colleges/FundamentalsOfReligion/Pages/dalel_quran.aspx
- Ömer Nasuhi, Bilmen. *Büyük Tefsir Tarihi: Tabakatü'l-Müfessirin*. 2 Cilt. İstanbul: Ravza, 2. Basım, 2015.
- Özaydın, Abdülkerim. “Kavurd Bey”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 10 Şubat 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kavurd-bey>
- Özcan, Esat. “Tefsir Tabakât Eserleri”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44 (15 Aralık 2020) 66-87.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/harranilahiyatdergisi/issue/58282/688151>

Özgüdenli, Osman Gazi. “İran”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 11 Şubat 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/iran#3-fetihten-safevilere-kadar>

Refâî, Tarık Osman. “İtticahatu’-Tasnifi fi Tevcîhu’l-Müteşâbihi’l-Lafziyyi fi’l-Kur’âni’l- Kerîm Kâdimen ve Hâdîsen”. *Mücelletu Dirasatı’-l Arabiyye, Câmiatu Neelain, Sudan,* 848-876. https://dram.journals.ekb.eg/article_161452_0a0a3d02d891454d7bf6ca2e5d1b0142.pdf

Safedî, Ebü’s-Safâ Salâhaddin Halîl b. Aybek b. Abdullah. *el- Vâfi bi’l vefâyat*. thk. Muhammed el-Arnâvût, Turkî Mustafa. 29 Cilt. Beyrut: Daru İhyai’t-Türasi’l-Arabî, 1420/2000.

Saîd el-Fellâh. “Neşredenin Mukaddimesi”. *Milâkü’t-te’vîl*. mlf. İbnü’z-Zübeyr es-Sekâfî. Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 2. Basım, 2008.

Salih, Lebib Muhammed Cibrân. *Tevcîhu’l-Müteşâbihi’l-Lafziyyi fi’l-Kur’ani’l-Kerîm Dirasat Mukaranet Beyne’l İskâfî ve’l Gırnâtî*. Kahire: Dar’ Farûk, 2010.

Sâmerrâî, Fâdıl Sâlih. *et-Ta’birü’l Kur’âni*. Amman: Dâru’ Ammâr, 4. Basım, 2006.

Sarı, Mehmet Ali. “İbdâl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 28 Temmuz 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibdal--arap-dili>

Sekkâkî, Ebü Ya’küb Sirâcüddîn el-Hârizmî. *Miftâhu’l-’ulûm*. thk. Naîm Zarzûr. Beyrut: Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2. Basım, 1407/1987.

Sîbeveyh, Ebü Bişr ’Amr b. Oşmân b. Kanber. *el-Kitâb*. thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn. 5 Cilt. Kahire: Mektebetü’l Hâncî, 1409/1988.

Soysal, Zeynel Abidin. *Dürretü’t Tenzîl Bağlamında Hatip İskâfî’de Sözdizimi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.

<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

Suyûtî, Celâleddin Abdurrahman. *Buğyetu’l-vu’ât fi tabakâti’uluğaviyyîn ve’n-nuhât*. thk. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrâhîm. 2 Cilt. Matbaatu İsâ el-Bâbî el-Halebî, 1. Basım, 1384/1964.

Suyûtî, Celâleddin Abdurrahman. *el-İtkân fi ulumi’l-Kur’an*. thk. Mustafa Şeyh

- Mustafa. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1329.
- Suyûtî, Celâleddin Abdurrahman. *el-Müzhir fî 'ulûmi'l-luğa*. thk. Muhammed Cade'l-Mevla vd. Beyrut: el-Mektebetü'l-asriyye, 1407/1987.
- Suyûtî, Celaleddin Abdurrahman. *Katfû'l ezhâr fî keşfi'l esrâr*. thk. Ahmed b. Muhammed el-Hammâdî. 2 Cilt. Doha: Vizâretü'l Evkâf ve's Şuûnü'l İslâmiyye, 1414/1994.
- Sümer, Faruk. "Selçuklular". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 12 Şubat 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/selcuklular#4>
- Şatrî, Salih Abdullah Muhammed. *el-Müteşâbihü'Lafziyyi fi'l-Kur'anil-Kerîm ve Esraruhü'l-Belağîyye*. Mekke: Camiatu Ümmü'l-Kura, Arap Dili Fakültesi, Yüksek lisans Bölümü, Doktora Tezi/Ph.D. Dissertation, 2001.
- Şehrî, Muhsîn b. Ali. "el-Müteşâbihü'Lafziyyî fi'l-Kur'anil-Kerîm". *Tafsir Center for Quranic Studies*. Erişim 11 Nisan 2023. <https://tafsir.net/article/5316/al-mtshabh-al- ifzy-fy-al-qr-aan-al-krym-mfhwmh-msnfat-h-ahmyt-h-fwa-id-h-nmwdhj-mnh>
- Şemran el-Acelî. "Neşredenin Mukaddimesi". *Şevâzzu'l-kirâât*. mlf. Razîyüddîn emsu'l- Kurrâ Ebu Abdullah Muhammed b. Ebi Nasr el-Kirmanî. Beyrut: Müessesesu'l- Belâğ, 2001.
- Şetevî, Abulmuîn Fehd b. *Delâletu's-Siyagi fi Tevcîhi'l-Müteşâbi'l-Lafzî fi Kıssat'i Mûsâ*. Mekke Suudi Arabistan: Vizaretu't-T'alimi'l-Âlî, Camiatu Ümmü'l-Kura, Doktora Tezi/Ph.D. Dissertation, 2005.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali. *Fethü'l-kadîr el-câmi' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min 'ilmi't-tefsîr*. thk. Abdurrahman Umeyra. 4 Cilt. Mansûre: Dâru'l-Vefâ, 1415/1994.
- Taberî, İbn Cerir Muhammed b. Cerir. *Câmiü'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 25 Cilt. Kahire: Hecr, 1422/2001.
- Taşköprizâde, Ahmed b. Mustafa. *Miftâhu's-sa'âde ve mişbâhu's-siyâde fi mevzû'âti'l- 'ulûm*. 3 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1405/1985.
- Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer. *Muhtasâru'l-meânî*. İstanbul: Üçler Matbaası, 1977.
- Turan, Osman. *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*. İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu, 2. Basım, 1969.

- Uchurî, Atıyyetullah b. Atıyye. *İrşadür rahman li esbab'in nüzul ve'n nasihi ve'l mensuh.* thk. Ebu'l-Fazl ed-Dimyati Ahmed b. Ali. 2 Cilt. Beyrut: Dar İbn Hazm, 1430/2009.
- Ulvan, Abdullah vd. *İ'Râbu'l-Kur'ân.* 4 Cilt. Tanta: Dâru's-Sahâbe li't-Turâs, 2006.
- Vâhidî, Ebî'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Ali. *Esbabü'n-Nüzul.* thk. Kemal Besyûnî Zağlul. 1 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1411/1991.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Müteşâbih". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* Erişim 23 Haziran 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mutesabih>
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Ömer. *el-Keşşâf an hakâiki gavâmidü't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vîl.* Beyrut: Dâru'l-Ma'rifet, 3. Basım, 1430/2009.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Ömer. *Esâsü'l-belâga.* thk. Muhammed Bâsil. 2 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1419/1998.
- Zerkeşî, Bedruddin Muhammed b. Abdillâh. *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân.* thk. Ebu'l-Fazl İbrâhim. 4 Cilt. Kahire: Mektebetu Daru't Turas, 1404/1984.
- Ziriklî, Hayreddin b. Mahmûd. *el-A'lâm: Kâmûsu terâcimi li-eşheri'r-ricâl ve'nnisâ mine'l- arabi ve'l-mübta'ribîn ve'l-müsteşrikîn.* 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002.

ÖZGEÇMİŞ

Ali Keskin

A. EĞİTİM

Yüksek Lisans: Sabahattin Zaim Üniversitesi Temel İslam Bilimleri, 2022, İstanbul

Lisans: Atatürk Üniversitesi Mühendislik Fakültesi, İnşaat Mühendisliği Bölümü,
1993, Erzurum

B. MESLEKİ DENEYİM

1993-1997 Serbest Mühendis-Müşavirlik hizmetleri, Erzurum

1997-2003 Bayındırlık ve İskân Müdürlüğü-Mühendis, Erzurum

2003-2005 Bayındırlık İskân Müdürlüğü-Müdür Yardımcısı, İstanbul

2005-2014 İSKİ Genel Müdürlüğü-Şube Müdürü, İstanbul

2014-2016 ESKİ Genel Müdürlüğü-Genel Müdür Yardımcısı, Erzurum

2016- TOKİ Başkanlığı-Uzman, İstanbul

C.PROJELERİ

Yöneticilik yaptığı Kurumlarda kurumsal gelişim için çeşitli projelere katılmış ve gerçekleştirmiştir.

D.YAYINLARI

“Kur’ân’a Göre Zülkarneyn’in Metodu ve Mesajı”

Usul İslam Araştırmaları Dergisi, Cilt: 39 Sayı: 39, Haziran 2023, İstanbul